ARNOLD J. TOYNBEE

ÇEVİRİ
MEHMET ARİF TAŞKIRAN

UYGARLIK YARGILANIYOR

Kronik

Kronik

UYGARLIK YARGILANIYOR

—

ARNOLD J. TOYNBEE

KRONİK KİTAP: 395
Dünya Tarihi Dizisi: 28

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
M. Murtaza Özeren

ÇEVİRİ
Mehmet Arif Taşkıran

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Mayıs 2023, İstanbul

ISBN
978-625-6989-50-4

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Arnold J. Toynbee, 1948, New York, "Civilization on Trial" özgün adıyla Oxford University Press tarafından yayınlanan, telif hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ARNOLD J. TOYNBEE

ÇEVİRİ
MEHMET ARİF TAŞKIRAN

UYGARLIK YARGILANIYOR

Kronik

ARNOLD J. TOYNBEE

14 Nisan 1889'da Londra'da doğdu. Ailesinde birçok önemli tarihçi ve bilim insanı bulunan Arnold Toynbee küçük yaştan itibaren tarih alanına yöneldi. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Dışişlerine Bağlı Savaş ve Propaganda Bürosu'nda çalıştı. 1921'de gazeteci olarak Anadolu'ya geldi ve üniversitedeki Bizans ve Yunan dili kürsüsünü kaybetmek pahasına Yunanların Batı Anadolu'daki mezalimi hakkında İngiliz halkını bilgilendirdi.

Toynbee'nin eserleri arasında insanlık tarihini bir uygarlıklar tarihi olarak okuyan, *magnum opus*'u denilebilecek on iki ciltlik *A Study of History, Turkey, Greek Historical Thought from Homer to the Age of Heraclius, An Historian's Approach to the Religion ve Change and Habit. The Challenge of our Time* gibi eserler bulunmaktadır. Toynbee 22 Ekim 1975 yılında hayatını kaybetmiştir.

MEHMET ARİF TAŞKIRAN

İstanbul'un Üsküdar ilçesinde doğdu. İlkokuldan sonra ortaokul ve lise öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Tarih, siyaset bilimi, iktisat ve edebiyat alanlarında yazılmış çeşitli İngilizce ve Fransızca eserleri Türkçeye kazandırmış olan Mehmet Arif Taşkıran Balıkesir'in Ayvalık ilçesinde yaşamaktadır.

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ	7
1	TARİHE BAKIŞIM	13
2	TARİHTE BUGÜN GELİNEN NOKTA	24
3	TARİH TEKERRÜR EDER Mİ?	35
4	GREKO-ROMEN UYGARLIĞI	45
5	DÜNYANIN BİRLEŞMESİ VE TARİHSEL BAKIŞ AÇISINDAKİ DEĞİŞİM	61
6	AVRUPA'NIN CÜCELEŞMESİ	91
7	ULUSLARARASI BAKIŞ	114
8	UYGARLIK YARGILANIYOR	134
9	RUSYA'NIN BİZANS MİRASI	146
10	İSLAM, BATI VE GELECEK	162
11	UYGARLIKLAR ARASI KARŞILAŞMALAR	185
12	HRİSTİYANLIK VE UYGARLIK	194
13	TARİHİN RUH İÇİN ANLAMI	216

ÖNSÖZ

Bu kitapta toplanan denemeler farklı tarihlerde –bazıları yirmi yıl kadar önce, çoğunluğu son on beş ay içinde– yazılmış olsa da yazarın zihninde, okuyucuları tarafından hissedileceğini umduğu bir bakış açısı, amaç ve fikir birliği vardır. Bakış açısının birliği, Evreni ve içindeki her şeyi –ruhları ve bedenleri, deneyimleri ve olayları– zaman uzamında geri döndürülemez bir hareket hâlinde gören bir tarihçinin duruş noktasında yatmaktadır. Bu makaleler dizisinin ortak amacı, bu gizemli gösterinin anlamına dair bir kavrayış parıltısı elde etmektir. Evrenin, onu bir bütün olarak kavrayabilme yeteneğimiz ölçüsünde anlaşılabilir hâle geldiği fikri, bilindik bir fikirdir. Bu fikrin tarihsel yöntem için pratik sonuçları vardır. Anlaşılabilir bir tarihsel çalışma alanı herhangi bir ulusal çerçeve içinde bulunamaz; tarihsel ufkumuzu bütün bir uygarlık açısından düşünecek şekilde genişletmemiz gerekir. Ancak bu daha geniş çerçeve yine de çok dardır çünkü uygarlıklar da uluslar gibi tekil değil çoğuldur; farklı uygarlıklar birbirleriyle karşılaşırlar ve bu karşılaşmalardan başka türden toplumlar, yüksek dinler doğup bu dünyaya gelir. Ancak bu tarihçinin arayışının sonu değildir çünkü hiçbir yüksek din sadece bu dünya açısından anlaşılabilir değildir. Yüksek dinlerin dünyevi tarihi Göklerin Egemenliği'nin yaşamının bir yönüdür ve bu dünya Göklerin Egemenliği'ndeki vilayetlerden sadece biridir. Böylece tarih teolojiye geçer. "Her biriniz O'na dönün."

Bu kitapta yer alan on üç makaleden on tanesi burada bir araya getirilmeden önce ayrı ayrı yayımlanmış olup, bu vesileyle yazar ve yayımcılar olarak bu çalışmaların yeniden basılmasına izin verdikleri için orijinal yayımcılara teşekkür ederiz:

"Tarihe Bakışım" ilk olarak İngiltere'de, Contact tarafından yayımlanan *Britain between East and West* adlı eser kapsamında yayımlanmıştır; "Tarihte Bugün Gelinen Nokta" *Foreign Affairs* tarafından 1947 telifli olarak yayımlanmıştır; "Tarih Kendini Tekrarlıyor mu?" *The New York Times* tarafından 1947 telifli olarak yayımlanmıştır; *International Affairs* tarafından 1947 telifli olarak yayımlanan "Uluslararası Bakış" 7 Nisan 1947'de Harvard Üniversitesi'nde, ertesi hafta Kanada Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün Montreal, Ottawa ve Toronto Şubelerinde ve aynı yılın 22 Mayıs'ında Londra'daki Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde yapmış olduğum konuşmalara dayanmaktadır; *The Atlantic Monthly* tarafından 1947 telifli olarak yayımlanan "Uygarlık Yargılanıyor" Princeton Üniversitesi'nde 20 Şubat 1947'de vermiş olduğum bir konferansa dayanmaktadır; 1947 yılının Ağustos ayında *Horizon*'da yayımlanan "Rusya'nın Bizans Mirası" Bryn Mawr Kolejinde Şubat ve Mart 1947'de Mary Flexner Vakfı adına verilen bir dizi konferansın ilkine dayanmaktadır; telif hakkı Arnold J. Toynbee'nin kendisine ait olan ve 1947 yılında Pendle Hill Yayınları tarafından yayımlanan "Hristiyanlık ve Uygarlık" –hem eser sahibinin kendi ülkesinin tarihinin hem de dünya tarihinin kritik bir ânı olan– 23 Mayıs 1940 tarihinde Oxford'daki Sheldonian Tiyatrosu'nda verilen Burge'ü Anma Konferansı'na dayanmaktadır. *Christianity and Crisis* tarafından 1947 telifli olarak yayımlanan "Tarihin Ruh İçin Anlamı" 19 Mart 1947'de New York'taki Union Teoloji Seminerinde verilen bir konferansa dayanmaktadır; "Greko-Romen Uygarlığı', iki savaş arasındaki yıllardan birinin yaz döneminde, Oxford Üniversitesi'ndeki Profesör Gilbert Murray tarafından düzenlenen ve Klasik Antik Dönem Çalışmaları Fakültesinde işlenen çeşitli

konulara giriş niteliğindeki bir ders kapsamında verilmiş olan bir konferansa dayanmaktadır; "Avrupa'nın Cüceleşmesi" 27 Ekim 1926'da Londra'da Dr. Hugh Dalton'un başkanlığında verilen ve Fabian Derneği tarafından düzenlenen "Küçülen Dünya: Tehlikeler ve Olasılıklar" başlıklı bir konferans dizisi kapsamında verilen bir konferansa dayanmaktadır.

A. J. TOYNBEE
Ocak 1948

Uygarlık Yargılanıyor

1

TARİHE BAKIŞIM

BENİM TARİHE BAKIŞIMIN KENDİSİ DE TARİHİN KÜÇÜK bir parçasıdır ve bu esas olarak benim kendi tarihim değil başkalarının tarihidir çünkü bir akademisyenin hayattaki işi, sayısız kova dolusu bilgi tarafından beslenen ve giderek daha çok büyümekte olan o yüce bilgi nehrine kendi kova dolusu bilgisini eklemektir. Benim tarihe yönelik bireysel bakışımın aydınlatıcı ya da anlaşılır kılınabilmesi için kökeni, gelişimi, toplumsal ve kişisel ortamı içinde sunulması gerekir.

İnsan zihni evrene pek çok farklı görüş açısından bakar. Ben neden bir filozof ya da fizikçi değil de tarihçiyim? Çayı ve kahveyi şekersiz içmemle aynı nedenden dolayı. Bu her iki alışkanlık da annemin beni küçük yaşlarımdaki yönlendirmesiyle oluştu. Ben bir tarihçiyim çünkü benden önce de annem bir tarihçiydi. Ama aynı zamanda anneminkinden farklı bir tarih ekolüne ait olduğumun da bilincindeyim. Peki neden tam olarak annemin izinden gitmedim?

Birincisi, annemin dünyaya getirdiği bir çocuk olarak annemin kuşağından bir sonraki kuşakta doğduğum ve bu nedenle tarih 1914'te benim kuşağımı boğazından yakaladığında zihnim henüz katılaşmamış olduğu için. İkincisi, benim aldığım eğitim annemin aldığı eğitime kıyasla daha eski moda olduğu için. Annem –İngiltere'de üniversiteye giden kadınların ilk nesline mensup olduğu için– modern Batı tarihi konusunda, İngiltere'nin ulusal tarihi ana rehber olmak üzere, güncel bir eğitim almıştı. Onun oğlu olan ben

ise eski moda bir İngiliz devlet okuluna gittim ve hem orada hem de Oxford'da neredeyse tamamen Yunan ve Latin klasikleri üzerine eğitim aldım.

Tarihçi olmak isteyen herkes için –özellikle de bu zamanlarda doğan biri için– klasik eğitimin paha biçilemez bir nimet olduğuna inanıyorum. Bir eğitim alanı olarak, Greko-Romen dünyanın tarihi göze çarpan değerlere sahiptir. İlk olarak, Greko-Romen tarih bize perspektif içinde görünür ve bu sayede onu bir bütün olarak görme imkânına sahibizdir çünkü o sona ermiş bir tarihtir. Nihai sonunu bilmediğimiz ve kalabalık ve çalkantılı sahnesindeki anlık oyuncular olarak kendi konumumuzdan şu anki genel yönünü bile göremediğimiz, hâlâ bitmemiş bir oyun olan kendi Batı dünyamızın tarihi ise hiç de öyle değildir.

İkinci olarak, Greko-Romen tarihin alanı, bilgi bolluğu ile karartılmış bir alan değildir ve böylece Greko-Romen toplumun çözülüşü ile kendi toplumumuzun ortaya çıkışı arasındaki dönemde ağaçların ciddi bir şekilde seyreltilmesi sayesinde önümüzü görebiliriz. Dahası, günümüze ulaşan elverişli miktardaki kanıt, yerel prensliklerin devlet belgeleri tarafından fazlasıyla ağırlaştırılmış değildir. Oysa bizim Batı dünyamızda, atom bombası öncesi çağdaki onlarca yüzyıl boyunca, o türde belgelerin tonlarcası birikmiştir. Günümüze ulaşan ve Greko-Romen tarihini incelememizi sağlayan materyaller nicelik olarak idare edilebilir ve nitelik olarak da seçkin olmanın yanı sıra karakteristik yapıları açısından da dengelidirler. Heykeller, şiirler ve felsefe eserleri burada kanun ve antlaşma metinlerinden daha fazla önem taşır; bu da Greko-Romen tarihiyle beslenen bir tarihçinin zihninde bir orantı hissi uyandırır çünkü, geçen zamanın kazandırdığı perspektif sayesinde kendi neslimizin yaşamında görebileceğimizden daha kolay bir şekilde görebildiğimiz gibi, sanatçıların ve edebiyatçıların eserleri iş adamlarının, askerlerin ve devlet adamlarının eylemlerinden daha uzun ömürlüdür. Şairler ve filozoflar tarihçileri geride bırakır; peygamberler ve azizler ise hepsinden daha üstün ve daha uzun ömürlüdür. Agamemnon ve Perikles'in hayaletleri, Homeros ve Tukidides'in sihirli sözlerinin

lütfuyla bugünün yaşayan dünyasına musallat olur ve Homeros ile Tukidides'in artık okunmayacakları zamanlarda bile Mesih'in, Buda'nın ve Sokrates'in (bize göre) neredeyse akıl almaz derecede uzak olan gelecek nesillerin hafızasında hâlâ taze olacağı şeklinde bir kehanette kolaylıkla bulunabiliriz.

Greko-Romen tarihinin üçüncü ve belki de en büyük erdemi, bakış açısının mahalli olmaktan ziyade neredeyse küresel olmasıdır. Atina, Sparta'yı ve Roma Samnium'u gölgede bırakmış olabilir; ancak Atina gençliğinde kendini tüm Hellas'ın eğitimi hâline getirirken, Roma yaşlılığında tüm Greko-Romen dünyayı tek bir topluluk hâline getirmiştir. Greko-Romen tarihi başından sonuna kadar incelendiğinde, baskın notanın birlik olduğu görülür ve bu büyük senfoniyi bir kez dinlememle birlikte, bir zamanlar annemin geceleri beni yatağa yatırırken taksit taksit anlattığı ülkemin mahalli tarihinin o yalnız ve tuhaf müziğinin beni hipnotize etme tehlikesi ortadan kalktı. Sadece İngiltere'de değil, tüm Batı ülkelerinde annemin neslinden gelen tarih papazları ve ustaları, vatandaşlarının hayatlarıyla daha yakından ilgili olduğu ve bu nedenle diğer yerlerin ve zamanların tarihinden bir şekilde daha kolay anlaşılabilir olduğu şeklindeki yanlış inançları sebebiyle ulusal tarih çalışmalarını hevesle teşvik ediyorlardı (hâlbuki kesinlikle açık olan şey şudur ki gerçekte İsa'nın Filistin'i ve Platon'un Yunanistan'ı Viktorya dönemindeki İngiliz erkeklerinin ve kadınlarının hayatlarında Alfred'in veya Elizabeth'in İngiltere'sinden daha güçlü bir şekilde etkiliydi).

Yine de, kişinin doğmuş olduğu ülkenin tarihinin Viktorya döneminde –İngiliz tarihinin babası Muhterem Bede'nin ruhuna çok yabancı bir şekilde– azizlik mertebesine yükseltilmesine rağmen, Viktorya dönemi İngiliz'inin tarihe karşı bilinçsiz tutumu, tarihin tamamen dışında yaşayan birinin tutumuydu. Viktorya dönemi İngiliz'i kendisinin sağlam bir zeminde (*terra firma*) durduğunu, Zamanın daha az ayrıcalıklı olan tüm oğullarını sürükleyip götürdüğü o sürekli yuvarlanan akıntıya kapılmaktan korunmuş olduğunu sorgusuz sualsiz kabul ediyordu. Viktorya dönemi İngiliz'i, tarihten kurtulduğunu sandığı kendi ayrıcalıklı durumunda, başka yerlerin

ve dönemlerin daha az şanslı sakinlerinin tarihin selinde çırpınışını ve yitip gidişini merakla, küçümseyerek ve biraz da acıyarak, ama hiç kaygılanmadan izliyordu. Bu tıpkı kurtulmuşların Cennetin korkuluklarına yaslanıp Cehennemdeki lanetlilerin azaplarına kayıtsızca baktıkları o Orta Çağ İtalyan resmini andırıyordu. I. Charles –kendisi için talihsiz olan bir şekilde– tarihe karışmıştı ama Sör Robert Walpole, görevden alınma tehdidi altında olmasına rağmen, dalgaların arasından sıyrılmayı henüz başarmıştı, biz ise başımıza hiçbir şeyin gelemeyeceği rahat bir mevkide, yüksek su seviyesinin oldukça ötesindeydik. Daha geri kalmış çağdaşlarımız belki de şimdi çekilen gelgitte hâlâ bel hizasında olabilirlerdi, ama bunun bizim için ne önemi vardı ki?

1908-9 Bosna krizi esnasındaki bir üniversite sömestrinin başında, o zamanlar Balliol'da lisans öğrencisi olan ve Avusturya'nın Galiçya sınırı yakınındaki aile evinde tatilini geçirdikten sonra dönen Profesör L. B. Namier'in biz diğer Balliol'lulara (bize göre) uğursuz bir havayla şöyle dediğini hatırlıyorum: "Avusturya ordusu babamın arazisinde seferber olmuş durumda ve Rus ordusu da sınırın hemen ötesinde, yarım saat uzaklıkta." Anlattıkları bize *Çikolata Asker* operetinden bir sahne gibi gelmişti. Ama bu anlama eksikliği karşılıklıydı çünkü uluslararası ilişkilerin vaşak gözlü bir Orta Avrupalı gözlemcisi olan arkadaşımız bu İngiliz lisans öğrencilerinin bir taş atımı ötede olan Galiçya'da kendi sularının da ısınmakta olduğunu fark etmemelerini pek inandırıcı bulmuyordu.

Üç yıl sonra Yunanistan'da Epaminondas ve Philopoemen'in izinde yürürken ve köy kahvelerindeki sohbetleri dinlerken, ilk kez Sör Edward Grey'in dış politikası diye bir şeyin varlığından haberdar oldum. Ancak o zaman bile bizim de hâlâ tarihin içinde olduğumuzu fark etmemiştim. 1913'te bir gün, gri ve olaysız bir Kuzey Denizi'nin Suffolk kıyısı boyunca yürürken, tarihi Akdeniz'e karşı şiddetli bir özlem hissettiğimi hatırlıyorum. Klasik antik dönem çalışmaları dersini alan Balliol lisans öğrencilerine Tukidides'i anlatırken 1914'teki genel savaş beni ele geçirdi ve sonra aniden anlayışım aydınlandı. Şu anda dünyamızda yaşadığımız deneyim, Tukidides

tarafından kendi dünyasında zaten yaşanmıştı. Şimdi onu yeni bir algıyla yeniden okuyordum –kelimelerindeki anlamları ve cümlelerinin ardındaki duyguları algılıyordum. Oysa ki ona eserini yazması için ilham veren o tarihsel krizin aynısıyla karşılaşana kadar tüm o anlamlara ve duygulara karşı duyarsız kalmıştım. Tukidides, şimdi anlaşılıyor ki, bu zeminden daha önce geçmişti. O ve onun kuşağı, sırasıyla ulaştığımız tarihsel deneyim aşamasında benden ve benim kuşağımdan ilerideydi; aslında onun bugünü benim geleceğim olmuştu. Ancak bu durum, benim dünyamı "modern", Tukidides'in dünyasını ise "antik" olarak kaydeden kronolojik notasyonu anlamsız kılıyordu. Kronoloji ne derse desin, Tukidides'in dünyası ile benim dünyamın felsefi açıdan aynı çağa ait olduğu artık kanıtlanmıştı. Ve eğer Greko-Romen ve Batı uygarlıkları arasındaki gerçek ilişki bu idiyse, bildiğimiz tüm uygarlıklar arasındaki ilişki de aynı olamaz mıydı?

Tüm uygarlıkların felsefi çağdaşlığına dair benim için yeni olan bu vizyon, modern Batı fizik bilimimizin bazı keşiflerinin sağladığı bir arka plan ile görülerek güçlendirildi. Jeoloji ve kozmogoni tarafından ortaya konan zaman ölçeğinde, "uygarlıklar" olarak adlandırdığımız insan toplumu türlerinin temsilcilerinin ilk ortaya çıkışından bu yana geçen beş ya da altı bin yıl, insan ırkının, bu gezegendeki yaşamın, gezegenin kendisinin, kendi güneş sistemimizin, içinde bir toz zerresi olduğu galaksinin ya da yıldız kozmosunun muazzam büyüklükteki ve daha eski toplamının yaşıyla karşılaştırıldığında sonsuz derecede kısa olan bir zaman dilimiydi. Bu zamansal büyüklük sıralarıyla karşılaştırıldığında, (Greko-Romen gibi) MÖ ikinci binyılda, (Eski Mısır gibi) MÖ dördüncü binyılda ve (bizimki gibi) Hristiyanlık döneminin ilk binyılında ortaya çıkan uygarlıklar gerçekten de birbirlerinin çağdaşlarıydı.

Böylece tarih, uygarlık olarak adlandırılan insan topluluklarının tarihleri anlamında, yeni bir girişimin paralel, çağdaş ve yeni denemelerinden oluşan bir demet olarak ortaya çıktı: İnsanın kendisi olduktan sonra yüz binlerce yıl boyunca uyuşuk bir şekilde içinde bulunduğu ve sadece kısa bir süre önce yeniden harekete geçmiş

olan diğer insan toplumlarının saldırgan öncüleri tarafından yok edilmemiş ya da asimile edilmemiş olan Yeni Gine, Tierra del Fuego ve Sibirya'nın kuzeydoğu ucu gibi gözden uzak yerlerdeki günümüz topluluklarında hâlâ mevcut olan ilkel insan yaşamı seviyesini aşmak için bugüne kadar yapılmış bir dizi girişim. Kaliforniya Üniversitesi'nden Profesör Teggart'ın çalışmaları, günümüzdeki çeşitli toplumlar arasındaki şaşırtıcı kültürel seviye farkına dikkatimi çekti. Bu çok ileri düzeydeki farklılaşmanın tümü son beş ya da altı bin yıl içinde gerçekleşmişti. Burada, zaman ile ilişkili olarak bakıldığında, evrenin gizemini araştırmak için umut verici olan bir nokta vardı.

Bu kadar uzun bir aradan sonra, uygarlık denen girişimde bulunmuş olan az sayıdaki toplumu, yeni ve henüz bilinmeyen bir toplumsal ve ruhani hedefe doğru yeniden böylesine güçlü bir şekilde harekete geçiren şey neydi? Onları, insan toplumlarının büyük çoğunluğunun asla kurtulamadığı bir uyuşukluktan uyandıran şey neydi? Doğu Avrupa'yı tanımamı sağlamış olan Profesör Namier, Oswald Spengler'in *Batı'nın Çöküşü* adlı kitabını 1920 yazında elime tutuşturduğunda işte bu soru zihnimi işgal etmiş durumdaydı. Tarihsel kavrayışın parıltılarıyla dolu olan o sayfaları okurken, ilk başta şunu merak ettim: Benim zihnimde cevaplar şöyle dursun sorular bile tam olarak şekillenmemişken, tüm araştırmam Spengler tarafından zaten bertaraf edilmiş miydi? Kendi temel noktalarımdan biri, tarihsel çalışmanın anlaşılabilir olan en küçük alanlarının, modern Batı'nın ulus-devletleri veya Greko-Romen dünyasının şehir devletleri gibi keyfî olarak yalıtılmış parçaları değil, bütün toplumlar olduğuydu. Bir başka noktam da uygarlık olarak adlandırılan türün tüm toplumlarının tarihlerinin bir anlamda paralel ve çağdaş olduğuydu. Ve bu iki nokta da Spengler'in sisteminde temeldi. Ancak uygarlıkların ortaya çıkışıyla ilgili olan sorumun yanıtını Spengler'in kitabında ararken, yapmam gereken daha çok iş olduğunu gördüm çünkü bu noktada Spengler bana göre hiç de aydınlatıcı olmayan bir şekilde dogmatik ve deterministti. Ona göre uygarlıklar sabit bir zaman çizelgesine göre değişmez bir uyum içinde ortaya çıkıyor, gelişiyor, geriliyor ve batıyordu. Ve bunların

hiçbiri için bir açıklama sunulmuyordu. Bu, Spengler'in tespit etmiş olduğu bir doğa yasasıydı sadece. Ustanın çırak tarafından sorgulanmadan kabul edilmesi gereken bir buyruğuydu (*ipse dixit*). Bu keyfî hüküm, Spengler'in parlak dehasına yakışmıyor ve hayal kırıklığı yaratıyordu. Ve bu noktada, ulusal geleneklerdeki bir farklılığın farkına vardım. Alman *a priori* yönteminin boşa çıktığı yerde, İngiliz ampirizminin neler yapabileceğini görebilirdik. Alternatif olası açıklamaları olgusal gerçekler ışığında test edebilirdik.

Irk ve çevre, on dokuzuncu yüzyılın sözüm ona bilimsel olan Batılı tarihçileri tarafından mevcut çeşitli insan toplumlarının kültürel eşitsizliği sorununun çözülmesi için önerilen iki rakip anahtardı ve her iki anahtarın da hızla kapanan bu kapının kilidini açamayacağı kesin olarak görüldü. İlk olarak ırk teorisini ele alırsak, *homo* cinsinin farklı üyeleri arasındaki fiziksel ırk farklılıklarının, tarihin alanı olan ruhsal düzlemdeki farklılıklarla ilişkili olduğuna dair ne gibi kanıtlar vardı? Ve eğer böyle bir korelasyon var idiyse, nasıl oluyordu da bir ya da daha fazla uygarlığın babaları arasında neredeyse tüm ırkların üyeleri bulunabiliyordu? Yalnızca siyah ırkın bugüne kadar kayda değer bir katkısı olmamıştır. Ancak uygarlık deneyinin bugüne kadarki süresinin kısalığı düşünüldüğünde, yetersizliğe ilişkin olarak bu kesin bir kanıt değildir. Yalnızca fırsat eksikliğinin ya da uyarıcı eksikliğinin bir sonucu olabilir. Çevreye gelince, Mısır ve Sümer uygarlıklarının beşiği olan aşağı Nil vadisi ile aşağı Dicle-Fırat vadisindeki fiziksel koşullar arasında elbette açık bir benzerlik vardı; ancak, bu fiziksel koşullar gerçekten de Mısır ve Sümer uygarlıklarının ortaya çıkmalarının nedeni idiyseler, neden fiziksel olarak birbirleriyle karşılaştırılabilir olan Şeria Nehri ve Rio Grande Nehri vadilerinde birbirlerine paralel olan uygarlıklar ortaya çıkmamıştı? Ve neden ekvatoral And platosundaki uygarlığın Kenya'nın dağlık bölgelerinde Afrikalı bir karşılığı yoktu? Bu sözde bilimsel gayrişahsi açıklamaların çöküşü beni mitolojiye yönelmeye itti. Kışkırtıcı bir şekilde geriye doğru atılan bir adım gibi görünen bu yönelişi gerçekleştirirken utanç ve mahcubiyet hissettim. 1914-18 savaşı sırasında psikolojinin açtığı yeni çığırdan habersiz olmasaydım, daha

az çekingen davranabilirdim. Eğer o dönemde C. G. Jung'un çalışmalarından haberdar olsaydım, bana ipucu verebilirlerdi. Aslında bana ipucunu sağlayan, okulda Eshilos'un *Agamemnon*'u kadar iyi bir şekilde öğrenmiş olduğum Goethe'nin *Faust*'uydu.

Goethe'nin "Gökyüzünde Mukaddime"si, baş meleklerin Tanrı'nın yaratışının mükemmelliğine ilahiler düzmeleriyle açılır. Ancak, sırf eserleri mükemmel olduğu için, Yaratıcı Kendisine yaratıcı güçlerini daha fazla kullanabileceği bir alan bırakmamıştır ve bu çıkmazdan kurtulmanın tek yolu şöyle olur: Tam da bu amaçla yaratılmış olan Mefistofeles Tanrı'nın tahtının önüne çıkar ve Yaratıcı'nın en seçkin eserlerinden birini bozması serbestliğinin kendisine tanınmasını ister. Tanrı bu meydan okumayı kabul eder ve böylece yaratma işini ileriye taşıma fırsatını kazanır. İki kişiliğin bu karşılaşması bir meydan okuma ve yanıt şeklinde gerçekleşir: Burada karşılıklı etkileri sayesinde yaratıcı kıvılcımın tutuşturulmasını sağlayan çakmaktaşı ve çelik yok mudur?

Goethe'nin *İlahi Komedya*'nın olay örgüsüne ilişkin olarak yaptığı bu yorumlamasında, Mefistofeles dolandırılmak için yaratılmıştır, ve iblis bunu fark ettiğinde artık çok geç olacaktır. Yine de eğer Tanrı, Şeytan'ın meydan okumasına karşılık olarak, yeni bir şey yaratma fırsatını kazanmak için yarattıklarını gerçekten tehlikeye atıyorsa, ki öyle olduğunu varsaymalıyız, Şeytan'ın her zaman kaybetmediğini de varsaymak zorundayız. Dolayısıyla, eğer meydan okuma ve yanıt verme işleyişi uygarlıkların başka türlü açıklanamayan ve öngörülemeyen doğuşlarını ve büyümelerini açıklıyorsa, aynı zamanda çöküşlerini ve dağılmalarını da açıklar. Bildiğimiz uygarlıkların büyük bir çoğunluğu çoktan çökmüş görünmektedir ve bu çoğunluğun büyük bir kısmı da aşağı doğru giden ve dağılmayla sonuçlanan yolu sonuna kadar izlemiştir.

Ölmüş uygarlıkları onlar öldükten sonra inceleyerek, kendi uygarlığımızın ya da halen hayatta olan herhangi bir başka uygarlığın yıldız falına bakamayız. Spengler'e göre, art arda gelen uyarıcı meydan okumaların art arda gelen muzaffer yanıtlarla sonsuza kadar karşılanmaması için hiçbir neden yok gibi görünmektedir. Öte yandan,

görünüşe bakılırsa, ölü uygarlıkların sırasıyla çöküşten dağılmaya doğru kat ettikleri yolların ampirik olarak karşılaştırmalı bir incelemesini yaptığımızda Spenglerci tekdüzeliğin belirli bir ölçüsünü buluruz ve sonuçta bu şaşırtıcı değildir. Çöküşün kontrol kaybı anlamına gelmesi özgürlüğün de otomatizme kayması anlamına gelir ve özgür eylemler sonsuz bir şekilde değişken ve bütünüyle öngörülemezken, otomatik süreçler tekdüze ve düzenli olmaya eğilimlidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, toplumsal dağılmanın düzenli örüntüsü, dağılmakta olan toplumun inatçı bir proletarya ile giderek daha az etkin bir şekilde baskın olan azınlık şeklinde bölünmesidir. Dağılma süreci eşit bir şekilde ilerlemez; bozgun, toparlanma ve yeniden bozgun şeklinde birbirini izleyen spazmlar hâlinde sarsılarak ilerler. Sondan bir önceki toparlanmada, evrensel bir devletin barışını topluma dayatmak suretiyle baskın azınlık toplumun kendisini ölümcül bir şekilde yaralamasını geçici olarak durdurmayı başarır. Baskın azınlığın evrensel devleti çerçevesinde proletarya evrensel bir kilise yaratır ve dağılmakta olan uygarlığın nihayet çözüldüğü bir sonraki bozgundan sonra, evrensel kilise sonunda yeni bir uygarlığın ortaya çıkacağı koza olmak üzere yaşamaya devam edebilir. Modern Batılı tarih öğrencilerinin bu fenomenleri Greko-Romen dünyasında en bariz şekilde gördükleri örnekler *Pax Romana* ve Hristiyan Kilisesi'dir. Augustus tarafından *Pax Romana*'nın kurulması sayesinde, son birkaç yüzyıl boyunca sürekli olarak savaş, kötü yönetim ve devrimle hırpalanmış olan Greko-Romen dünyası yeniden sağlam temellere oturmuş gibi görünüyordu. Ancak Augustus'un sağladığı bu toparlanmanın sonuçta sadece bir soluklanmadan ibaret olduğu görüldü. 250 yıllık nispeten huzurlu bir dönemden sonra, İmparatorluk Hristiyanlık döneminin üçüncü yüzyılında bir daha asla tam olarak toparlanamayacağı bir çöküş yaşadı ve bir sonraki krizde, beşinci ve altıncı yüzyıllarda, geri dönüşü olmayan bir şekilde parçalandı. Geçici Roma Barışından gerçekten yararlanan şey Hristiyan Kilisesi oldu. Kilise kök salmak ve yayılmak için bu fırsatı değerlendirdi; zulüm Kiliseyi teşvik etti ve Kiliseyi ezmeyi başaramayan İmparatorluk onunla bir ortaklık kurmaya karar verdi. Ve

bu takviye bile İmparatorluğu yıkımdan kurtaramadığında, Kilise İmparatorluğun mirasını devraldı. Gerileyen bir uygarlık ile yükselen bir din arasındaki ilişkinin aynısı onlarca başka örnekte de gözlemlenebilir. Örneğin Uzak Doğu'da Roma İmparatorluğu'nun rolünü Çin ve Han İmparatorluğu oynarken, Hristiyan Kilisesi'nin rolünü de Budizm'in Mahayana ekolü üstlenmiştir.

Eğer bir uygarlığın ölümü bir diğerinin doğumuna yol açıyorsa, insan çabalarının amacına ilişkin olarak ilk bakışta ümit ve heyecan verici görünen arayış, sonuçta Yahudi olmayan ulusların boş tekrarlarının kasvetli bir dizisine dönüşmez mi? Tarih sürecine ilişkin bu döngüsel görüş, en büyük Yunan ve Hint şahıslar ve akıllı kimseler – örneğin Aristoteles ve Buda– tarafından bile o kadar doğal karşılanmıştır ki, kanıtlamaya bile gerek görmeden bunun doğru olduğunu varsaymışlardır. Öte yandan, Kraliyet Donanması albayı Marryat, aynı görüşü Majestelerinin *Rattlesnake* adlı savaş gemisinin marangozuna atfederken, bu döngüsel teorinin bir fantezi olduğunu eşit bir güvenceyle varsayar ve onun sevimli sembolünü bir eğlence figürü hâline getirir. Batılı zihinlerimiz için döngüsel tarih görüşü, ciddiye alınması hâlinde, tarihi bir aptal tarafından anlatılan ve hiçbir şey ifade etmeyen bir masala indirgeyecektir. Ancak yalnızca tiksinti duymak zahmetsiz inançsızlığı tek başına açıklamaz. Cehennem ateşi ve son borazanla ilgili geleneksel Hristiyan inançları da tiksindiriciydi, ancak yine de nesiller boyunca inanılmaya devam edildi. Batı'daki bizler, döngülere yönelik Yunan ve Hint inancından şanslı bir şekilde etkilenmemiş olmamızı Yahudilerin ve Zerdüştlerin bizim dünya görüşümüze yapmış oldukları katkılara borçluyuz.

İsrail'in, Yehuda'nın ve İran'ın Peygamberleri tarafından görülen vizyonda, tarih döngüsel ya da mekanik bir süreç değildir. Bu dünyanın dar sahnesinde, bize bu bölük pörçük bakışta ifşa edilen, ancak her boyutta insani görme ve anlama güçlerimizi aşan ilahi bir planın ustaca ve aşamalı olarak uygulanmasıdır. Dahası, Peygamberler kendi deneyimleri aracılığıyla, Eshilos'un öğrenmenin acı çekerek gerçekleştiğine dair keşfini öngörmüşlerdir; bu keşfi biz de kendi zamanımızda ve koşullarımızda yapmaktayız.

O hâlde, Greko-Hint tarih görüşüne karşı Yahudi-Zerdüştçü tarih görüşünü mü tercih edeceğiz? Aslında bize böylesi sert bir seçim dayatılıyor olmayabilir çünkü bu iki görüş temelde uzlaşmaz olmayabilir. Sonuçta, eğer bir araç sürücüsünün belirlediği rotada ilerleyecekse, monoton bir şekilde dönüp duran tekerlekler üzerinde ilerliyor olması gerekir. Uygarlıklar yükselip alçalırken ve alçaldıkları esnada da başka uygarlıkları doğururken, kendilerinkinden daha yüksek bir amacı olan bir girişim her zaman ilerleme kaydediyor olabilir ve ilahi bir planda, uygarlıkların başarısızlıklarının neden olduğu acılar yoluyla gelen öğrenme, ilerlemenin başlıca aracı olabilir. İbrahim ölmek üzere olan bir uygarlıktan göç etmişti; Peygamberler dağılmakta olan bir başka uygarlığın çocuklarıydı; Hristiyanlık dağılmakta olan Greko-Romen dünyasının acılarından doğdu. Acaba Babil'deki acı dolu esaretleri sırasında kendilerine çok şey vahiy edilen Yahudi sürgünlerin bizim şimdiki dünyamızdaki muadilleri olan "yerlerinden edilmiş kişiler" de benzer bir ruhani aydınlanma yaşayacaklar mıdır? Bu sorunun cevabı, dünyayı kuşatan Batı uygarlığımızın hâlâ gizemini korumakta olan kaderinden çok daha önemlidir.

2

TARİHTE BUGÜN GELİNEN NOKTA

HRİSTİYANLIK DÖNEMİNİN 1947 YILINDA İNSANLIK nerede duruyor? Bu soru hiç kuşkusuz dünya çapında yaşayan tüm nesilleri ilgilendirmektedir; ancak, dünya genelinde bir Gallup Anketi yapılıp bu soru sorulsa verilen cevaplar birbirinin aynısı olmayacaktır. Bu konuda, ne kadar insan varsa o kadar cevap vardır (*quot homines, tot sententiae*); bu yüzden soruyu sorar sormaz kendimize şunu da sormalıyız: Soru kime yöneltilmektedir? Örneğin, bu makalenin yazarı elli sekiz yaşında orta sınıf bir İngiliz'dir. Belli ki milliyeti, sosyal çevresi ve yaşı, dünya panoramasına hangi açıdan baktığını büyük ölçüde belirleyecektir. Aslında, her birimiz gibi o da tarihsel göreliliğe az ya da çok mahkûmdur. Sahip olduğunu iddia edebileceği tek kişisel avantajı, aynı zamanda bir tarihçi olması ve bu nedenle en azından kendisinin de zaman akışının girdaplı yüzeyinde bir parça bilinçli bir şekilde yüzen bir gemi enkazı olduğunun farkında olmasıdır. Bunun farkına vardığında, geçen sahneye dair kısacık ve bölük pörçük vizyonunun, haritacının haritasının bir karikatüründen başka bir şey olmadığını bilir. Gerçek resmi yalnızca Tanrı bilir. Bizim bireysel insani kavrayışlarımız (*aperçu*) karanlığa sıkılan kurşunlardan öte bir şey değildir.

Yazarın zihni elli yıl öncesine, 1897 yılında Londra'da bir öğleden sonraya gider. Babasıyla birlikte Fleet Caddesi'ndeki bir pencerede oturmuş, Kraliçe Victoria'nın Elmas Jübilesini kutlamak üzere gelen Kanada ve Avustralya atlı birliklerinin geçit törenini

izlemektedir. O zamanlar İngiltere'de hâlâ "koloni" birliği olarak adlandırılan bu birliklerin alışılmadık, pitoresk üniformaları karşısında duyduğu heyecanı hâlâ hatırlayabiliyor: Pirinç miğferler yerine geniş kenarlı fötr şapkalar, kırmızı yerine gri tunikler. Bir İngiliz çocuğuna bu manzara dünyada yeni bir yaşamın başladığı hissini veriyordu; bir filozof belki de büyümenin olduğu yerde çürümenin de olabileceğini düşünebilirdi. Aynı manzarayı seyreden bir şair, aslında, bu türden bir şeyin imasını yakalamış ve ifade etmiştir. Yine de 1897'de Londra'da denizaşırı birliklerin yürüyüşünü izleyen İngiliz kalabalığı içerisindeki çok az kişi Kipling'in *Recessional* adlı şiirinin havasındaydı. Güneşlerinin zirvede durduğunu görüyor ve onun hep orada kalacağını varsayıyorlardı; ve Yeşu'nun ünlü bir olayda sarf ettiği ve sihirli bir şekilde güçlü ve etkili olan o buyruğu bile kullanmaya gerek duymuyorlardı.

Yeşu Kitabı'nın onuncu bölümünün yazarı, Zaman'ın durmasının alışılmadık bir şey olduğunun her halükârda farkındaydı. "Ne bundan önce ne de sonra Rab'bin bir insanın dileğini işittiği o günkü gibi bir gün olmamıştır." Yine de kendilerini bilimsel bir çağda yaşayan Wellsçi rasyonalistler olarak gören 1897'nin orta sınıf İngilizleri, hayali mucizelerini doğal kabul ediyorlardı. Tarihin kendileri için sona erdiğini düşünüyorlardı. Dış işlerinde 1815'te Waterloo Savaşı'yla; iç işlerinde 1832'de Büyük Reform Yasası'yla; imparatorluk işlerinde ise 1859'da Hint İsyanı'nın bastırılmasıyla tarih sona ermişti. Tarihin bu sonunun kendilerine bahşettiği kalıcı saadet durumundan dolayı kendilerini kutlamak için her türlü nedenleri vardı. "Payıma ne güzel yerler düştü, ne harika bir mirasım var!"

MS 1947'nin tarihsel bakış açısından bakıldığında, 19. yüzyıl sonundaki (*fin de siècle*) orta sınıf İngilizlerin bu halüsinasyonu tam bir çılgınlık gibi görünse de, o çağdaki diğer Batı milletlerinin orta sınıf mensubu insanları da aynı halüsinasyonu paylaşıyorlardı. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kuzey eyaletlerinde, Batı topraklarının kazanılması ve İç Savaş'taki Federal zafer sayesinde orta sınıf için tarih sona ermişti; Almanya'da ya da en azından Prusya'da ise, Fransa'nın yenilgiye uğratılması ve 1871'de İkinci Reich'ın

kurulmasıyla orta sınıf için aynı kalıcı sonuca ulaşılmıştı. Elli yıl önce Batılı orta sınıf insanlardan oluşan bu üç grup için Tanrı'nın yaratma işi tamamlanmıştı "ve her şeyin çok iyi olduğu görülüyordu". Yine de, 1897'de İngiliz, Amerikan ve Alman orta sınıfları dünyanın siyasi ve ekonomik efendileri olsalar da, insanlığın yaşayan neslinin sayıca çok küçük bir bölümünden fazlasını oluşturmuyorlardı ve diğer ülkelerde olayları farklı gören başka insanlar da vardı; her ne kadar kudretsiz ve kendilerini iyi ifade edemiyor olsalar da.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney eyaletlerinde ve Fransa'da, 1897 yılında, onları yenilgiye uğratmış olanlarla tarihin sona erdiği konusunda hemfikir olan pek çok insan vardı: Konfederasyon asla dirilmeyecek, Alsace-Lorraine asla geri alınamayacaktı. Ancak tepedekiler için çok sevindirici olan bu sona ermişlik duygusu, yenilmiş halkların yüreklerini ısıtmıyordu. Yenilmiş halklar için bu durum bir kâbustan başka bir şey değildi. Hâlâ 1866'daki yenilgilerinin yaralarını sarmakta olan Avusturyalılar tarihin bir kez daha harekete geçtiğini ve Königgratz muharebesinden bile daha kötü olan darbelerin kendilerini beklemekte olduğunu hissetmeye başlamışlardı çünkü Bismarck'ın topraklarına dokunmadığı İmparatorluğun içindeki milliyetler kıpırdanışa geçmişlerdi. O dönemde İngiliz liberaller, Avusturya-Macaristan ve Balkanlar'da boyunduruk altında olan milliyetlerin yakında bağımsızlıklarına kavuşacaklarından özgürce bahsediyor ve bunu onaylıyorlardı. Ancak, Özyönetim heyulasına ve "Hindistan'daki huzursuzluk" kıpırtılarına rağmen, Güneydoğu Avrupa'da ilk belirtilerini göstermekte olan bu siyasi tasfiye sürecinin hem Hindistan'a hem de İrlanda'ya yayılacağı ve karşı konulmaz bir ilerleyiş gösterip Habsburg monarşisi dışındaki başka imparatorlukları da parçalayacağı bu İngiliz liberallerin akıllarına gelmiyordu.

Aslında dünyanın her yerinde, o zamanlar henüz yüzeyin altında olsa da, tarihin kartlarının son dağıtımı konusunda Fransızlar ya da Güneyli Amerikalılar kadar hoşnutsuz olan, ancak oyunun bittiğini kabul etmek istemeyen halklar ve sınıflar vardı. Boyunduruk altında olan tüm bu halkları ve tüm bu buhranlı sınıfları oluşturan

insanların sayısı milyonları buluyordu! Varşova'dan Vladivostok'a kadar o günkü Rus İmparatorluğu'nun tüm geniş nüfusunu içeriyorlardı: Ulusal bağımsızlıklarını kazanmaya kararlı Lehler ve Finler; 1860'lı yılların reformlarıyla kendilerine çok cüzi bir parçası verilmiş olan topraklarının geri kalanına sahip olmaya kararlı Rus köylüleri; kendi türlerinden insanların uzun süredir ABD, Büyük Britanya ve Fransa'yı yönettiği gibi, bir gün kendi ülkelerini parlamenter kurumlar aracılığıyla yönetmeyi hayal etmekte olan Rus entelektüeller ve iş adamları; ve belki de on dokuzuncu yüzyılın başları Manchester'ındaki yaşam koşullarından daha az acımasız olsa da yine de yeterince acımasız olan yaşam koşulları nedeniyle devrimci düşünceye yönelmekte olan genç ve hâlâ küçük bir Rus sanayi proletaryası. Elbette İngiltere'deki sanayi işçi sınıfı, fabrika yasaları, sendikalar ve (1867'de Disraeli tarafından kendilerine sağlanmış olan) oy hakkı sayesinde, on dokuzuncu yüzyılın başından bu yana konumunu önemli ölçüde iyileştirmişti. Yine de 1897'de, İngiliz orta sınıfının 1832 Reform Yasası'na baktığı gibi, İngiliz işçi sınıfı 1834 yılının Yoksullar Yasası'na tarihin bilgelik ve hayırseverlik konusundaki son sözü olarak bakamazdı ve bakmadı da. İngiliz işçi sınıfı devrimci değildi ama anayasal çizgide tarihin çarklarını döndürmeye kararlıydı. Kıta Avrupası işçi sınıfına gelince, 1871 Paris Komünü'nün uğursuz bir şimşek çakmasıyla gösterdiği gibi, aşırı uçlara gitme potansiyeline sahipti.

Değişimlere duyulan bu derin arzu ve bu değişimleri şu ya da bu yolla gerçekleştirmeye yönelik güçlü kararlılık, ezilen sınıfların ve yenilmiş ya da özgürleşememiş halkların temsil ettiği mazlumlar açısından hiç de şaşırtıcı değildi. Yine de, 1914'te olduğu gibi, (gerçekte tıpkı Alman, İngiliz ve Amerikan orta sınıfları gibi kazanacak çok az şeyi ve kaybedecek çok şeyi olan) Prusyalı militaristlerin tarihin güvensiz bir şekilde kapanmış kitabını kasıtlı olarak tekrar açmasıyla bir çuval incirin berbat olması garipti.

Kulağını toprağa dayayan bir sosyal sismolog tarafından 1897'de bile tespit edilebilen yeraltı hareketleri, son yarım yüzyılda tarihin önüne çıkan her şeyi yıkarak yapmış olduğu yürüyüşün

yeniden başladığını işaret eden çalkantıları ve patlamaları yeterince açıklayabilmektedir. Bugün, 1947'de, elli yıl öncesine kadar volkanın kabuğunda kaygısızca oturmakta olan Batılı orta sınıf, yüz ila yüz elli yıl önce tarihin yıkıcı yürüyüşünün İngiliz sanayi işçi sınıfına vermiş olduğu sıkıntıya benzer bir sıkıntıyı çekmektedir. Bugün sadece Almanya, Fransa, Benelüks (Alçak Ülkeler), İskandinavya ve Büyük Britanya'da değil, aynı zamanda bir dereceye kadar İsviçre ve İsveç'te ve hatta Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da da orta sınıfın durumu budur. Batılı orta sınıfın geleceği şu anda tüm Batı ülkelerinde muallaktadır; ancak sonuç sadece insanlığın doğrudan etkilenen küçük bir bölümünü ilgilendirmemektedir çünkü bu Batılı orta sınıf –bu küçük azınlık– son dönemlerde hamuru kabartmış ve böylece modern dünyayı yaratmış olan mayadır. Yaratık, yaratıcısından kurtulabilir mi? Batılı orta sınıf yıkılırsa, insanlığın evini de kendisiyle birlikte yıkar mı? Bu vahim sorunun cevabı ne olursa olsun, bu kilit azınlık için kriz olan şeyin kaçınılmaz olarak dünyanın geri kalanı için de bir kriz olduğu açıktır.

Şaşkınlığa uğramak ve "karşı karşıya kalmak" her zaman bir karakter sınavıdır, ancak sıkıntı, kişinin sonsuza kadar sürmesini beklediği parlak bir günün öğle vaktinde aniden geldiğinde sınav özellikle ağırdır. Bu gibi durumlarda, kaderle güreşen kişi kendi yetersizliğinin yükünü taşıyacak bir günah keçisi aramaya meyleder. Yine de sıkıntı içinde "suçu başkasına atmak", refahın ebedi olduğuna kendini ikna etmekten daha tehlikelidir. 1947 yılının bölünmüş dünyasında, Komünizm ve Kapitalizm birbirleri için bu sinsi görevi yerine getirmektedir. Her geçen gün daha da içinden çıkılmaz hâle gelen koşullarda işler ters gittiğinde, düşmanı tarlamıza dara ekmekle suçlama ve böylece kendi çiftçiliğimizdeki hatalar için dolaylı olarak kendimizi mazur gösterme eğiliminde oluruz. Bu elbette eski bir hikâyedir. Komünizmin ortaya çıkışından yüzyıllar önce, atalarımız İslam'ı öcü olarak gördüler. On altıncı yüzyıl gibi yakın bir tarihte İslam, Batılı kalplerde yirminci yüzyıldaki Komünizm ile aynı histeriyi uyandırdı ve bu esasen aynı nedenlerden kaynaklanıyordu. Komünizm gibi İslam da Batı karşıtı bir hareketti ve aynı zamanda

Batılı bir inancın sapkın bir versiyonuydu; Komünizm gibi İslam'ın ruh kılıcına da maddi silahlarla karşı koyulamazdı.

Batı'nın mevcut Komünizm korkusu, Nazi Almanyası ve savaşçı Japonya karşısında hissettiğimiz gibi bir askerî saldırı korkusu değildir. Her halükârda Amerika Birleşik Devletleri, endüstriyel potansiyeldeki ezici üstünlüğü ve atom bombasının teknik bilgisini tekelinde bulundurmasıyla, Sovyetler Birliği'nin askerî saldırısından şu anda etkilenmeyecek durumdadır. Moskova için böyle bir girişimde bulunmak düpedüz intihar olur ve Kremlin'in böyle bir aptallık yapmaya niyeti olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Amerika'yı bu kadar ürküten (ve garip bir şekilde bu tehdide Batı Avrupa'nın daha az korunaklı ülkelerinden daha sinirli bir şekilde tepki vermesine neden olan) Komünist silah, propagandanın manevi motorudur. Komünist propaganda, Batı uygarlığımızın çirkin yüzünü gösterme ve büyütme ve Batılı erkek ve kadınların memnuniyetsiz bir kesimi için Komünizmi arzu edilir bir alternatif yaşam biçimi olarak gösterme konusunda kendine özgü bir "teknik bilgiye" sahiptir. Komünizm aynı zamanda ne Komünist ne de Kapitalist, ne Rus ne de Batılı olan, ancak şu anda iki rakip ideolojinin karşıt kaleleri arasındaki huzursuz bir tarafsız bölgede yaşayan insanlığın büyük çoğunluğunun bağlılığını kazanmak konusunda da Batı'nın rakibidir. Hem Batılılar hem de dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlar, dört yüz yıl önce Türk olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları gibi bugün de Komünist olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar ve –sansasyonel örneklerin göstermiş olduğu gibi– Komünistler de Kapitalist olma tehlikesiyle karşı karşıya olsalar da, bir büyücü hekimin kendisine rakip olan diğer büyücü hekimin ilacından korktuğu gibi rakip büyücü hekimin de o büyücü hekimin ilacından korkuyor olması bu durumun gerginliğini hafifletmez.

Yine de düşmanımızın bizi erdemlerimizi zorla bastırmak yerine kusurlarımızı göstererek tehdit etmesi, onun bize sunduğu meydan okumanın nihayetinde ondan değil, kendimizden geldiğinin kanıtıdır. Aslında bu meydan okuma, Batılı insanın insan olmayan doğa üzerindeki teknolojik hâkimiyetinde son zamanlarda meydana

gelen muazzam artıştan –"teknik bilgideki" muazzam ilerlemesinden– kaynaklanmaktadır. Babalarımıza onlar için tarihin rahatça sona ermiş olduğunu hayal etmek suretiyle kendilerini kandırmaları için güven veren şey işte bu muazzam ilerlemeydi. Batı orta sınıfı, saat mekanizmasının bu zaferleri sayesinde, –tarihte eşi benzeri görülmemiş– üç tasarlanmamış sonuç üretti ve bunların toplam itici gücü tarihin önüne çıkan her şeyi yıkarak yaptığı yürüyüşü yeniden harekete geçirdi. Batılı "teknik bilgimiz", yerkürenin yaşanabilir ve kat edilebilir tüm yüzeyi anlamında tüm dünyayı birleştirdi ve uygarlığın doğuştan gelen iki hastalığı olan Savaş ve Sınıf kurumlarını tamamen ölümcül olan hastalıklara dönüştürdü. Bu kasıtsız başarı üçlüsü bize gerçekten de zorlu bir meydan okuma sunmaktadır.

Savaş ve Sınıf, ilk uygarlıkların beş ya da altı bin yıl önce ilkel insan yaşamı seviyesinin üzerine çıkmasından bu yana bizimle birlikte olmuşlardır ve bunlardan her zaman ciddi ölçüde şikayet edilmiştir. Modern Batılı tarihçiler tarafından bilinen yirmi kadar uygarlık arasında, bizimki hariç hepsi ölmüş ya da can çekişiyor görünmektedir ve her bir vakaya ölüm ânında (*in extremis*) ya da ölümden sonra (*post mortem*) teşhis koyduğumuzda şunu görürüz: Ölüm nedeni her zaman ya Savaş ya Sınıf ya da bu ikisinin bir kombinasyonudur. Bugüne kadar bu iki bela, ortaklaşa olarak, insan toplumunun bu yeni evrimleşmiş türünün yirmi temsilcisinden on dokuzunu öldürecek kadar ölümcül olmuştur; ancak şimdiye kadar bu belaların ölümcüllüğünün kurtarıcı bir sınırı olmuştur. Tek tek örnekleri yok edebilmiş olsalar da, türün kendisini yok etmeyi başaramamışlardır. Uygarlıklar gelip geçmiştir, ama (büyük "U" ile yazılan) Uygarlık her seferinde kendini türün yeni örneklerinde yeniden cisimleştirmeyi başarmıştır çünkü Savaş ve Sınıfın toplumsal tahribatı ne kadar büyük olursa olsun, henüz her şeyi kapsayan bir nitelik kazanmamıştır. Savaş ve Sınıfın tahribatı bir toplumun en üst katmanlarını paramparça etse de, genellikle alttaki katmanların az çok sağlam bir şekilde hayatta kalmasını ve ışığa ve havaya maruz kalıp kendilerini bahar çiçekleriyle giydirmesini engelleyememiştir. Ve geçmişte dünyanın bir bölgesinde bir toplum çöktüğünde

diğerlerini de her zaman beraberinde sürüklememiştir. Çin'in erken dönem uygarlığı MÖ yedinci yüzyılda çöktüğünde, bu durum Eski Dünya'nın diğer ucundaki Yunan uygarlığının aynı dönemde zirveye doğru yükselmeye devam etmesini engellememiştir. Ve Greko-Romen uygarlığı Hristiyanlık döneminin beşinci, altıncı ve yedinci yüzyılları boyunca Savaş ve Sınıf şeklindeki ikiz hastalıklar yüzünden nihayet öldüğünde, bu durum aynı üç yüz yıl boyunca Uzak Doğu'da yeni bir uygarlığın başarıyla doğmasını engellemedi.

Uygarlık neden varoluşunun ilk birkaç bin yılı boyunca sürdürdüğü acı verici, aşağılayıcı ama tamamen intihara götürmeyen şekilde, başarısızlıktan başarısızlığa sürüklenmeye devam edemesin? Cevap, modern Batılı orta sınıfın son teknolojik icatlarında yatmaktadır. İnsan dışı doğanın fiziksel güçlerini dizginlemeye yarayan bu aletler insan doğasını aynı bırakmıştır. Savaş ve Sınıf kurumları, insan doğasının çirkin tarafının –ya da teologların ilk günah dediği şeyin– uygarlık dediğimiz toplum türündeki sosyal yansımalarıdır. İnsanın bireysel günahkârlığının bu toplumsal tesirleri, teknolojik "teknik bilgimizin" son dönemdeki kayda değer ilerlemesi tarafından ortadan kaldırılmadı, ancak bu ilerlemeden elbette etkilendi. Ortadan kaldırılmamış olan bu toplumsal tesirler, insan yaşamının geri kalanı gibi, fiziksel güçleri bakımından muazzam bir şekilde güçlendirilmişlerdir. Sınıf şimdi Toplumu geri dönülmez bir şekilde parçalayabilir hâle ve Savaş da tüm insan ırkını yok edebilir hâle gelmiştir. Şimdiye kadar sadece utanç verici ve üzücü olan kötülükler artık tahammül edilemez ve ölümcül hâle gelmiştir ve bu nedenle, bu Batılılaşmış dünyada, bizim neslimizde bizler, geçmişte diğer toplumlardaki yönetici unsurların her zaman kaçınabilmiş oldukları alternatiflere ilişkin bir seçenekle karşı karşıyayız. Onlar için bu seçeneğin her zaman korkunç sonuçları olsa da bu gezegendeki insanlık tarihini sona erdirmek gibi aşırı bir bedel söz konusu olmamıştı. Dolayısıyla bizler, seleflerimizin asla yüzleşmek zorunda kalmadığı bir meydan okumayla karşı karşıyayız: Savaşı ve Sınıfı ortadan kaldırmak zorundayız –ve bunu şimdi yapmak zorundayız. Eğer çekinir ya da başarısız olursak, Savaşın ve Sınıfın insanlığa karşı bu kez

kesin ve nihai bir zafer kazandığını görme acısını yaşayabiliriz.

Savaşın yeni boyutu Batılı zihinler için zaten tanıdıktır. Atom bombasının ve diğer birçok yeni ölümcül silahımızın, başka bir savaşta sadece savaşan tarafları değil, tüm insan ırkını yok edebileceğinin farkındayız. Ancak sınıfın kötülüğü teknoloji tarafından nasıl arttırıldı? Teknoloji, asgari yaşam standardını –her halükârda, özel olarak verimli olan ya da doğanın zenginlikleriyle donanıp savaşın tahribatından kurtulacak şekilde özel olarak şanslı olan ülkelerde– önemli ölçüde yükseltmemiş midir? Hızla yükselen bu asgari standardın, daha da çok avantajlı olan bir azınlığın daha da büyük olan zenginliklerinin bile bir hoşnutsuzluk nedeni olmasını engelleyecek kadar yüksek bir seviyeye çıktığını ve insan ırkının çok büyük bir yüzdesinin bu yaşam standardı yükselişinden faydalandığını görmeyi dört gözle bekleyemez miyiz? Bu akıl yürütme biçimindeki kusur, insanın yalnızca ekmekle yaşamadığı şeklindeki hayati gerçeği göz ardı etmesidir. Maddi yaşamının asgari standardı ne kadar yüksek olursa olsun, bu onun sosyal adalet talep eden ruhunu iyileştirmeyecektir ve bu dünyanın mallarının ayrıcalıklı bir azınlık ile ayrıcalıksız bir çoğunluk arasındaki eşitsiz dağılımı, Batılı insanın en son teknolojik buluşları tarafından, kaçınılmaz bir kötülükten tahammül edilemez bir adaletsizliğe dönüştürülmüştür.

Keops Piramidinin muhteşem taş işçiliğine ve mimarisine ya da Tutankhamun'un mezarındaki zarif mobilyalara ve mücevherlere estetik bir hayranlık duyduğumuzda, insan sanatının bu tür zaferlerinden duyduğumuz gurur ve zevk ile bu zaferlerin satın alındığı insani bedeli ahlaki olarak kınamamız arasında kalplerimizde bir çatışma yaşarız: Ekmedikleri yerden biçen birkaç kişinin özel keyfi için uygarlığın güzel çiçeklerinin üretilmesi amacıyla birçok kişiye haksız yere dayatılan ağır emek. Bu son beş ya da altı bin yıl boyunca, uygarlıkların efendileri, kölelerinin toplumun kurumsal emeklerinin meyvelerindeki paylarını, bizim arılarımızın ballarını çalmamız gibi soğukkanlılıkla çalmışlardır. Adaletsiz eylemin ahlaki çirkinliği, sanatsal sonucun estetik güzelliğine gölge düşürmektedir; yine de şimdiye kadar, uygarlığın az sayıdaki kayırılmış

yararlanıcılarının kendilerini savunmak için öne sürebilecekleri açık bir sağduyu savunması olmuştur.

Bu, uygarlığın meyvelerinin azınlığa ait olması ile hiç meyve olmaması arasında bir seçim olmuştur. Doğa üzerindeki teknolojik hâkimiyetimiz son derece sınırlıdır. Çok küçük miktarlardan daha fazlasını üretmeye yetecek kadar kas gücümüz ve emeğimiz yoktur. Sırf siz de bu üretilen şeylere sahip olamıyorsunuz diye onları kendimden esirgeyecek olursam, dükkânı kapatıp insan doğasının en iyi yeteneklerinden birinin bir peçeteye gömülerek paslanmasına izin vermemiz gerekecektir. Bu kesinlikle benim çıkarıma olmadığı gibi, daha uzun bir bakış açısıyla sizin de çıkarınıza olmayacaktır çünkü ben bu olanak tekelinden yalnızca kendi çıkarım için yararlanmıyorum. Benim keyfim en azından kısmen vekaletendir. Ben sizin zararınıza olan bir şekilde kendimi şımartırken, bir anlamda tüm insan ırkının gelecek nesilleri için bir tür emanetçi olarak hizmet ediyorum. Bu savunma, bizim teknolojik olarak ileri olan Batı dünyamızda bile, on sekizinci yüzyıla kadar makul olan bir savunmaydı. Ancak son yüz elli yıldaki benzeri görülmemiş teknolojik ilerlememiz aynı savunmayı bugün geçersiz hâle getirdi. Amalthea'nın bereketinin "teknik bilgisini" keşfetmiş bir toplumda, bu dünyanın mallarının dağıtımındaki her zaman çirkin olan eşitsizlik, pratik bir gereklilik olmaktan çıkarak ahlaki bir muazzamlığa dönüşmüştür.

Böylece, diğer uygarlıkların başına bela olan sorunlar bugün dünyamızda doruğa ulaşmıştır. Atom silahını iki büyük güç arasında bölünmüş bir dünyada icat ettik. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettikleri iki karşıt ideolojinin antitezleri o kadar aşırı ki bu hâliyle uzlaşmaz gibi görünüyorlar. Sadece kendimiz için değil, tüm insan ırkı için yaşam ya da ölüm tercihini elimizde tuttuğumuz bu vahim durumda kurtuluşu hangi yolda aramalıyız? Kurtuluş belki de, çoğu zaman olduğu gibi, bir orta yol bulmakta yatmaktadır. Siyasette bu altın yol, ne mahalli devletlerin sınırsız egemenliği ne de merkezî bir dünya hükûmetinin hafifletilmemiş despotizmi olacaktır; ekonomide ise ne sınırsız özel girişim

ne de katıksız sosyalizm olacaktır. Orta sınıf mensubu orta yaşlı bir Batı Avrupalı gözlemcinin bugün dünyayı gördüğü şekliyle, kurtuluş ne Doğu'dan ne de Batı'dan gelecektir.

MS 1947'de Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, çağdaş insanın muazzam maddi gücünün alternatif somutlaşmış hâlleridir. "Sesleri yeryüzünü dolaşır, sözleri dünyanın dört bucağına ulaşır." Ama bu yüksek sesle konuşanların ağzından o ince, yumuşak ses duyulmamaktadır. Bize işaret veren şey hâlâ Hristiyanlığın ve diğer yüksek dinlerin mesajı olabilir ve kurtarıcı sözler ve eylemler beklenmedik yerlerden gelebilir.

3

TARİH TEKERRÜR EDER Mİ?

TARİH TEKERRÜR EDER Mİ? ON SEKİZİNCİ VE ON DOKUZUNCU yüzyıllarda Batı dünyamızda bu soru akademik bir egzersiz olarak tartışılırdı. O dönemde uygarlığımızın tadını çıkardığı refah büyüsü, büyükbabalarımızın zihinlerini "öbür insanlara benzemedikleri" şeklindeki tuhaf ve Ferisileri andıran bir düşünceye sürüklemişti; onlar Batı toplumumuzun, tarihi baştan sona açık bir kitap olan diğer bazı uygarlıkların mahvolmalarına neden olan hatalara ve talihsizliklere düşme olasılığından muaf olduğuna inanmaya başlamışlardı. Bizim için, bizim neslimizde, bu eski soru aniden yeni ve çok pratik bir önem kazandı. Batı insanının ve eserlerinin, Azteklerin ve İnkaların, Sümerlerin ve Hititlerin artık yok olmuş uygarlıklarından daha dokunulmaz olmadığı gerçeğine uyandık. İnsan merak ediyor, bu gerçeği bu zamana dek nasıl göremedik ki? Dolayısıyla bugün, biraz da kaygıyla, geçmişin kutsal metinlerini araştırıyor ve deşifre edebileceğimiz bir ders içerip içermediklerini öğrenmeye çalışıyoruz. Tarih bize kendi beklentilerimiz hakkında herhangi bir bilgi veriyor mu? Ve eğer veriyorsa, bunun yükü nedir? Bize sadece ellerimizi kavuşturarak –ve kendi çabalarımızla önleyemeyeceğimiz ve hatta değiştiremeyeceğimiz bir kadere elimizden geldiğince boyun eğerek– bekleyebileceğimiz amansız bir kıyametin haberini mi veriyor? Yoksa bize kesinlikleri değil, kendi geleceğimizdeki olasılıkları ya da yalın ihtimalleri mi bildiriyor? Aradaki pratik fark çok büyüktür çünkü bu ikinci alternatifin geçerli olması

durumunda, bizim pasif bir şekilde hayretlere kapılmak yerine harekete geçmemiz gerekmektedir. Bu ikinci alternatifin geçerli olması durumunda, tarih dersi bir astroloğun yıldız falı gibi değil bir denizcinin haritası gibi olacaktır: O haritayı kullanacak zekâya sahip olan denizci, gemi kazasından kaçınmaya yönelik olarak büyük bir umut elde eder çünkü bu haritayı kullanma becerisine ve cesaretine sahip olan bu denizci haritadaki kayalar ve resifler arasında bir rota çizme imkânına sahip olur.

Görüleceği üzere, sorumuzu yanıtlamaya girişmeden önce tanımlamaya ihtiyacımız var. Kendimize "Tarih tekerrür eder mi?" diye sorduğumuzda, "Tarih geçmişte bazı durumlarda tekerrür etmiş midir?" sorusunu mu kastediyoruz? Yoksa tarihin, yalnızca uygulandıkları her geçmiş vakada etkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecekte ortaya çıkabilecek her benzer durumda da etkili olmak zorunda olan ihlal edilemez yasalar tarafından yönetilip yönetilmediğini mi soruyoruz? Bu ikinci yorumda, "eder" kelimesi "etmelidir" anlamına gelir; diğer yorumda ise "edebilir" anlamına gelir. Bu konuda, bu makalenin yazarı düşüncelerini hemen açıkça söyleyebilir. Kendisi insan yaşamı bilmecesini okurken deterministdeğildir. Yaşamın olduğu yerde umudun da olduğuna ve Tanrı'nın yardımıyla insanın en azından bazı açılardan kendi kaderinin efendisi olduğuna inanmaktadır.

Ancak muğlak "eder" kelimesinin ortaya çıkardığı özgürlük ve zorunluluk arasındaki bu meselede tavrımızı koyar koymaz, kendimizi "tarih" kelimesiyle ne kastettiğimizi tanımlamaya çağrılmış buluruz. Eğer tarih alanını tamamen insan iradesinin kontrolünde olan olaylarla sınırlandırmak zorunda kalırsak, o zaman deterministolmayan biri için hiçbir zorluk ortaya çıkmayacaktır. Ancak bu tür olaylar gerçek hayatta gerçekten meydana gelir mi? Kişisel deneyimlerimizde, bir karar verirken, kendimizi her zaman kısmen özgür ve kısmen de kendi hayatımızdaki ve sosyal ve fiziksel çevremizdeki geçmiş olaylar ve mevcut gerçekler tarafından bağlanmış bulmaz mıyız? Tarihin kendisi, son tahlilde, dört boyutlu uzay-zaman çerçevesinde hareket hâlindeki tüm evrenin bir görüntüsü değil midir?

Ve bu her şeyi kapsayan panoramada, insan iradesinin özgürlüğüne en sağlam bir şekilde inanan kişi bile pek çok olayın amansızca tekrar ettiğini ve kesin olarak öngörülebilir olduğunu en katı bir determinist kadar kolaylıkla kabul etmeyecek midir?

Tartışmasız bir şekilde tekrar eden bu öngörülebilir düzendeki bazı olayların, örneğin Samanyolu sisteminin dışındaki nebulalarda tarihin tekrarlanması gibi, insan işleriyle görünürde çok az ilgisi olabilir. Bununla birlikte, fiziksel doğada insan işlerini en yakın şekilde etkileyen bazı çok belirgin döngüsel hareketler vardır; örneğin, gece ve gündüzün ve yılın mevsimlerinin tekrarlayan öngörülebilir değişimleri gibi. Gündüz ve gece döngüsü tüm insan çalışmalarını yönetir; şehirlerimizin ulaşım sistemlerinin programlarını belirler, yoğun saatlerinin zamanlarını ayarlar ve her yirmi dört saatte iki kez "banliyö" ve "fabrika" arasında mekik dokuyan yolcuların zihinlerini kurcalar. Mevsimlerin döngüsü, gıda tedarikimizi yöneterek insan yaşamının kendisini yönetir.

İnsanın, düşünerek, bu fiziksel döngülerden uzaklaşıp kuşların ve hayvanların ulaşamayacağı ölçüde bir özgürlüğe kavuşabileceği doğrudur. Birey, efsanevi Mısır Firavunu Mikerinos gibi günün yirmi dört saati uyanık bir yaşam sürerek gece-gündüz döngüsünün tiranlığından kurtulamasa da, insan toplumu planlı bir iş birliği ve iş bölümüyle Mikerinos'un efsanevi başarısını kolektif olarak gerçekleştirebilir. Endüstriyel tesisler, birbirini takip eden işçi vardiyaları sayesinde günün yirmi dört saati boyunca işletilebilir ve gündüz çalışan işçilerin emeklerini gündüzleri dinlenip geceleri çalışan diğer işçilerin emekleri takip edebilir. Kuzey yarımküredeki ılıman kuşaktan tropik bölgelere ve güney yarımküredeki ılıman kuşağa yayılan Batı toplumu bir soğutma tekniği geliştirmek suretiyle mevsimlerin tiranlığını da engellemiştir. Yine de, insan zihninin ve iradesinin gün ve yılın iki fiziksel döngüsünün tiranlığına karşı kazandığı bu zaferler, dikkate değer olmakla birlikte, insan özgürlüğü için nispeten küçük olan kazanımlardır. Genel olarak, fiziksel doğadaki bu tekrarlayan öngörülebilir olaylar –Batılı insanın teknolojisinin bugünkü seviyesinde bile– insan yaşamının efendisi olmaya devam

etmektedirler ve fiziksel doğadaki bu olaylar insan işleri üzerindeki imparatorluklarının uzandığı ölçüde o insan işlerini kendi tekrarlayan öngörülebilir kalıplarına tabi kılmak suretiyle bu efendiliklerini göstermektedirler.

Ancak, belki de başka eylem alanlarında fiziksel doğanın kontrolünde olmayan –ya da en azından tamamen kontrolünde olmayan– insan davranışları var mıdır? Bu soruyu tanıdık bir somut olay üzerinden inceleyelim. 1865 yılının Nisan ayının ilk günlerinde Kuzey Virginia Ordusu'nun süvari ve topçu atları olan atlar, aynı ayın son günlerinde sabanın arkasında sürülüyordu. O atları sabanın arkasında süren adamlar o nisan ayının başında General Lee'nin süvari ve topçularıydı. O adamlar ve atlar hayatları boyunca defalarca gerçekleştirmiş oldukları bir tarımsal faaliyeti bir kez daha gerçekleştiriyorlardı. Avrupalıların Yeni Dünya'yı keşfetmesinden önce, bu adamların ve atların Eski Dünya'daki ataları da yıllık olarak tekrarlanan bu tarımsal faaliyeti gerçekleştirmişlerdi. Bizim Batı toplumumuzun doğuşundan önce, diğer toplumlardaki insanlar da bu tarımsal faaliyeti gerçekleştirmişlerdi. Yani beş ya da altı bin yıldır, bu tarımsal faaliyet her yıl tekrarlanmıştı. Sabanın icadı, uygarlık olarak adlandırdığımız toplum türleriyle eş zamanlıdır ve uygarlığın güneşinin doğuşunu müjdeleyen neolitik şafak esnasında –yine yıl döngüsü tarafından yönetilen– saban öncesi tarım yöntemleri zaten kullanılıyordu. 1865 baharında, Amerika Konfedere Devletleri'ndeki tarım, mevsimler tarafından çok katı bir şekilde yönetiliyordu. Birkaç haftalık bir gecikme, mevsimin çok geç olması anlamına gelirdi ki bu da o atların ve adamların gıda üretme kapasitelerinin bir yıl boyunca toplum için kayıp olması gibi feci bir sonuç doğururdu.

Böylece, 1865 Nisan'ının son günlerinde, eski Kuzey Virginia Ordusu'nun atları ve adamları, o tarihe kadar en az beş ya da altı bin kez tekrarlanmış olan ve 1947'de hâlâ tekrarlanmakta olan tarihi bir eylemi, ilkbahar sürümünü gerçekleştiriyorlardı. (Bu makalenin yazarı 1947 yılında Kentucky'de ilkbahar sürümüne tanıklık etmiş ve nisan ayının ortasında şiddetli yağışlar nedeniyle çalışmaları kesintiye uğrayan çiftçilerin endişelerini not etmiştir).

Peki ya General Lee'nin atlarının ve adamlarının nisan ayının sonunda değil de başında yazdıkları tarih? İç Savaş'ın son perdesi tarafından temsil edilen tarih türü, fiziksel doğadaki tekrarlayan öngörülebilir döngülere olan yakın ve bariz bağımlılıkları nedeniyle kendini tekrar eden çift sürme ve işe gidip gelme gibi bir tür müdür? Burada fiziksel döngülerden az ya da çok bağımsız olan ve onları geçersiz kılabilen türdeki bir insan eylemiyle karşı karşıya değil miyiz? General Lee'nin 1865 yılının Haziran ayına kadar teslim olmaya zorlanmamış olduğunu varsayalım. Ya da General Lee teslim olduğunda, General Grant'in silahlarını bırakmış olan Konfederasyon askerlerinin atlarını çiftliklerine geri götürmelerine, üzerinde anlaşmaya varılmış olan teslim şartlarının aksi yöndeki hükmüne rağmen, izin veren o ünlü tavizi vermek için harekete geçmediğini varsayalım. Tarihsel olayların gerçek seyrinin bu varsayımsal insan yapımı varyasyonlarından herhangi biri, 1865'in ilkbahar sürümünde Güney Eyaletlerinde tarihin tekerrür etmesini engellemez miydi?

Şu anda ele aldığımız tarih alanı, iktisadi ve sosyal tarih alanları açılmadan önce, tarihin tüm alanı olarak ele alınıyordu. Fiziksel doğanın hareketindeki döngüler tarafından açıkça yönetilen insan faaliyeti alanlarında olduğu gibi, savaşlar ve politikalara, komutanlar ve krallara ilişkin bu eski moda alanda da tarih tekerrür etmiş midir? Örneğin İç Savaş benzersiz bir olay mıydı? Yoksa İç Savaş'ı ve ona benzerlik ve yakınlık gösteren başka tarihsel olayları tarihin en azından bir dereceye kadar tekerrür etmiş olduğu olaylar sınıfının temsilcileri olarak ele alabilir miyiz? Bu makalenin yazarı bu ikinci görüşe meyillidir.

Amerikan tarihinde İç Savaş'ın temsil ettiği kriz, kuşkusuz Alman tarihinde 1864-71 Bismarck savaşlarının temsil ettiği krizde de önemli ölçüde tekrarlanmıştır. Her iki durumda da, kusurlu bir siyasi birlik tamamen dağılma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Her iki durumda da, birliğin dağılması ya da etkin bir şekilde kurulması meselesi savaşla belli oldu. Her iki durumda da, etkin birlik yanlıları kazandı ve her ikisinde de zaferlerinin nedenlerinden biri rakipleri karşısındaki teknolojik ve endüstriyel üstünlükleriydi. Son olarak

her ikisinde de birlik davasının zaferini, savaş sonrasında hem Birleşik Devletler'i hem de İkinci Alman Reich'ını Büyük Britanya'nın zorlu endüstriyel rakipleri hâline getiren büyük bir endüstriyel genişleme izlemiştir. Ve bu noktada tarihin bir başka tekrarıyla karşı karşıya kalırız çünkü 1870 yılı öncesindeki yüz yıllık süreç içerisinde Büyük Britanya'daki sanayi devrimi benzersiz bir tarihsel olay olarak görülmüş olabilir. Oysa 1870 yılı sonrasında, bir dizi diğer Batı ülkesinde ve bazı Batılı olmayan ülkelerde aynı şekilde gerçekleşecek olan bir ekonomik dönüşümün sadece ilk örneği olarak görülmeye başlamıştır. Dahası, dikkatimizi sanayileşmenin ekonomik ortak özelliğinden federal birliğin siyasi ortak özelliğine kaydırırsak, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'nın tarihinin bu noktada üçüncü bir ülkenin tarihinde bir kez daha tekrarlandığını görürüz: Kurucu vilayetlerin 1867'de, yani 1865'te Amerika Birleşik Devletleri'nin birliğinin fiilen yeniden kurulmasından iki yıl sonra ve 1871'de İkinci Alman Reich'ının kurulmasından dört yıl önce, bugün mevcut olan federasyonu oluşturmuş olduğu Kanada.

Modern Batı dünyasında bir dizi federal birliğin oluşumunda ve bu ve diğer ülkelerin sanayileşmesinde, aynı insan başarısının genellikle aynı dönemdeki örneklerini üretme anlamında tarihin kendini tekrar ettiğini görüyoruz. Bununla birlikte, farklı örneklerin eş zamanlılığı yaklaşık olmaktan öteye gitmez. Sanayi devrimi, Amerika'da gerçekleşmesinden en az iki nesil önce Büyük Britanya'da görünüşte benzersiz bir olay olarak meydana gelmiş ve Almanya bunun tekrar eden bir fenomen olduğunu kanıtlamıştır. 1860'lı yılların önemli olayları federal birliğin sadece Kanada'da değil, Avustralya, Güney Afrika ve Brezilya'da da tekrar eden bir model olduğunu kanıtlamadan önce, İç Savaş öncesinde güvensiz bir şekilde kaynaşmış olan Birleşik Devletler "seksen yedi yıl" ve Napolyon sonrası köhne Alman Konfederasyonu yarım yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştü. Eş zamanlılık, insan işlerinin siyasi ve kültürel düzleminde tarihin tekerrürü için gerekli bir koşul değildir. Kendini tekrar eden tarihsel olaylar tamamen eş zamanlı olabilir veya zaman içinde çakışabilir veya kesinlikle eş zamanlı olmayabilir.

Bildiğimiz en büyük insani kurumları ve deneyimleri ele aldığımızda da tablo değişmemektedir: Doğuşları ve büyümeleri, duraklamaları, düşüşleri ve yıkılışlarıyla uygarlıklar; kuruluş ve evrimleriyle yüksek dinler. Normal bir yaşlılığa kadar yaşayan tek bir insanın ortalama hafıza süresi şeklindeki öznel kişisel ölçüm çubuğumuzla ölçüldüğünde, şimdiki neslimizi MÖ dördüncü binyılda Sümer uygarlığının ortaya çıkış tarihinden veya Hristiyanlık çağının başlangıç tarihinden ayıran zaman aralığı şüphesiz çok uzun görünmektedir. Ancak bu süre, jeologlarımızın ve astronomlarımızın keşifleriyle son zamanlarda bize sunulan nesnel zaman ölçeğinde sonsuz derecede küçüktür. Modern Batı fizik bilimimiz bize insan ırkının bu gezegende en az 600.000 ve belki de bir milyon yıldır, yaşamın en az 500 milyon ve belki de 800 milyon yıldır ve gezegenin kendisinin de muhtemelen 2 milyar yıldır var olduğunu söylemektedir. Bu zaman ölçeğinde, uygarlıkların doğuşuna tanıklık eden son beş ya da altı bin yıl ve yüksek dinlerin doğuşuna tanıklık eden son üç ya da dört bin yıl öylesine sonsuz kısalıkta dönemlerdir ki, bu gezegenin bugüne kadarki tüm tarihinin herhangi bir çizelgesinde bunları ölçekli olarak göstermek imkânsızdır. Bu gerçek zaman ölçeğinde, "kadim tarihin" bu olayları, bireysel insan cücesinin öznel zihinsel görüşünün büyüteç merceğinden bakıldığında ne kadar uzak görünürlerse görünsünler, kendi yaşam süremizle neredeyse eş zamanlıdırlar.

Buradan çıkan sonuç, insan iradesinin durumun efendisi olmaya en yakın olduğu ve fiziksel doğadaki döngülerin tahakkümü altında en āz olduğu insan faaliyet alanlarında bile, insanlık tarihinin, zaman zaman, önemli bir anlamda kendini tekrarladığıdır. Sonuçta deterministlerin haklı olduğu ve özgür irade gibi görünen şeyin bir yanılsama olduğu sonucuna mı varmalıyız? Bu yazarın görüşüne göre, doğru sonuç bunun tam tersidir. Ona göre, insan işlerinde kendini gösteren bu tekrarlama eğilimi, yaratıcı gücün iyi bilinen araçlarından birinin bir örneğidir. Yaratılış eserleri demetler hâlinde ortaya çıkmaya meyillidir: Bir türün temsilcilerinden bir demet, bir cinsin türlerinden bir demet. Ve sonuçta bu tür tekrarların değerini

anlamak zor değildir. Her yeni yaratık türü sayısız sepete dağıtılmış çok sayıda yumurta ile temsil edilmeseydi, yaratılış neredeyse hiç ilerleme kaydedemezdi. İnsan ya da ilahi bir yaratıcı, cesur ve verimli deneyler için yeterli malzemeyi ve kaçınılmaz başarısızlıkları telafi etmek için etkili olan araçları kendisine başka nasıl sağlayabilir? Eğer insanlık tarihi kendini tekrar ediyorsa, bunu evrenin genel ritmine uygun olarak yapmaktadır; ancak bu tekrar örüntüsünün önemi, yaratma işinin ilerlemesi için sağladığı alanda yatmaktadır. Bu bakımdan, tarihteki tekerrür unsuru kendisini Tanrı'nın ve insanın kaderin kölesi olduğunun bir göstergesi olarak değil, yaratıcı eylem özgürlüğünün bir aracı olarak ortaya koyar.

Genel olarak tarihle ilgili bu sonuçların, Batı uygarlığımızın geleceğiyle ilgili özel meseleye olan etkisi nedir? Bu makalenin başında da gözlemlediğimiz gibi, Batı dünyası kendi geleceği konusunda aniden çok endişeli bir hâle gelmiştir ve bu endişemiz içinde bulunduğumuz durumun zorluğuna karşı doğal bir tepkidir. İçinde bulunduğumuz durum gerçekten de zorludur. Mevcut bilgilerimiz ışığında tarihsel manzarayı incelediğimizde, tarihin bugüne kadar Batı toplumumuzun ait olduğu türden insan topluluklarını üretme konusunda yaklaşık yirmi kez tekerrür ettiğini ve bizimki hariç, uygarlık adı verilen toplum türünün tüm bu temsilcilerinin çoktan öldüğünü ya da can çekiştiğini görüyoruz. Dahası, bu ölü ya da can çekişen uygarlıkların tarihlerini ayrıntılı olarak incelediğimizde ve birbirleriyle karşılaştırdığımızda, duraklama, gerileme ve çöküş süreçlerinde yinelenen bir modele benzeyen bir şeyin işaretlerini buluyoruz. Doğal olarak bugün kendimize tarihin bu özel bölümünün bizim durumumuzda da tekerrür edip etmeyeceğini soruyoruz. Bu gerileme ve çöküş modeli, hiçbir uygarlığın kaçmayı umut edemeyeceği bir kıyamet olarak bizi de bekliyor mu? Yazarın görüşüne göre, bu sorunun cevabı kesinlikle olumsuzdur. Yaşamın yeni bir tezahürünü –yeni bir yumuşakça türünü ya da yeni bir insan toplumu türünü– yaratma çabası ilk denemede nadiren başarılı olur ya da asla başarılı olamaz. Yaratmak o kadar kolay bir girişim değildir. Nihai başarılarını bir deneme yanılma süreciyle kazanır ve

buna bağlı olarak önceki deneylerin başarısızlığı, sonraki deneyleri de aynı şekilde başarısızlığa mahkûm etmek şöyle dursun, aslında onlara acı çekerek kazanılabilecek bilgelik sayesinde başarıya ulaşma fırsatı sunar. Elbette bir dizi önceki başarısızlık bir sonraki deneye başarıyı garanti etmediği gibi, onu sırası geldiğinde başarısız olmaya da mahkûm etmez. Batı uygarlığımızın, eğer isterse, toplumsal intihara kalkışarak tarihsel emsalleri takip etmesini engelleyecek hiçbir şey yoktur. Ancak tarihi tekerrür ettirmeye mahkûm değiliz; kendi çabalarımızla tarihe, bizim durumumuzda, yeni ve benzeri görülmemiş bir yön vermek bizim elimizdedir. İnsan olarak bize bu seçme özgürlüğü bahşedilmiştir ve sorumluluğumuzu Tanrı'nın ya da doğanın omuzlarına yükleyemeyiz. Sorumluluğumuzu kendimiz omuzlamalıyız. Bu bize bağlıdır.

Kurtulmak için ne yapmalıyız? Siyasi alanda, anayasal bir müşterek dünya hükûmeti sistemi kurmalıyız. İktisadi alanda, serbest girişim ve sosyalizm arasında (farklı yer ve zamanların pratik gereksinimlerine göre değişen) uzlaşmalar bulmalıyız. Manevi alanda, seküler üst yapıyı yeniden dinî temeller üzerine oturtmalıyız. Bugün Batı dünyamızda bu hedeflerin her birine doğru giden yolları bulmak için çaba sarf edilmektedir. Bu hedeflerin üçüne de ulaşmış olsaydık, uygarlığımızın hayatta kalması için verdiğimiz savaşı kazandığımızı düşünebilirdik. Ancak bunların hepsi de iddialı girişimlerdir ve bu girişimlerdeki başarıya giden yolda herhangi bir ilerleme kaydedebilmek için sıkı çalışmanın ve cesaretin en yüksek seviyeleri gerekecektir.

Bu üç görevden dinî olanı elbette uzun vadede açık ara en önemlisidir. Ancak diğer ikisi daha acildir çünkü kısa vadede bunlarda başarısız olursak, ruhani bir yeniden doğuşa ulaşma fırsatımızı sonsuza dek kaybedebiliriz. Bu ruhani yeniden doğuşu kendi keyfimize göre ıslık çalarak çağıramayız. Bu ruhani yeniden doğuş, manevi yaratılışın en derindeki gelgitlerinin telaşsız akış hızında gelebilecektir ancak.

Siyasi görev en acil olanıdır. Buradaki acil sorun olumsuz bir sorundur. Mevcut karşılıklı bağımlılığımız ve mevcut silahlarımız göz önüne alındığında, dünyanın şu ya da bu yolla siyasi olarak

birleşmesinin arifesinde olduğu ihtimaliyle karşı karşıyayızdır ve silah zoruyla birleşme gibi feci bir sonuçtan da kaçınmak zorundayızdır: *Pax Romana*'nın zorla dayatılması şeklindeki bu bilindik yöntem, bugün dünyamızın pençesinde bulunduğu korkunç siyasi güçlerin kararlılığı karşısında muhtemelen en az direnç gösterilecek olan yoldur. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı ülkeler Birleşmiş Milletler aracılığıyla Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmayı başarabilir mi? Birleşmiş Milletler örgütünün etkili bir dünya hükûmeti sistemine dönüşebilmesi, siyasi düğümümüz için en iyi çözüm olacaktır. Ancak bu girişimin başarısız olma ihtimalini de hesaba katmalı ve başarısız olması hâlinde başvurabileceğimiz bir alternatife hazır olmalıyız: Birleşmiş Milletler fiilen iki gruba ayrılabilir mi? Ve bu olurken barışın ihlal edilmesinden kaçınılabilir mi? Ve gezegenimizin tamamının bir Amerikan alanı ve bir Rus alanı şeklinde barışçıl olarak bölünebileceğini varsayarsak, tek bir gezegendeki bu iki dünya "şiddet içermeyen iş birliksizlik" temelinde yan yana yaşayabilir mi? Ve bu şekildeki bir yan yana yaşama hâli bu iki dünyanın sosyal ve ideolojik iklimlerindeki mevcut farklılıkların kademeli olarak azaltılması için bir şans yaratacak kadar uzun bir süre devam edebilir mi? Bu soruların yanıtı, bu koşullarda, serbest girişim ile sosyalizm arasında bir orta yol bulmaya yönelik iktisadi görevimizi yerine getirmek için gerekli olan zamanı kazanıp kazanamayacağımıza bağlı olacaktır.

Bu bilmeceleri okumak zor olabilir. Ancak bu bilmeceler bize en çok bilmemiz gereken şeyi açıkça söylemektedirler. Bize geleceğimizin büyük ölçüde kendimize bağlı olduğunu söylemektedirler. Biz sadece amansız bir kaderin merhametine kalmış değiliz.

4

GREKO-ROMEN UYGARLIĞI

PROFESÖR GILBERT MURRAY TARAFINDAN DİLE GETİRİLMİŞ olan bir noktadan başlayacağım.[1] Murray, Greko-Romen dünyasında yazıyla ifade edilen dilin, Broadcasting House'daki bir konuşmacının radyoda konuşurken önünde bulundurması gereken daktilo metninkine benzer bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir: Günümüz radyo spikerinin daktilo metni gibi, Greko-Romen "kitap" da aslında çok dokunaklı ve etkili konuşmaları akla getirmek için kullanılan bir hafıza geliştirme sistemiydi ve günümüzde yayınevleri tarafından üretilen sıradan basılı cilt gibi kendi kendine okumaya yönelik olan bir kitap değildi.

Ancak Greko-Romen dünyası, tarihinin hiçbir döneminde insanlığın tamamını kapsamadı. Onunla yan yana var olan başka dünyalar her zaman vardı ve bu diğer dünyalardan bazılarının kitaba yönelik bakış açıları Greko-Romen dünyasınınkinin tam tersiydi. Örneğin, Yahudilerin ait olduğu Suriye dünyasında, bir kitap kesinlikle insan söylemine yönelik hafıza geliştirici bir yardımcı olarak görülmüyordu. Kitap, Tanrı'nın vahyedilmiş sözü olarak saygı görürdü: Sayfalarındaki her bir harfin bile büyülü bir güce ve

1 Bkz. Murray, G. G. A.: *Greek Studies* (Oxford 1946 Clarendon Press): "Prolegomena to the Study of Greek Literature." Profesör Murray'in bu makalesi ilk olarak Oxford Üniversitesi'nin klasik antik dönem çalışmaları fakültesinde okumaya yeni başlayan lisans öğrencileri için düzenlediği "prolegomena" kursunda bir ders olarak verilmiştir. Bu makalenin dayandığı ders, bu kurs kapsamında Profesör Murray'in dersinden bir sonrakiydi.

dolayısıyla ölçülemez bir öneme sahip olduğu kutsal bir nesneydi.

Yunan ve Latin klasiklerini etüt etmeye yönelik geleneksel yöntemimizin, Yahudilerin Kutsal Yasa'yı ve peygamberlerin sözlerini etüt etme yönteminden türetilmiş olması tarihin ilginçliklerinden biridir. Başka bir deyişle, bu Yunanca ve Latince kitapları, yazıldıkları dönemdeki yazarları ve spikerleri tarafından kullanılış şekli ve amacından tamamen farklı bir şekilde ele almaktayız.

Kitapları Yahudi hahamlar gibi etüt etme yöntemimizin, üzerinde durmaya gerek duyulmayacak kadar açık yararları vardır. Kişi bir kez bu disiplini öğrendikten sonra, hayatının geri kalanında her şeyi yakınlık ve titizlikle okumaya devam eder. Bir insanın ofisine giderkenki gazete okuma şeklinden çok daha yüksek bir titizliktir bu. Bu asla unutulmaması gereken bir derstir, ancak Greko-Romen uygarlığının etüt edilmesinden öğrenilecek olan son ders değildir. Kutsal bir kitabın ya da bir klasiğin bir hahamınki gibi mikroskobik ve yoğun bir şekilde etüt edilmesi erdeminin bir kusuru vardır: Bakış açısının sert ve yanıltıcı bir şekilde sınırlanması. Kendimizi bu sınırlamaya teslim edemeyiz. Haham tarzı bakış açısının iki kötü yanı vardır. Kişiyi bir kitabı kendi başına bir şey –durağan ve ölü bir şey– olarak düşünmeye yöneltir. Hâlbuki kitap insan eyleminin maddi izi, yankısı ya da enkazıdır (çünkü entelektüel eylemler irade gücünün ya da fiziksel enerjinin harcanması kadar gerçek olan bir eylem biçimidir). İkinci kötü yan aslında aynı şeyin daha genel ya da felsefi terimlerle ifade edilmesidir. Haham tarzı etüt yöntemi insanı hayatı kitaplar açısından düşünmeye meyilli hâle getirir. Bunun tam tersi olan yöntem –ki bu Yunan yaklaşım tarzıdır– kitapları sadece kitap oldukları için değil, aynı zamanda onları yazan insanların yaşamlarının anahtarı oldukları için de etüt etmektir.

Helenik çizgiyi değil de Yahudi haham çizgisini takip eden bir kişi, dikkatini Yunan ya da Roma tarihinin belirli bir dönemine, o çağın günümüze kadar ulaşmış olan ünlü bir edebî eseri uğruna yoğunlaştırırsa, o kişinin tarihsel görüşü çok kötü bir çarpıklığa uğrayabilir çünkü Yunan ve Latin edebiyatının belirli bölümlerinin hayatta kalması ve diğer bölümlerinin kaybolması, bilinen tarihsel

nedenler tarafından belirlenmiştir ve bu nedenlerin, hayatta kalan edebiyatı üreten çağların tarihsel olarak önemli olup olmadığı ve kayıp edebiyatı üreten çağların tarihsel olarak önemsiz olup olmadığı sorusuyla kendi başlarına hiçbir ilgisi yoktur.

Ne demek istediğimi göstermek için, günümüze ulaşan Latince kitapları bir an için bir kenara bırakıp, öncelikle günümüze ulaşan Yunanca kitapları ele alacağım. Günümüze ulaşan Yunanca kitapların bir listesi yapıldığında, bunların büyük çoğunluğunun birbirinden yaklaşık üç yüzyıllık bir boşlukla ayrılan iki dönemden birinde yazılmış olduğu görülür. En ünlüleri –"klasikler"– en fazla beş ya da altı kuşağa yayılan ve Demosthenes'in kuşağında (yani yaklaşık olarak MÖ 480 ile 320 yılları arasında) sona eren bir dönemde yazılmıştır. Ancak MÖ son yüzyılda Diodorus Siculus ve Strabon gibi yazarlarla başlayan ve günümüze ulaşan bir başka grup daha vardır. Günümüze ulaşan Yunan yazarlardan oluşan bu son grup belki de önceki gruptan daha büyüktür ve Plutarkhos, Lukianos, Arrianus, Epiktetos ve Marcus Aurelius gibi ünlü isimleri içerir. Günümüze ulaşan Yunan edebiyatı büyük ölçüde ya "Klasik" çağa ya da "İmparatorluk" çağına aittir. Bu ikisinin arasındaki "Helenistik çağın" günümüze ulaşan eserleri ya kısa ya da bölük pörçüktür.

Peki bu neden böyledir? Bu seçilim ilk bakışta tuhaf ve keyfî görünse de, biz bunun nedenini biliyoruz. Nedeni şudur: Augustus döneminde, Aktium Muharebesinin yapıldığı MÖ 31 yılıyla sonlanan dört yüzyıllık süreç boyunca paramparça olmuş olan Greko-Romen dünyası kendini toparlamak için çaresizce istekli ve geçici olarak başarılı bir çaba gösterdi. Psikolojik olarak, bu çaba, şimdi geçmişteki altın bir çağ gibi görünen şeye duyulan bir tür özlem biçimini aldı: Yunan yaşamının MÖ son yüzyılda olduğundan daha mutlu ve görkemli bir şey olduğu bir çağa duyulan özlem. Ve o sonraki çağda böyle hisseden insanlar kurtuluşu arkaizmde aradılar: Geçmişteki mutluluğun, güzelliğin ve büyüklüğün yapay bir dirilişine yönelik kasıtlı bir girişim içerisinde oldular. "İmparatorluk çağının" bu arkaistik hareketini dinde ve edebiyatta etüt etmek mümkündür. Edebiyatta, insanları modern "Helenistik" üslubu reddetmeye, orta

çağ Attika üslubuna hayranlık duyup onu etüt etmeye, orijinal Attika eserleri ya da onların ultramodern neo-Attika taklitleri olmayan Yunanca kitapların korunmasına kayıtsız kalmaya yöneltti.

Şimdi bu, günümüze ulaşan Yunan edebiyatının neden neredeyse sadece "İmparatorluk çağını" ve "Klasik çağı" temsil ettiğini ve araya giren "Helenistik çağ" edebiyatının neden çoğunlukla dışarıda kaldığını açıklıyor. Ancak, eğer bir tarihçi iseniz, "O hâlde 'Helenistik çağ' incelenmeye değmez" diye düşünmezsiniz. Tam tersine, tarihçi kendi kendine şöyle düşünür: "MÖ son yüzyıldaki Greko-Romen dünyası ile MÖ beşinci yüzyıldaki Yunan dünyası arasındaki mutluluk, başarı ve uygarlık derecesindeki bu fark olağanüstü ve korkunç bir şeydir çünkü MÖ son yüzyıldaki insanlar açıkça haklıydı. Aradaki çağda muazzam bir gerileme, çok büyük bir geri çekilme olmuştu. Bu geri çekilme nasıl ve neden gerçekleşmiştir?" Tarihçi, Greko-Romen dünyasının Aktium Muharebesinden sonra Augustus döneminde bir toparlanma yaşadığını görür. Ayrıca, ondan önceki çöküşün dört yüzyıl önce Peloponez Savaşının patlak vermesiyle başladığını da görür. Tarihçi için hayati derecede ilginç olan sorun şudur: Beşinci yüzyılda yanlış giden ve MÖ son yüzyıla kadar yanlış gitmeye devam eden şey neydi? Bu sorunun çözümü ancak Yunan ve Roma tarihini tek ve bölünmez bir olay örgüsüne sahip olan kesintisiz bir hikâye olarak etüt etmekle bulunabilir. Bu nedenle, tarihçinin bakış açısıyla bakıldığında, geleneksel müfredatımızın şöyle bir kusuru vardır: Kişinin Tukidides'i okuyarak bu hikâyenin ilk bölümünü ve Cicero'yu okuyarak son bölümünü etüt etmesini sağlarken, onun aradaki bölümleri etüt etmesini pek fazla teşvik etmemesidir çünkü aradaki bu bölümler Yunan veya Latin edebiyatının herhangi bir kutsanmış ve kanonik "klasik" eserinde kaydedilmiş değildirler. Yine de, bu orta bölümler dışarıda bırakılırsa, hikâyenin her iki ucunda karaya oturmuş hâlde bırakılan Tukidides ve Cicero bölümleri şekilsiz enkaz parçaları hâline gelir. Bu parçalarla, ne geminin gerçek yapısını ne de enkazın gerçek hikâyesini yeniden inşa etmek mümkündür.

Kendi dünyamızın tarihinde varsayımsal bir paralellik hayal edelim. Bir sonraki savaştan sonra,[2] Büyük Britanya'nın yanı sıra Kıta Avrupası'nın da bombalanıp yerle bir edilmiş bir hâlde olacağı, Batı uygarlığımızın Avrupa'daki asıl yuvasında tamamen yok edilmiş olacağı ve bunun sonucunda Avrupa'da artık hiçbir şeyin olmayacağı bir durumu tahmin edelim. Yirminci yüzyılın sona erişinden önceki hâliyle Avrupa'nın bu varsayımsal tablosu, elbette Yunanistan'ın MÖ son yüzyıldaki gerçek tablosuna tekabül etmektedir. Daha sonra, Batı uygarlığımızın "Anglosakson" çeşidinin İngilizce konuşulan denizaşırı ülkelerde –yaralı, güdük ve barbarlaşmış bir şekilde– hayatta kalmayı başardığını varsayalım. Ondan sonra, Amerikalıların ve Avustralyalıların kalıtsal Avrupa kültürlerinin kalıntılarını kurtarmak ve özellikle de İngilizce dilinin ve edebî üslubunun saflığını geri kazandırıp korumak için büyük çaba sarf ettiklerini düşünelim. Peki, bu koşullar altında, ne yapacaklardır? Tek "klasik" İngilizcenin Shakespeare ve Milton'ın İngilizcesi olduğuna karar verecekler; bundan böyle okullarında bu İngilizceden başka bir şey öğretmeyecekler ve gazetelerinde ve dergilerinde sadece bu İngilizceyle –ya da Shakespeare ve Milton'ın dili olduğunu düşündükleri şeyle– yazacaklardır. Ve hayat oldukça çirkin ve acımasız hâle geleceği ve kitap piyasası da oldukça daralacağı için, Dryden'dan Masefield'e kadar İngiliz dilindeki tüm ara edebiyatın basılmamasına izin verecekler.[3] Bence bu, Yunan edebiyatına gerçekte ne olduğuna ilişkin olarak doğru olan bir benzetmedir. Ancak, bunun bizim durumumuzda gerçekleştiğini varsayalım; Restorasyondan Viktorya sonrası döneme kadar olan tüm İngiliz edebiyatının şu ya da bu nedenle gözden düştüğünü ve unutulduğunu varsayalım; bundan, bu kayıp edebiyatın büyük kısmının yazıldığı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların Batı dünyamızın tarihinde hiçbir önemi olmayan yüzyıllar olduğu sonucunu çıkarmak akıllıca olur mu?

2 Bu makalenin dayandığı ders iki savaş arası dönemde, 1918-39 yılları arasında verilmiştir.

3 Bu sözlerin yazıldığı dönemde yazar, hayal ettiği bu şeylerin kısmen gerçeğe dönüşmesine tanıklık edecek kadar yaşayacağını öngörmemişti.

Şimdi Latince kitaplara dönelim. Okuyucularımdan –önereceğim anlayış ilk bakışta oldukça şaşırtıcı görünse de– bu Latince "klasiklerin" "İmparatorluk çağının" günümüze ulaşan Yunanca eserlerine bir eklenti olduğunu, Yunan edebiyatının Latin elbisesi giymiş bir versiyonu olduğunu düşünmelerini isteyeceğim. Latince dilinde yazılıp günümüze ulaşmış en eski tam eserler olan Plautus ve Terentius'un komedyaları, "Helenistik" Yunan orijinallerinin açık çevirileridir. Ve söylemem gerekir ki, daha gizli bir şekilde, Vergilius'un şiirleri gibi başyapıtlar da dâhil olmak üzere tüm Latin edebiyatı özünde Yunanca dilindeki orijinal eserlerin Latinceye çevrilmiş bir versiyonudur. Bu doğrultuda, ikinci en ünlü Latin şairden alıntı yapabilirim. Bu, nitekim, oldukça klişeleşmiş olan bir sözdür.

> Fethedilen Yunanistan vahşi fatihini esir aldı ve kırsal Latium'u sanatla tanıştırdı: *Graecia capta ferum victorem cepit, et artes intulit agresti Latio.*

Bu pasajı hepimiz biliriz ve onun doğru olduğunu da hepimiz biliriz. Latin ve Yunan dilleri arasındaki salt dilsel farklılık, edebî üslupta bir bölünme ya da edebiyat tarihinde bir kırılma yaratmaz. Sonuçta, bizim modern Batı edebiyatımız bir düzine farklı yerel dilde –İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, İngilizce, Almanca ve diğerleri– aktarılmaktadır; ancak hiç kimse bunların gerçekten ayrı edebiyatlar olduğunu ya da tüm bu modern Batı yerel dillerini bugünkü hâllerine getiren şeyin onların arasında yüzyıllar boyunca sürekli bir şekilde gerçekleşmiş olan alışveriş olmadığını söylemeyi hayal bile edemez. Dante, Shakespeare, Goethe ve diğer devlerin hepsi bir ve bölünmez olan bir edebiyatın temsilcileridir. Bu farklı dilsel araçlar arasındaki fark önemsizdir. İngiliz edebiyatı İtalyan ve Fransız edebiyatına ne kadar benziyorsa, Latin edebiyatı da Yunan edebiyatına o kadar benziyor diyebilirim.

Ya da Latin edebiyatı ile Yunan edebiyatı arasındaki ilişkiye başka bir açıdan bakalım. Bir dalga benzetmesini kullanalım ve Greko-Romen uygarlığını, Yunanistan'daki orijinal ilham kaynağından fışkıran ve etkisini Yunanistan'dan her yöne doğru eşmerkezli

dalgalar hâlinde yayan ruhani bir ortamdaki bir hareket –bir ruhani enerji yayılımı– olarak düşünelim. Bir dalganın doğasında şu vardır: Dirençli bir ortamdan geçmekte olan dalga, ortaya çıkış noktasından dışarıya doğru ilerledikçe zayıflar ve sönükleşir. Nihayetinde belli bir mesafede sönüp yok olur. Ve şimdi, Yunanistan'dan dışarıya doğru ilerleyen Yunan edebiyatı dalgasının seyrini takip edelim.

Başlangıçta, ortaya çıkış noktasının yakınlarında, dalga o kadar güçlüdür ki Yunan dilinin kullanımını da beraberinde getirir. MÖ beşinci yüzyılda Lidyalı Ksantos Yunan tarzında tarih yazmaya başladığında, sadece Yunan tarzını değil Yunan dilini de kullanır. Ve Hristiyanlık döneminin dördüncü yüzyılında hâlâ güçlü olan Yunan edebiyatı dalgası Yunan dilini Kapadokya'ya kadar beraberinde taşımış durumdadır. Kapadokyalılar –Nazianzuslu Gregorius ve diğerleri– MS dördüncü yüzyılda edebî faaliyete geçtiklerinde bu yabancı Yunancayı kullanırlar çünkü Yunan etkisinin dalgası artık onlara da ulaşmıştır. Ancak bir yüzyıl kadar sonra, aynı dalga daha da uzaklara, Suriye ve Ermenistan'a ulaştığında, o kadar zayıflamıştır ki, Yunan dilini geride bırakmak zorunda kalmıştır. Ve Yunan etkisi altındaki Suriyeliler ve Ermeniler tarafından üretilen edebiyat artık Yunanca değil, Süryanice ve Ermenice dillerinde yazılır.

Şimdi aynı dalgayı ters yönde –doğuya doğru değil, batıya doğru– ilerlerken takip edelim. Bu yönde ilerleyen dalga Sicilya'ya ulaştığında hâlâ o kadar güçlüdür ki yerli Sicilyalıların Yunanca olmayan yerel dilini silip süpürür. Bildiğimiz kadarıyla, tıpkı Küçük Asya'da Lidya dilinde hiçbir edebî eser yazılmamış olduğu gibi, Sicilya'da da bu Sikel dilinde hiçbir edebî eser yazılmış değildir. Yunan dili bu kısa mesafede çok baskındı. MÖ son yüzyılda yaşamış bir tarihçi olan Diodorus Siculus'un Yunan dilinde yazdığı eserlerden daha önce bahsetmiştim. Bu Diodorus gerçek bir Sikel'di. Yani Sicilya topraklarındaki Yunan kolonicilerden değildi. Doğduğu şehir olan Agirium, adanın iç kesimlerinde yer alan bir Sikel şehriydi ve daha önce hiçbir Yunan kolonisinin kurulmamış olduğu bir bölgedeydi. Yine de Diodorus işin doğası gereği Yunanca yazar. Bununla birlikte, Diodorus'un zamanında, Yunan edebiyatının Sikel

dilindeki bir versiyonu büyük sanat eserleri üretmeye başlamaktaydı. Ancak bu daha uzakta, İtalyan yarımadasının orta kısmındaki Latium'da, yani Yunanistan'dan yayılan etki dalgasının daha zayıf olduğu bir bölgede gerçekleşiyordu. Yunan edebiyatının bu kıtasal İtalyan versiyonu Latium'da, ülkenin yaşayan yerel Latin dilinde üretiliyordu. Görünüşe bakılırsa, Sicilya'nın yok olmuş olan Sikel dili ile bu Latin dili neredeyse aynıydı. Yunan edebiyatının etki dalgası batıya doğru ilerleyerek Latium'a kadar ulaştığında, Yunancayı bırakıp yerel dili benimsedi –tıpkı yaklaşık olarak aynı olan mesafeyi doğuya doğru kat ettikten sonra Yunancayı bırakıp Süryanice ve Ermeniceyi benimsediği gibi.

Yunan uygarlığının Yunanistan'dan dışarı doğru gerçekleşen bir tür yayılma –uzay-zamandaki dört boyutlu bir yayılma– şeklinde kavranışı sikke tarihiyle de örneklenebilir. MÖ dördüncü yüzyılda Makedonya Kralı Filip, Pangaion Dağı civarında fethedip ilhak ettiği Trakya topraklarında bir dizi altın ve gümüş madeni açtı. Elde ettiği geliri de bol miktarda sikke basmak için kullandı. Bu sikkeler sadece Yunan yarımadasında bulunan şehir devletlerindeki politikacıların yozlaşmasına hizmet etmekle kalmadı; aynı zamanda kuzeybatıya, Kıta Avrupası'nın içlerine doğru yayıldı. Filip'in sikkeleri elden ele dolaştı, barbar darphanelerinde taklit edildi ve en sonunda bu sikke dalgası Manş Denizi'ni geçip Britanya adasına yayıldı. Nümizmatlar, Filip'in MÖ dördüncü yüzyıldaki orijinal basımlarından iki ya da üç yüzyıl sonra basılan İngiliz taklitlerine kadar uzanan ve neredeyse kesintisiz olan bir seriyi oluşturabilmişlerdir. (Bu dalganın o kadar uzağa gitmesi birkaç yüzyıl sürmüştür.) Müzelerimizde bu seriye ait setler bulunmaktadır ve edebiyat dalgamızda gözlemlemiş olduğumuz bir özellik sikke dalgasında daha da güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dalga, yayılış noktasından uzayda uzaklaştıkça ve orijinal basım tarihinden zamanda uzaklaştıkça, gittikçe zayıflar. Yunan edebiyatının Latince versiyonu Yunan aslından bariz bir şekilde daha aşağıdır ve benzer şekilde, ama çok daha grotesk bir derecede, Kral Filip'in sikkelerinin Britanyalı taklitleri orijinal basımdan daha aşağıdır. Serinin en son ve en

uzaktaki sikkelerinde, Makedonya Kralı'nın resmi ve Yunan dilinde Yunan harfleriyle yazılmış üst yazı anlamsız bir kalıba dönüşmüştür. Serinin ara dönemlerine ait örneklere sahip olmasaydık, bu geç dönem Britanya sikkeleri ile Makedon orijinalleri arasında herhangi bir sanatsal bağ olduğunu asla bilemezdik. Britanya sikkelerindeki kalıbın tarihsel olarak bir insan yüzünü çevreleyen Yunanca bir yazıdan türetildiği tahmin edilemezdi.

Bu yayılma benzetmesini bir kenara bırakmadan önce, kendimize Yunan uygarlığının farklı ve daha şaşırtıcı –ve bana göre çok daha ilginç– bir sonucu olan başka bir dalgasını hatırlatabiliriz. Modern bir Japon baskısına ya da Orta Çağ'dan –örneğin Sung Hanedanlığı döneminden– kalma bir Çin tablosuna bakan biri hemen Yunan sanat tarzını hatırlamaz. Gerçekten de, insanın ilk izlenimi, burada Yunan sanatına bizimkinden çok daha yabancı olan bir sanatla karşı karşıya olduğudur. Yine de, Uzak Doğu'nun sanatsal altın çağından –örneğin Hristiyanlık devrinin beşinci yüzyılından on üçüncü yüzyılına kadar olan dönemden– bir Uzak Doğu sanat eserini ele alırsak, MÖ son yüzyıla ait Britanya sikkeleriyle yaptığımızın aynısını yapabiliriz. Zaman olarak Hristiyanlık döneminin ikinci bin yılından geriye doğru, mekân olarak da Çin'den batıya doğru Tarım Havzası'na, Ceyhun ve Seyhun Havzası'na, Afganistan'a, İran'a, Irak'a, Suriye'ye ve Küçük Asya'ya doğru uzanan kesintisiz bir sanat eserleri dizisini bir araya getirebiliriz ve en sonunda sikke tipleri dizimizde geri giderek ulaşmış olduğumuz uzay ve zaman noktasının aynısına varırız: İskender'den önceki çağdaki Yunanistan'ın "klasik" sanatı. Biz bu dalganın izinde geriye doğru ilerledikçe, Buda'nın Japon tasviri Apollo'nun Yunan tasvirinin içine belli belirsiz bir şekilde karışır.

Ancak klasik Yunan'da başlayıp bir Britanya sikkesinde son bulan dalga ile aynı şekilde klasik Yunan'da başlayıp bir Japon manzara resminde ya da Bodhisattva heykelinde son bulan diğer dalga arasında elbette bariz bir fark vardır. Her iki durumda da, serideki son terim ile ilk terim arasındaki tarihsel bağlantının anlaşılır hâle gelmesi ancak ara terimlerin yerlerine yerleştirilmeleriyle mümkündür.

Ancak iki eğri –matematiksel bir imgeyle düşünmek gerekirse– karakter olarak oldukça farklıdır. Madeni para tipleri serisinde, basit bir yozlaşma örneğine sahibiz. MÖ dördüncü yüzyıl Yunanistan'ından zaman ve mekân olarak uzaklaştıkça, sanat giderek fakirleşir. Galya ve Britanya'da değil, Çin ve Japonya'da son bulan diğer eğride de başlangıçta aynı durum söz konusudur. "Helenistik" ve erken "İmparatorluk" çağının Yunan sanatı doğuya doğru ilerleyip merhum Pers İmparatorluğu'nun ölü bedeni üzerinden Afganistan'a ulaşana kadar geleneksel, ticari ve cansız hâle gelir. Ve sonra mucize gibi bir şey olur. Hızla yozlaşan bu Yunan sanatı, Hindistan'dan yayılmakta olan başka bir ruhani güçle Afganistan'da çarpışır: Bu ruhani güç Budizm'in Mahayana formudur. Ve yozlaşan Yunan sanatı Mahayana ile birleşerek belirgin bir şekilde yeni ve son derece yaratıcı bir uygarlık üretir: Mahayana Budizmi uygarlığı. Mahayana Budizmi uygarlığı, Asya'nın kuzeydoğusuna doğru ilerleyip Uzak Doğu'nun uygarlığı olmuştur.

İşte bu noktada, bu ruhani yayılma dalgalarının harika bir özelliğine rastlamış oluyoruz. Doğal eğilimleri dışa doğru ilerledikçe zayıflamak olsa da, iki farklı merkezden dışa doğru ilerleyen iki dalganın çarpışması ve birleşmesi durumunda bu eğilim tersine dönebilir. Bir Yunan dalgasının bir Hint dalgasıyla birleşmesi Uzak Doğu'nun Budist uygarlığını yaratmıştır. Ancak elbette aynı mucizenin bize çok daha tanıdık gelen bir başka örneği daha vardır. Aynı Yunan dalgası Suriyeli bir dalgayla da birleşmiştir ve bu birleşme Batı dünyamızın Hristiyan uygarlığını yaratmıştır.

Bu yayılma dalgaları benzetmesini şimdilik sonlandıralım. Bu benzetme, uygarlıkların tarihlerine bakmanın bir noktaya kadar aydınlatıcı olan bir yoludur –ama sadece bir noktaya kadar. Eğer bu benzetmeyi çok ciddiye alır ve en iyi şekilde yararlandıktan sonra onu bir kenara atmazsak, daha ileriyi görmemizin önünde bir engel hâline gelebilir. Cansız doğanın süreçlerinin birer metafor olarak yaşamın, özellikle de insan yaşamının tasviri için kullanılması belki de günümüzde çok moda olduğu için özellikle tehlikelidir. Kısa bir süre öncesine kadar tehlike tam tersiydi. Cansız

doğanın süreçlerini antropomorfik olarak düşünürdük ve fiziksel doğaya bu şekilde antropomorfik ve mitolojik olarak bakma alışkanlığı terk edilene kadar fizik biliminin ilerlemesi ciddi şekilde engellendi. Bence biz bu alışkanlığı etkili bir şekilde terk ettik. Fizik bilimimizde, "teşhis sanatı" olarak adlandırılan şeye karşı bugünlerde tamamen tetikteyiz. Ancak belki de kendimizi "teşhis sanatından" kurtarırken, farkında olmadan bunun tam tersi –ve aynı derecede yanıltıcı olan– bir noktaya savrulduk. Kulağa "bilimsel" geldiği için ve bilim günümüzde prestij sahibi olduğu için, insanların sopalar ve taşlar gibi olduklarını, yaşamın ise yayılan su dalgaları ya da proton ve elektronlardan oluşan bir kümelenme gibi olduğunu düşünme eğilimindeyiz. Bu uygun bir benzetme olabilir, ancak eminim ki yanlış bir yoldur. Bu ezberden çıkalım ve kendimizi insan uygarlıkları hakkında insani terimlerle düşünmeye ve konuşmaya verelim.

İnsani terimlerle, Yunan uygarlığını ya da kendi Batı uygarlığımızı ya da parmakla sayabileceğimiz on ya da yirmi uygarlıktan herhangi birini nasıl tanımlayabiliriz? İnsani terimlerle ifade edecek olursam, bu uygarlıkların her birinin, eylem hâlindeyken, tek bir büyük ortak insan girişimine yönelik ayırt edici bir teşebbüs olduğunu ya da eylem sona erdikten sonra geriye dönüp bakıldığında, tek bir büyük ortak insan deneyiminin ayırt edici bir örneği olduğunu söylemeliyim. Bu girişim ya da deneyim, bir yaratma eylemi gerçekleştirme çabasıdır. Bence bu uygarlıkların her birinde insanlık, salt insanlığın –yani ilkel insanlığın– üzerine çıkıp daha yüksek bir tür ruhani yaşama doğru yükselmeye çalışmaktadır. Bu hedefi tasvir etmek mümkün değildir çünkü ona hiçbir zaman ulaşılamamıştır –ya da daha doğrusu hiçbir insan toplumu tarafından ulaşılamamıştır. Belki de ona tek tek erkekler ve kadınlar tarafından ulaşılmıştır. En azından, benim hedefin nasıl bir şey olduğuna ilişkin tasavvurum çerçevesinde, kişisel yaşamlarında ona ulaşmış gibi görünen bazı azizleri ve bilgeleri düşünebiliyorum. Ancak, dönüşüm geçirmiş erkek ve kadınlar sadece birkaç kişiden ibaret olmuşsa, o hâlde hiçbir zaman uygar toplum diye bir şey

olmamıştır. Bildiğimiz şekliyle uygarlık bir harekettir, bir durum değil, bir yolculuktur, bir liman değil. Bilinen hiçbir uygarlık henüz uygarlık hedefine ulaşmamıştır. Yeryüzünde hiçbir zaman bir azizler topluluğu olmamıştır. En uygar toplumun en uygar ânında bile o toplumun üyelerinin büyük çoğunluğu ilkel insan seviyesinin gerçekten de çok yakınında kalmıştır. Ve hiçbir toplum, ruhani ilerleyişinde kazanmayı başardığı o sağlam zeminde devamlı olarak kalmayı başaramamıştır. Yunan uygarlığı da dâhil olmak üzere bildiğimiz tüm uygarlıklar, bizim Batı uygarlığımızın olası tek istisnası dışında, çoktan yıkılmış ve paramparça olmuştur ve Batı uygarlığının bizim kuşağımızda doğan hiçbir çocuğu, kendi toplumumuzun bu ortak kaderi paylaşma tehlikesinden muaf olduğunu kolaylıkla hayal edemez.

Uygarlıkların, birbirini izleyen zorluklara başarıyla yanıt vererek doğduklarına ve büyümeye devam ettiklerine inanıyorum. Karşılaştıkları bir zorluğun üstesinden gelemediklerinde ise yıkılır ve parçalanırlar. Doğal olarak, birden fazla uygarlığın tarihinde kendini gösteren zorluklar vardır. Greko-Romen tarihinin bizi özellikle ilgilendiren noktası şu olgusal gerçektir: Yunan uygarlığının MÖ beşinci yüzyılda başarılı bir tepki veremediği için çökmesine neden olan zorluk, bizim Batı uygarlığımızın da şu an karşı karşıya olduğu bir zorluktur.

Yunan tarihinin parşömenini açtığımızda, hem bu vahim zorluğun ortaya çıkışını hem de ona bir tepki vermekteki feci başarısızlığı görürüz. Bu zorluğun ne olduğunu ortaya koyabilmek için, Peloponez Savaşı'nın MÖ 431'deki patlak verişinden önce Yunan dünyasının tarihinde olup bitmiş olan başlıca olayları hatırlamak gerekir. İlk olay, Minos deniz imparatorluğunun çöküşünün ardından Ege Denizi kıyılarında yaşanan toplumsal ara dönem sonrasında şehir devletlerinin kurulması suretiyle kanun ve nizamın tesis edilmesidir. Bir sonraki olay, yeni uygarlığın İyonya ve kıta Avrupası Yunanistan'ındaki evinde, geçim kaynakları üzerindeki nüfus baskısıdır. Üçüncü olay, bu baskının tüm Akdeniz'de kolonyal bir yayılma ile hafifletilmesidir: Kolonyal Yunan şehir devletlerinin barbar

topraklarında kurulması. Dördüncü olay, MÖ altıncı yüzyıl boyunca, kısmen yerli kurbanların başarılı direnişi ve kısmen de Batı Akdeniz'in kolonileştirilmesi konusunda Yunanların rakibi olanların siyasi olarak güçlenmesiyle bu Yunan kolonyal genişlemesinin durdurulmasıdır: Batıda Kartaca ve Etrüsk güçleri, doğuda Lidya İmparatorluğu ve onun yerini alacak olan büyük Pers İmparatorluğu. (Yunan bakış açısına göre Pers İmparatorluğu Perslerden çok, Pers desteğiyle elleri güçlenen Suriye Fenikelileri anlamına geliyordu).

Yunan uygarlığının en parlak çağı olarak gördüğümüz MÖ altıncı yüzyılın sonları ve beşinci yüzyılın başlarında, Yunanlar kendilerini sıkıştırılmış, engellenmiş ve zor durumda hissetmişlerdir. Tukidides'in ifadesiyle, Kiros ve Darius döneminden itibaren

> Hellas uzun bir süre boyunca her yönden baskı altında tutuldu ve bunun sonucunda bu dönemde ne büyük bir iş birliği başarısı gösterdi ne de münferit şehir devleti topluluklarının yerel yaşamlarına ilişkin olarak herhangi bir girişimde bulundu. [Tukidides, I. Kitap, bölüm 17]

Herodot'un ifadesiyle,

> Histaspes'in oğlu Darius'un, Darius'un oğlu Serhas'ın ve Serhas'ın oğlu Artaserhas'ın üç kuşaklık saltanat döneminde, Hellas, Darius'un tahta çıkışından önceki yirmi kuşak boyunca çekmiş olduğundan çok daha büyük bir sıkıntı çekerek ambale oldu. [Herodot, VI. Kitap, bölüm 98]

Ama aslında bu çağ, Yunan toplumunun coğrafi genişlemesinin durması sonucu karşı karşıya kalmış olduğu yeni ekonomik sorunu çözmeyi başardığı çağdı. Artık sorun, genişlemeye devam etmek yerine durağanlaşmış olan bir coğrafi alanda, hâlâ artmakta olan bir nüfusun nasıl besleneceğiydi. Yunan tarihinde bu sorun, yalnızca geniş kapsamlı bir ekonomik sistemden az çok yoğun bir ekonomik sisteme başarılı bir geçişle çözüldü: Yalnızca yerel geçime yönelik olan karma çiftçilikten ihracata yönelik olan uzmanlaşmış

çiftçiliğe geçiş. Ve tarımdaki bu devrim Yunan ekonomik yaşamında genel bir devrim yarattı çünkü yeni uzmanlaşmış tarım ticaretteki ve imalattaki tamamlayıcı gelişmeleri gerektiriyordu. Solon ve Peisistratos dönemindeki Atina'nın tarihini incelediğimizde bu Yunan ekonomik devrimiyle karşılaşırız. Bu Attika ekonomik devrimi, tarihsel olarak, çağımızın on sekizinci yüzyılının sonu ile on dokuzuncu yüzyılının başındaki İngiliz sanayi devrimine karşılık gelir ve MÖ altıncı yüzyıldaki Yunan ekonomik sorununu çözmüştür. Ancak ekonomik sorunun çözümü, Yunan uygarlığının çözmeyi başaramadığı siyasi bir sorunu da beraberinde getirmiştir ve bu siyasi başarısızlık bu uygarlığın çöküşünün nedeni olmuştur.

Yeni siyasi sorun şu şekilde ifade edilebilir. Her bir şehir devletinin ekonomik yaşamı mahalli olmaya devam ettiği sürece, bu şehir devletlerinin hepsi siyasi yaşamlarında da mahalli olmayı göze alabilirdi. Her bir şehir devletinin diğerine karşı olan mahalli egemenliği, sürekli devam eden küçük savaşları doğurabilirdi ve doğurdu da. Ancak çağın ekonomik koşullarında bu savaşların toplumsal etkileri ölümcül değildi. Ancak Yunan kolonyal yayılmasının durdurulmasının sonucu olarak ortaya çıkan Attika ekonomik devriminin getirdiği yeni ekonomik sistem, uluslararası değişime yönelik olan yerel üretime dayanıyordu. Bu sistem ancak ekonomik düzlemde şehir devletleri mahalliliklerinden vazgeçip birbirlerine bağımlı hâle gelirlerse başarılı olabilirdi. Ve uluslararası ekonomik karşılıklı bağımlılık sistemi ancak bir uluslararası siyasi karşılıklı bağımlılık sistemi çerçevesine sokulabilirse işe yarayabilirdi: Yerel şehir devletlerinin anarşik mahalli egemenliğine bir sınırlama getirecek olan uluslararası bir siyasi hukuk ve düzen sistemi.

MÖ altıncı ve beşinci yüzyıllarda Yunan şehir devletlerine Lidya, Pers ve Kartaca İmparatorlukları tarafından hazır bir uluslararası siyasi düzen sunulmuştur. Pers İmparatorluğu, boyunduruk altına aldığı Yunan şehir devletlerine sistematik olarak düzenli siyasi ilişkiler dayattı ve Serhas, Yunan dünyasının hâlâ bağımsız olan kalıntılarını boyunduruk altına almaya devam ederek bu işi tamamlamaya çalıştı. Hâlâ fethedilmemiş olan bu Yunan şehir devletleri Serhas'a

can havliyle –ve başarıyla– direndiler çünkü Persler tarafından fethedilmeleri durumunda Yunan uygarlığının son nefesini vereceğine haklı olarak inanıyorlardı. Sadece kendi bağımsızlıklarını kurtarmakla kalmadılar, aynı zamanda Takımadalar ve Asya anakarasındaki boyun eğdirilmiş şehir devletlerini de özgürleştirdiler. Ancak Yunan siyasi sorununa yönelik Pers çözümünü reddeden Yunan galipler, başka bir çözüm bulma göreviyle karşı karşıya kaldılar. Ve işte bu noktada başarısız oldular. MÖ 480 ve 479 yıllarında Serhas'ı mağlup ettikten sonra, MÖ 478 ve 431 yılları arasında kendi kendilerine yenildiler.

Yunanların uluslararası siyasi düzene yönelik girişimleri Delos Birliği'ydi: MÖ 478 yılında Atina ve müttefikleri tarafından Atina liderliğinde kuruldu. Delos Birliği'nin Pers modeline göre şekillendirildiğini de belirtmek gerekir. Atinalı devlet adamı Aristides'in MÖ 478'de kurtarılmış şehirlere kabul ettirdiği sistemle, ondan on beş yıl kadar önce "İyonya İsyanı" olarak adlandırılan isyanın bastırılmasının ardından Pers yetkililer tarafından aynı şehirlere dayatılan sistemin –Herodot'un VI. Kitabının 42. bölümündeki– anlatımı karşılaştırıldığında bu görülecektir. Ancak Delos Birliği amacına ulaşamadı. Egemen bağımsız Yunan şehir devletleri arasındaki ilişkilerdeki eski siyasi anarşi, bu anarşiyi sadece zararlı değil ölümcül hâle de getiren yeni ekonomik koşullar altında yeniden patlak verdi.

Greko-Romen uygarlığının, uluslararası anarşinin yerine bir tür uluslararası hukuk ve düzenin getirilememesi nedeniyle yok oluşu, MÖ 431'den 31'e kadar geçen dört yüz yılın tarihini kaplar. Bu dört yüzyıllık başarısızlık ve sefaletin ardından Augustus döneminde kısmi ve geçici bir toparlanma yaşandı. Gerçekte Yunan şehir devletleri ile onlarla kültürel açıdan akraba olan diğer şehir devletlerinin oluşturduğu uluslararası bir birlik olan Roma İmparatorluğu, Delos Birliği'nin çözememiş olduğu sorunun gecikmiş bir çözümü olarak görülebilir. Ancak Roma İmparatorluğu'nun mezar kitabesi "çok geçtir'. Greko-Romen toplumu, kendi elleriyle kendisini ölümcül bir şekilde yaralayana kadar tövbe etmedi. *Pax*

Romana bir tükeniş barışıydı, yaratıcı olmayan ve dolayısıyla kalıcı olmayan bir barıştı. Vaktinden dört asır sonra gelen bir barış ve düzendi. Roma İmparatorluğu'nun ne olduğunu ve neden başarısız olduğunu anlamak için araya giren o dört melankolik yüzyılın tarihini incelemek gerekir.

Benim vardığım sonuç, bu öyküye bir bütün olarak bakmamız gerektiğidir. Ancak bir bütün olarak bakıldığında, günümüzde kendi dünyamızda içinde bulunduğumuz duruma ışık tutabilir. Ancak, eğer bu ışığı elde etmeyi başarırsak, onun şaşırtıcı bir şekilde aydınlatıcı olduğunu göreceğizdir.

5

DÜNYANIN BİRLEŞMESİ VE TARİHSEL BAKIŞ AÇISINDAKİ DEĞİŞİM

AŞİNALIK HAYAL GÜCÜNÜN AFYONUDUR VE HER BATILI okul çocuğu, yaklaşık dört buçuk yüzyıl önce Batı Avrupalı denizciler tarafından gerçekleştirilen okyanus keşif yolculuklarının çığır açan tarihi bir olay olduğunu bildiği için, yetişkin Batılı zihinler bu keşif yolculuklarının sonuçlarını kanıksamaya meyillidir. Bu nedenle, Batılı bir kamuoyuna hitap ederken, okyanusları aşan atalarımızın yaptıklarının ne kadar çarpıcı ve ne kadar devrimsel bir etki yarattığını belirtmek için özür dilemeyeceğim. Atalarımızın bu yaptıkları dünya haritasında âdeta tam bir dönüşüm yaratmıştır –bu harita tabii ki fiziksel harita değildir; gezegenimizin yüzeyinin insanoğlu tarafından geçilebilir ve yaşanabilir olan ve Yunanların *oikouménē* olarak adlandırdıkları kısmının insan eliyle "sergilenmesidir".

İnsanoğlunun çevresindeki bu Batı kaynaklı değişim benim ilk konum olacak, ancak diğer iki konuyu da beraberinde getirecek. Bu büyüklükteki dışsal değişimler genellikle insanların tutumlarının yeniden düzenlenmesine neden olur. Ve elbette, etrafımıza baktığımızda, Batılıların yapmış oldukları –ve en kısa görüşlü tarihsel zaman ölçeğinde bile yeni olan– keşif yolculuklarının ortaya çıkardığı etkilerin insanlığın büyük çoğunluğunun tarihsel bakış açısını aslında ciddi bir şekilde değiştirdiğini görebiliriz. Bu benim ikinci konum olacak, ancak bir paradoksu ortaya koymak suretiyle üçüncü bir konuyu gündeme getirecek. Burada sözünü ettiğim insanlığın

çoğunluğu elbette Batılı olmayan kesimdir ve paradoks şudur ki, bugün dünyada tarihe bakışı hâlâ Vasco da Gama öncesi dönemden kalma olan tek halk biz Batılılarızdır. Şahsen ben Batılıların bu eski kafalı geleneksel tarih görüşünün uzun süre daha devam edeceğine inanmıyorum. Sırası geldiğinde bizim de bir yeniden yönelim içerisine gireceğimizden hiç şüphem yok ve bu yeniden yönelimin kelimenin tam anlamıyla gerçekleşeceğini düşünüyorum. Ama neden Tarihin, bir on sekizinci yüzyıl Prusya talim çavuşu gibi, bizi ensemizden tutup başımızı doğrultmasını bekleyelim ki? Komşularımız yakın zamanda tatsız ve aşağılayıcı bir şekilde yeniden eğitilmiş olsalar da, biz kesinlikle daha iyisini yapmalıyız çünkü onlar gibi gafil avlandığımızı iddia edemeyiz. Gerçekler gözümüzün önündedir ve bize doğru gelmekte olan bu zorunlu eğitimi tarihsel hayal gücümüzü kullanmak suretiyle önceden tahmin etmemiz olasıdır. Stoacı Yunan filozof Cleanthes, Zeus'a ve Kader'e kendi iradesiyle onların izinden gidebilmesi için dua eder; "çünkü" diye ekler, "eğer bocalar ve isyan edersem, aynısını takip etmek zorunda kalacağım."

Şimdi haritadaki devrimsel değişimi hatırlayarak konumuza girelim.

İnsanoğlunun, insan olduğu için, her zaman ve her yerde güncel olayların tarihsel önemini abartma riskiyle karşı karşıya olduğunu biliyoruz. Bunun nedeni bu güncel olayların o kuşak için kişisel önem arz ediyor olmasıdır. Yine de, içinde yaşadığımız çağ, gelecekteki tarihçiler tarafından açık bir şekilde uzak bir perspektiften görülebilecek kadar geride kaldığında, şu anda ilgilendiğimiz belirli güncel olayın geçmişin ufkunda bir dağ zirvesi gibi öne çıkacağını tahmin ediyorum. "İçinde yaşadığımız çağ" derken, son beş ya da altı bin yılı kastediyorum: En az altı yüz bin yıl öncesinde insan hâline gelmiş olan insanlık, "uygarlık" dediğimiz mütevazı sosyal ve ahlaki başarı düzeyine beş ya da altı bin yıl önce ulaşmıştır. Haritadaki son değişimi "güncel" olarak adlandırıyorum çünkü bu değişimin gerçekleştiği dört ya da beş yüzyıl, jeologlarımızın ve astronomlarımızın bize gösterdiği zaman ölçeğinde göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süredir. Ve bu son birkaç bin yıldaki olayların gelecekteki

tarihçilere nasıl bir perspektiften görüneceğini kendi kendime hayal etmeye çalışırken, günümüzden 20.000 ya da 100.000 yıl sonra yaşayan tarihçileri düşünüyorum –ve bunu düşünürken, modern Batılı bilim insanlarımızın bu gezegende yaklaşık sekiz yüz milyon yıldır yaşam olduğu ve (Batılı insanın erken teknolojik "teknik bilgisi" hikâyeyi kısa kesmediği sürece) gezegenin en az bir o kadar süre daha yaşanabilir olmaya devam edeceği şeklindeki hesaplarına inanıyorum.

Konumuzun tarihi önemi konusunda ileri sürdüğüm bu iddia size abartılı gelebilir. Ancak haritadaki bu değişimin ne kadar olağanüstü bir olay olduğunu hatırlamamız gerekir. Bana göre bu olayın iki yönü vardır ve bunlardan ikincisi daha sansasyoneldir. İlk olarak, (bizim Batılı mahalli dönemimize göre hesaplarsak) yaklaşık MS 1500'den bu yana, insanlık dünya çapında tek bir toplum hâlinde toplanmıştır. Tarihin başlangıcından yaklaşık bu tarihe kadar, insanın yeryüzündeki evi birçok ayrı konak şeklinde bölünmüştü; yaklaşık MS 1500'den bu yana, insan ırkı tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu, Tanrı'nın yönetimi altında, insan eylemiyle gerçekleştirilmiştir ve burada gerçekten sansasyonel bir noktaya geliyoruz. İnsan işlerindeki bu devrimci değişimin aracısı, devrim yapıldığında haritada yer alan çeşitli mahalli toplumlardan herhangi biri olabilirdi, ancak bu işi gerçekten yapan mahalli toplum, hepsi arasında en olası aday olanıydı.

Kendi Batılı duruşumdan sıyrılmak ve bu meseleye daha az ayrıksı bir bakış açısıyla bakmak için kendime şu soruyu sordum: Batılı denizcilerin gemileriyle dünyayı birleştirme girişiminde bulundukları sırada hayatta olan ve Batılı olmayan önemli kişiler arasındaki en merkezî konumda ve en zeki olan gözlemci kimdi? Bu soruya bulduğum cevap İmparator Babür'dü. Babür, kıtasal bir merkezden kara harekâtıyla dünyayı birleştirmeye yönelik son girişimi gerçekleştirmiş olan Maveraünnehir fatihi Timurlenk'in beşinci kuşaktan torunuydu. Babür'ün yaşadığı dönemde (MS 1483-1530) Kolomb İspanya'dan deniz yoluyla Amerika'ya, da Gama ise Portekiz'den Hindistan'a ulaştı. Babür kariyerine Seyhun'un yukarı

vadisindeki Fergana'nın prensi olarak başladı: MÖ ikinci yüzyıldan beri *oikouménē*nin merkezi olan küçük bir ülke. Vasco da Gama'nın deniz yoluyla Hindistan'a ulaşmasından yirmi bir yıl sonra Babür Hindistan'ı karadan işgal etti. Ayrıca, Babür, anadilinde yani Türkçe yazdığı muhteşem otobiyografisi ile olağanüstü bir zekâ ve anlayış ruhunu ortaya koyan bir yazardı.

Babür'ün ufku neydi? Fergana'nın doğusunda hem Hindistan'ı hem de Çin'i içeriyordu, batısında ise Babür'ün kendi uzak akrabaları olan Osmanlı Türklerine uzanıyordu. Babür, askerî teknikler konusunda Osmanlılardan ders almış, dindarlıkları ve İslam'ın sınırlarını genişletmedeki hünerleri nedeniyle onlara hayranlık duymuştur. Onlardan "Rum'un Gazileri" olarak bahseder: İlkel Müslüman Arapların önemli ölçüde başarısız olduğu noktada yani Doğu Ortodoks Hristiyanlığın anavatanını İslam için fethetmekte başarılı olmuş olan mutlu savaşçılar. Babür'ün anılarında Batı Hristiyan dünyasından bahsedildiğini hatırlamıyorum ve Bayan Beveridge'in muhteşem İngilizce çevirisinin kapsamlı coğrafi indeksinde de böyle bir şey bulamadım. Elbette Babür Frankların varlığından haberdardı çünkü kültürlü bir adamdı ve İslam tarihini biliyordu. Onlardan bahsetme fırsatı olsaydı, muhtemelen onları Asya Kıtası'nın birçok yarımadasından birinin en batı ucunda, dünyanın uzak bir köşesinde yaşayan vahşi ama hüsran dolu kâfirler olarak tanımlardı. Kendi zamanından yaklaşık dört yüz yıl önce, bu barbarların sıkışık ve davetkâr olmayan köşelerinden çıkıp Rum ve Darü'l-İslam'ın daha geniş ve zengin bölgelerine girmek için şeytani bir girişimde bulunduklarını anlatarak devam ederdi. Bu, uygarlığın kaderi için kritik bir an olmuştu. Ama görgüsüz saldırganlar Selahaddin'in dehası tarafından engellenmişti ve iki alternatif efendi arasında bir seçim yapmak zorunda kalan Rum Hristiyanları, "Papa'nın tacı" yerine "Peygamber'in sarığını" tercih ederek meleklerin tarafını seçip Osmanlı Barışının nimetini kabul ettiklerinde, Frankların askerî gerilemeleri ezici bir manevi yenilgiyle tamamlanmıştı.

Babür'ün MS 1519'da Hindistan'a ilk inişinden yirmi bir yıl önce, MS 1498'de Frank gemilerinin Hindistan'a varması, Babür'ün

dikkatinden kaçmış gibi görünüyor –tabii sessizliği olayı bilmemesiyle değil, bu su çingenelerinin gezintilerinin bir tarihçinin dikkatini çekmeye değmeyeceği hissiyle açıklanamazsa. Yani zeki olduğu iddia edilen bu Maveraünnehirli yazı ve eylem adamı, Portekizlilerin Afrika'nın çevresini dolaşmasının alametini göremeyecek kadar kör müydü? Okyanuslara açılan bu Frankların İslam'ın diğer tarafına geçip onu arkadan vurduğunu fark edemedi mi? Evet, inanıyorum ki Babür'e Hindistan'da kurmakta olduğu imparatorluğun yakında kendi soyundan gelenlerin elinden çıkıp Frank haleflerin eline geçeceği söylenseydi çok şaşırırdı. Babür'ün kendi nesli ile bizim neslimiz arasında dünyanın çehresinde meydana gelecek olan değişim hakkında hiçbir fikri yoktu. Ancak bu, Babür'un zekâsına yönelik bir ayıplama değildir; zamanımızdaki dünya tarihinin en önemli olayının tuhaflığının bir başka göstergesidir.

MS 1500'den bu yana *oikouméné* haritası gerçekten de tanınmayacak kadar değişmiştir. O tarihe kadar, bilinen dünya, Eski Dünya'yı kuzeydoğudaki Japon Adaları'ndan kuzeybatıdaki Britanya Adaları'na kadar çevreleyen bir uygarlıklar kuşağından oluşuyordu: Japonya, Çin, Hindiçin, Endonezya, Hindistan, Darü'l-İslam, Rum'daki Ortodoks Hristiyanlık ve Batı'daki bir başka Hristiyanlık. Bu kuşak ortada Kuzey Ilıman Kuşağından Ekvator'a doğru sarkmasına ve dolayısıyla oldukça geniş bir iklim ve fiziksel çevre yelpazesinden geçmesine rağmen, bu toplumların sosyal yapısı ve kültürel karakteri tek tipti. Her biri, tarımın yaklaşık altı ila sekiz bin yıl öncesindeki icadından beri atalarıyla hemen hemen aynı koşullar altında yaşamakta ve çalışmakta olan bir köylü kitlesi ile bir iktidar tekeline, artı değer zenginliğine, boş zamana, bilgiye ve beceriye sahip olan ve bu sayede iktidarını daha da çok büyütme imkânını yakalayan küçük bir yönetici azınlıktan oluşuyordu. Eski Dünya'da aynı türden olan ve bir ya da iki nesil öncesine ait olan uygarlıklar da var olmuştu. MS 1500 yılında bunlardan bazıları hâlâ hatırlanırken, diğerleri unutulmuştu (ve modern Batılı arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarıldılar). Bu tarihte Yeni Dünya'da, aynı türden olan, Eski Dünya'dakiler tarafından bilinmeyen ve birbirleri

tarafından bile çok az bilinen iki uygarlık vardı. Eski Dünya'nın yaşayan uygarlıkları birbirleriyle temas hâlindeydiler. Ancak bu temas, bu uygarlıkların tek bir toplumun üyeleri olmalarını ya da kendilerini öyle hissetmelerini sağlayacak kadar yakın bir temas değildi.

MS 1500 yılına kadar bu uygarlıklar arasındaki irtibat iki farklı iletişim hattı üzerinden kurulmuş ve sürdürülmüştür. Günümüz Batılılarına Peninsular and Oriental Steamship Company'nin Tilbury'den Kobe'ye uzanan rotası şeklinde tanıdık gelecek bir deniz hattı vardı. MS 1500'de ve hatta Doğu Hindistan Şirketi'nin yolcu gemilerinden birini kumanda etmiş ve bir buharlı gemide hiç hizmet vermeden Süveyş Kanalı'nın açılmasından önce emekli olmuş (ve çocukluğumun canlı bir anısı) olan büyük amcamın zamanında, bir iç denizler zinciri boyunca uzanan bu su yolu, Akdeniz ile Kızıldeniz arasındaki bir kara geçidiyle ve Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki alternatif bir kara geçidiyle kesiliyordu. Bu deniz yolunun Akdeniz ve Japonya bölümlerinde trafik sıklıkla yoğundu ve yaklaşık MÖ 120'den itibaren, Seylan'a giden yolu bulan İskenderiyeli Yunan denizcilerin harekete geçirmiş oldukları bulaşıcı bir denizcilik girişimi dalgası Endonezya üzerinden doğuya doğru ilerleyip Polinezya kanolarını Paskalya Adası'na taşımıştı. Ancak bu Batı öncesi denizcileri ne kadar maceraperest ve romantik olsalar da, açtıkları su yolu uygarlıklar arasında bir iletişim hattı olarak hiçbir zaman ikincil önemden öteye geçemedi. Ana hat, Sahra'dan Moğolistan'a uzanan uygarlıklar kuşağını kesen bozkırlar ve çöller zinciri tarafından sağlanmıştır.

İnsani amaçlar için, bozkır, kuru olması nedeniyle, Hristiyanlık döneminin on beşinci yüzyılının sonundan önce insanlar arası ilişki bakımından tuzlu su denizinden daha yüksek iletkenliğe sahip olan bir iç denizdi. Bu susuz denizin suya değmeyen gemileri ve iskelesiz limanları vardı. Bozkırın kalyonları develer, bozkırın kadırgaları atlar ve bozkırın limanları "kervan şehirleriydi" –vaha adalarındaki uğrak limanları ve "Çölün" kum dalgalarının "Ekiliye" vurduğu kıyılardaki terminaller: Petra ve Palmira, Şam ve Ur, Timurlenk'in Semerkant'ı ve Çin Seddi'nin kapılarındaki Çin ticarethaneleri. MS

1500'den önceki hâliyle dünyanın ayrı uygarlıklarını –birbirleriyle olan teması sürdürmelerini sağlayacak ölçüde– birbirine bağlayan egemen hareket araçları okyanusları aşan yelkenli gemiler değil, bozkırları aşan atlardı.

Bu dünyada, gördüğünüz gibi, Babür'ün Fergana'sı merkez noktaydı ve Türkler Babür'ün zamanında ulusların merkez ailesiydi. Büyük Osmanlı Türk Batılılaşmacıları serisinin sonuncusu olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türk merkezli bir dünya tarihi yakın zamanda yayımlanmıştır. Bu, yurttaşların moralini düzeltmek adına zekice bir araçtı. Ancak gerçek tarihsel sezginin daha da zekice olan bir başarısıydı çünkü Hint-Avrupa dillerini konuşan son seleflerini Bozkırın dışına ittikleri Hristiyanlık döneminin dördüncü yüzyılından, Osmanlı, Safevi ve Timurlu Türk hanedanlarının Rum, İran ve Hindistan'daki çöküşlerine tanıklık eden on yedinci yüzyıla kadar, Türkçe konuşan halklar gerçekten de Vasco da Gama öncesi uygarlıklar kuşağının asılı durduğu Asya kemerinin kilit taşıydı. Bu on iki yüz yıl boyunca, ayrı uygarlıklar arasındaki kara bağlantısı Türk bozkır gücü tarafından yönetildi ve Türkler, bu Vasco da Gama öncesi dünyadaki merkezî konumlarından doğuya ve batıya, güneye ve kuzeye doğru at sürerek geçtikleri her yeri fethettiler: Mançurya'yı ve Cezayir'i, Ukrayna'yı ve Deccan'ı.

Ama şimdi büyük devrime geliyoruz: Batı'nın servetine servet katmasını, yaşayan diğer tüm uygarlıklardan daha iyi bir konuma ulaşmasını ve onları kelimenin tam anlamıyla dünya çapında tek bir toplum hâlinde zorla birleştirmesini sağlayan teknolojik bir devrim. Batı'nın devrim niteliğindeki buluşu, dünya iletişiminin başlıca aracı olarak Bozkırın yerine Okyanusu koymasıydı. Okyanusun önce yelkenli gemiler, sonra da buharlı gemiler tarafından kullanılması, Batı'nın Amerika kıtası da dâhil olmak üzere tüm meskûn ve yaşanabilir dünyayı birleştirmesini sağladı. Babür'ün Fergana'sı, Bozkır üzerindeki at trafiğiyle birleşmiş bir dünyanın merkez noktasıydı; ancak Babür'ün yaşadığı dönemde dünyanın merkezi aniden büyük bir sıçrama yaptı. Kıtanın kalbinden en batı ucuna sıçradı

ve Sevilla ve Lizbon'un etrafında dolandıktan sonra bir süreliğine Elizabeth'in İngiltere'sine yerleşti. Kendi yaşadığımız dönemde bu değişken dünya merkezinin bir sıçrama daha yaparak Londra'dan New York'a geçtiğini gördük. Ancak "ringa balığı göletinin" uzak tarafındaki daha ayrıksı bir konuma doğru gerçekleşen bu kayma aslında yerel bir harekettir. Babür'ün zamanında Orta Asya'nın bozkır limanlarından Atlantik'in okyanus limanlarına doğru gerçekleşen sıçramanın büyüklüğüyle karşılaştırılamaz. O büyük sıçrama, hareket araçlarındaki ani bir devrimden kaynaklanmıştı. Okyanusta ilerleyerek giden yelkenli gemi deve ve atın yerini aldığında bozkır limanları devre dışı kalmıştı. Ve şimdi, gözlerimizin önünde, okyanusta ilerleyen buharlı geminin yerini uçak aldığına göre, kendimize şunu sorabiliriz: Dünyanın merkezinin, on altıncı yüzyılda Babür'ün atının yerine Vasco da Gama'nın karavelasının geçmesi kadar radikal olan bir teknolojik devrimin itici gücüyle yeniden sıçrama olasılığı var mıdır? Bu makaleyi sonlandırmadan önce bu olasılığa tekrar değineceğim. Bu arada, Babür'ün kara haritasını rulo yapıp Babür'den günümüze kadar uzanan deniz haritasını açmadan önce, insan ırkının Babür'ün dönemine kadar kurmuş olduğu uygarlıkların listesini çıkaralım ve onları tarihsel bakış açıları hakkında kısaca sorgulayalım.

Bu uygarlıkların kültürel karakterleri ve sosyal yapılarında sergiledikleri tekdüzelik, tarihsel bakış açılarına da uzanmaktadır. Her biri dünyadaki tek uygar toplumun kendisi olduğuna ve insanlığın geri kalanının barbar, pis ya da kâfir olduğuna inanıyordu. Bu görüşü benimsediklerine göre, Vasco da Gama öncesi altı uygarlıktan en az beşi hatalı olmalıydı ve devamında görülmüş olduğu gibi aslında hiçbiri haklı değildi. Bir yanılgının tüm varyantları şüphesiz olarak eşit derecede yanlıştır, ancak hepsi eşit derecede mantıksız olmayabilir ve ortak bir "Seçilmiş Halk" efsanesinin birbirine rakip ve birbiriyle uyumsuz olan bu yarım düzine versiyonunu sağduyuya meydan okuma derecelerine göre aşağıdan yukarıya doğru incelemek öğretici olacaktır.

Çinliler için yeryüzünün kendi yaşadıkları bölümü "Göğün

altındaki her şeydi". İmparatorluk Hükûmetinin doğrudan yönetimi altındaki bölge ise "Orta Krallıktı". Bu bakış açısı, (MS 1735-95 yıllarında hükmetmiş olan) büyük İmparator Qianlong'un Büyük Britanya Kralı III. George'un diplomatik ve ticari ilişki başlatmayı öneren mektubuna verdiği ünlü yanıtta da kendisini gösterir.

> Tebaanızdan birini Göksel Sarayıma resmen tanınması ve ülkenizin Çin ile ticaretini kontrol etmesi için gönderme ricanıza gelince, bu istek hanedanlığımın tüm alışkanlıklarına aykırıdır ve kabul edilmesi mümkün değildir. ... Bizim törenlerimiz ve yasalarımız sizinkilerden o kadar farklıdır ki, elçiniz uygarlığımızın temellerini öğrenebilse bile, bizim görgü ve geleneklerimizi sizin yabancı topraklarınıza nakletmeniz mümkün değildir. ... Dünyaya hükmederken tek bir amacım var, o da mükemmel bir yönetimi sürdürmek ve Devletin görevlerini yerine getirmek. ... Yabancı ya da mahirane nesnelere değer vermiyorum ve ülkenizin imalatına hiç ihtiyacım yok.[1]

Barbar elçi Lord Macartney, kral efendisinin zaman zaman aklını kaçırdığı şeklindeki garip gerçeği ifşa etseydi, İmparator buna şaşırmazdı. Aklı başında olan hiçbir barbar hükümdar, Göğün Oğlu'na kendisiyle eşitmiş gibi hitap etme cüretini gösteremezdi. Ve Britanya elçisinin tüm masumiyetiyle takındığı üslup, Qianlong ve çevresi tarafından bilinen tarihin ışığında çirkin görünmeye gerçekten de mahkûmdu.

Qianlong, Avrasya Bozkırının son vahşi göçebelerine boyun eğdirerek ve böylece son üç bin yıldır insanlık tarihinin akışındaki ana unsurlardan biri olan "Çöl" ve "Ekili" arasındaki düelloyu sona erdirerek tarihe geçmişti. "Göğün Oğlu" bu tarihi başarıyı neredeyse tek başına elde etmişti. Bu onurda pay sahibi olabilecek tek diğer taraf Moskova'daki Sezar'dı. "Güney Denizi Barbarlarının" (Çinliler Çin'in güney kıyılarına gelen Batılı su çingenelerine böyle diyorlardı) yerleşik uygarlık davasının bu büyük zaferinde hiçbir payı

1 Tam metin için bkz. Whyte, Sir F., *China and Foreign Powers*, Oxford University Press, Londra, 1927, Ek Bölüm.

yoktu. Ancak devlet adamı ve savaşçı Qianlong'un kişisel başarıları, Göğün Oğlu'ndan resen yayılan ışıltıya çok az şey ekleyebilirdi. Qianlong'un hükmettiği imparatorluk, yaşayan tüm siyasi kurumların en eskisi, en başarılısı ve en hayırlısıydı. MÖ üçüncü yüzyılda kurulan bu imparatorluk uygar dünyaya şunu kazandırmıştı: Kalıtsal bir feodal soyluluğun egemen olduğu bir dizi mahalli devletin birbirleriyle sürekli savaşarak insanlığın başına bela olduğu uluslararası bir anarşinin yerine, rekabetle işe alınan ve son derece kültürlü olan bir kamu hizmetinin yürüttüğü uygar bir hükûmet. Aradan geçen yirmi yüzyıl boyunca, dikkatle düzenlenmiş bu dünya barışı zaman zaman kesintiye uğramıştı, ancak bu tür kesintiler her zaman geçici olmuştu ve Qianlong'un hükümdarlığı sona erdiğinde, "Orta Krallığın" yeniden kurulmuş hâli en parlak dönemine ulaşmış durumdaydı. Bu siyasi sandık entelektüel bir hazineyi muhafaza etmişti: Metafizik ve etiğin temel sorularına yönelik tüm alternatif cevapları araştıran felsefe ekollerinin bulguları. Ve "Orta Krallığın" çocukları, seküler uygarlıklarının kendi kaynaklarıyla tam olarak karşılayamayacağı manevi ihtiyaçları karşılamak için büyük bir yabancı dini –Hint kökenli Mahayana'yı– benimsediklerinde, doğuştan gelen zekâ ve devlet adamlıklarının yanı sıra geniş görüşlülüğe de sahip olduklarını göstermişlerdi.

Bu tarihsel arka plana dayanarak Qianlong, III. George'a verdiği cevapta haklı mıydı? Şüphesiz Batılı okuyucularımdan bazıları onun cevabını okurken gülümsemişlerdir. Elbette gülümsemişlerdir çünkü hikâyenin devamını bilmektedirler. Ama hikâyenin devamı neyi kanıtlamaktadır? Hiç şüphesiz, İmparator Qianlong ve danışmanlarının, "Güney Denizi Barbarlarının" fizik bilimindeki yeni keşifleri pratikte uygulayarak elde ettikleri ezici fiziksel gücün farkında olmadıklarını kanıtlamaktadır. Lord Macartney'nin görev yaptığı tarihte, Büyük Britanya'nın Çin'e savaş açışını ve barış şartlarını Çin'e cebir yoluyla dikte edişini görecek kadar yaşlanmış olan ve imparatorluk hizmetinde sorumlu mevkilerde bulunan Çinli yazarlar vardı. Ancak hikâyenin bu devamı, Qianlong'un "Güney Denizi Barbarlarının" askeri kalibresi hakkında güncel bilgiye sahip

olmamakla birlikte, onlarla ilişkiye girmeme politikasının aslında ne kadar akıllıca olduğunu kanıtlamıyor mu? Sezgileri onu "yabancı ya da mahirane" Britanya mallarının ticaretine karşı uyarmıştı ve Britanyalı tüccarların İmparatorluk Hükûmetinin tebaasına sunduğu çok yabancı mallardan biri afyondu. Saygın bir hükûmetin yapması gerektiği gibi, imparatorluk yetkilileri bu ticareti yasakladığında, barbarlar askerî üstünlüklerinden yararlanarak Britanyalıların Çin'deki ticaretine Britanya şartlarıyla giriş yapmak için donanma ateşi açtılar. Bunun "Afyon Savaşı" hikâyesinin basitleştirilmesi olduğunu biliyorum, ancak özünde gerçek budur ve bu uluslararası suçun failleri için söylenebilecek en iyi şey, o zamandan beri bundan utanç duymuş olmalarıdır. Çocukken anneme "Afyon Savaşı" hakkında soru sorduğumda ve o da bana gerçekleri anlattığında annemin bana aktardığı bu utanç duygusunu çok iyi hatırlıyorum.[2]

Pekin'deki "Göğün Oğlunu", kendisini büyük "U" ile yazılan Uygarlığın eşsiz temsilcisi olarak görmesi için kandıran Tarihin siren sesi, MS 1500'de "Göğün Oğlunun" Moskova'daki muadili Sezar'a da aynı oyunu oynuyordu. O da zaman zaman çöküşe geçmiş ama şimdiye kadar kendini toparlamakta hiç başarısız olmamış bir dünya imparatorluğunun son sürümünün hükümdarıydı. Augustus'un Tiber kıyılarındaki Birinci Roma'dan yaydığı evrensel barış, Konstantin tarafından Bosphorus kıyılarındaki İkinci Roma etrafında yeniden tesis edilmişti. Ve Konstantinopolis İmparatorluğu, Hristiyanlık döneminin yedinci, on birinci ve on üçüncü yüzyıllarında üç kez ölüp dirildikten sonra, MS 1453'te gayrihristiyan Türklerin eline geçtiğinde, asa Moskova'daki Üçüncü Roma'ya geçmişti. (Tüm dindar Moskovalıların inanması gerektiği gibi) Moskova'daki bu krallık ilelebet yaşayacaktı. Roma'nın dünya gücünün Moskovalı varisi, aynı şekilde Roma'nın Yunan seleflerinin kültürel başarılarını miras almıştı. Ve bu yetmezmiş gibi, pagan Greko-Romen dünyasının kendi manevi eksikliklerini gidermek için benimsediği o büyük yabancı dini inancın –Hristiyanlığın– Tanrı tarafından seçilmiş savunucusu da yine bu Moskovalı varisti. Yunanistan'ın, Roma'nın, Mesih'in ve Mesih

2 Gerçeklerin bir özeti için bu makalenin sonundaki nota bakınız.

aracılığıyla Tanrı'nın Seçilmiş Halkı İsrail'in mirasçısı! Moskof unvanı, Moskofların gözünde eşsiz olduğu kadar nihaiydi de.

Eğer Çar'ın bu iddiası Göğün Oğlu'nun dikkatini çekmiş olsaydı, belki de Göğün Oğlu bu iddiaya belli bir hoşgörüyle yaklaşırdı. Dünya haritasındaki Vasco da Gama devriminden bin beş yüz yıl kadar önce, Çin'in ilk imparatorluğu Bozkırın susuz denizine maceralı bir keşif yolculuğu yaptığında ve antenlerinin uçlarıyla Roma'nın ilk imparatorluğuna sürtündüğünde, Çinli çöl denizcileri bu şaşırtıcı keşfi cömertçe "Ta Çin" olarak adlandırmışlardı: Uzak Batı'daki "Büyük Çin". Ancak Çin ve Ta Çin, her ikisinin de iddialarına meydan okuyan aradaki komşular tarafından her zaman birbirlerinden izole edilmişlerdi. Örneğin Hinduların gözünde, Çin'in Hindistan'dan saygıyla benimsediği Budizm, Hindu ortodoksluğundan acınası bir sapmadan başka bir şey değildi. Doğru ritüel, ilhamlı kutsal metinler ve doğru teoloji Brahmanların tekelindeydi. Hindistan nüfusunun büyük bir kısmı ve Aryan Kutsal Topraklarının sınırları dışında kalan dünyadaki her erkek, kadın ve çocuk dokunulmaz paryalardı. Hindistan'ın Müslüman fatihleri karşı konulmaz bir maddi güce sahip olabilirlerdi ama kendilerini ritüel cüzzamlarından arındıramazlardı.

Müslümanlar ise Hindulara ve Hristiyanlara karşı, Hinduların Müslümanlara ve Çinlilere karşı olduğu kadar sertti. Müslümanlara göre İsrail Peygamberleri haklıydı ve İsa, Tanrı'nın son elçisi Muhammed'den önceki son ve en büyük peygamberiydi. Müslümanların kavgası İsa Peygamber ile değil, Hristiyan Kilisesiyleydi. Hristiyan Kilisesi pagan Yunan çok tanrıcılığına ve putperestliğe teslim olarak Rum'u esir almıştı. İslam, Tek Gerçek Tanrı'nın vahyine yapılan bu utanç verici ihanetten İbrahim'in saf dinini geri almıştı. Bir yanda Hristiyan müşrikler, diğer yanda Hindu müşrikler arasında yeniden tek tanrıcılığın ışığı parlamaya başlamıştı ve İslam'ın hayatta kalması dünyanın umuduydu.

Bu geleneksel İslami değerler skalası, büyük Mısırlı tarihçi El-Cebertî'nin Hicri 1213 yılı olaylarını anlattığı eserinin kapanış cümlesinde keskin bir şekilde ortaya çıkar.

> Böylece bu yıl sona erdi. Bu yıl süresince meydana gelen benzeri görülmemiş olaylar arasında en uğursuz olanı Mısır'dan [Hicaz'ın Kutsal Şehirlerine] Haccın durdurulmasıydı. Kâbe için Kutsal Örtüyü (Kisve) ve Sürreyi göndermediler. Bunun bir benzeri ne bu çağda ne de Osmanoğulları döneminde yaşanmıştı. [Doğrusu,] olayları düzenlemek yalnızca Allah'a mahsustur.[3]

Bu heyecan verici yıl hangisiydi? Bizim Batı yazımımızda, Hicri 1213'e tekabül eden on iki ay MS 1798 Haziran'ından 1799 Haziran'ına kadar uzanır. Gördüğünüz gibi, Napolyon'un Mısır'a indiği yıldı ve alıntıladığım cümle, El-Cebertî'nin bu son derece dramatik "dünyalar savaşına" ilişkin hayli canlı ve nüfuz edici anlatımının büyük finalidir. Kendim de bir Marslı olarak, bu son sözleri ilk okuduğumda şaşırıp kaldığımı hatırlıyorum. Yine de insan El-Cebertî'yi ciddiye almadan okuyamaz. El-Cebertî, hiç kuşkusuz, uygar toplumun bugüne kadarki önde gelen tarihçileri arasında yer alma ayrıcalığına aday olanların listesinde yerini alacaktır. Bu pasaja tekrar döneceğim ve Batılı dostlarımı şuna ikna etmeye çalışacağım: Cahil bir şekilde bu pasaja gülme eğiliminde olsak da, asıl kendi mantıksız dar görüşlülüğümüze gülmemiz gerekir.

Şu an için, yerel bir uygarlığın kendisini dünyadaki tek uygarlık olarak görmesine ilişkin olarak gerçekten gülünç derecede fantastik olan iki vaka üzerinde duracağız.

Japonlar ülkelerinin "Tanrıların Ülkesi" olduğuna ve dolayısıyla işgalciler tarafından ele geçirilemez olduğuna gerçekten inanıyorlardı (her ne kadar kendileri bu ülkeyi yakın geçmişte başarılı bir şekilde işgal edip şanssız kuzeyli selefleri "Kıllı Ainu" halkının elinden almış olsalar da). "Orta Krallık" Japonya! MS 1500'de Japonya hâlâ feodal bir toplumdu. Çin ise MÖ 221'de Çin Şi Huang tarafından o türdeki sevimsiz anarşi ortamından kurtarılmıştı. Çin'in çok uzun zaman önce tek başına başardığını Japonya, ödünç aldığı

3 Şeyh Abdurrahman El-Cebertî, *Acâibu'l-âsâr i't-terâcim ve'l-ahbar* (Kahire, Hicri 1322, 4 cilt), III. cilt, s. 63; Fransızca çeviri (Kahire, Imprimerie Nationale ve Paris, Leroux, MS 1888-96, 9 cilt), VI. cilt, s. 121.

Çin seküler uygarlığının ve Çin'in arabuluculuğuyla kendisine aktarılan Hint yüksek dininin nimetlerinden yaklaşık bin yıl boyunca yararlandıktan sonra bile başaramamıştı. Ahmaklık daha uzağa uçabilir miydi? Evet, öyle görünüyor ki uçabilirdi çünkü evrensel yanılgının Batı versiyonu Japonları kesinlikle geride bırakmıştı. Franklar MS 1500'de İsrail, Yunanistan ve Roma'nın gerçek varisinin Ortodoks Doğu Hristiyanlığı değil, kendilerininki olduğunu ve hizipçi olanın Batı Kilisesi değil, Ortodoks Kilisesi olduğunu ciddiyetle iddia ediyorlardı! Frank ilahiyatçıları dinlediğinizde, Roma Patrikhanesi'nin değil, dört Doğu Patrikhanesi'nin "*filioque*"u araya sıkıştırarak Amentüyü tahrif ettiğini düşünebilirdiniz. Ve "Alman Ulusunun Roma İmparatorlarını" Augustus ve Konstantin'in Yunan ve Rus halefleriyle olan siyasi tartışmalarında dinlerken, Roma İmparatorluk Hükûmetinin Mesih'ten sonra beşinci yüzyılda bir daha dirilmemek üzere yok olduğu yerin Latin vilayetleri değil Yunan ve Doğu vilayetleri olduğunu düşünebilirdiniz. MS 1500'de bu Frankların "Seçilmiş Halk" olma iddialarının cüreti, doğru bilgilendirilmiş ve düzgün bir şekilde tarafsız bir hakemin nefesini kesmeye yeterdi. Ancak kaydedilmesi gereken daha şaşırtıcı bir gerçek var. O zamandan beri dört buçuk asır geçti ve Franklar bugün hâlâ aynı eski şarkıyı söylüyorlar: Hem de artık tek başlarına söylüyorlar çünkü MS 1500 yılında hep bir ağızdan yanlış bir amentüyü terennüm eden uygarlıklar korosundaki diğer sesler, o yıl ile bu yıl arasında birer birer melodilerini değiştirdiler.

Batılı zihinler arkaik çamura saplanıp kalırken, insanlığın Batılı olmayan çoğunluğunun kendilerini yeniden eğitmedeki başarısı elbette doğuştan üstün bir zekâ ya da erdemin kanıtı değildir. Bilgeliği başlatan faydalı bir şoktur ve Batılı olmayan toplumlar Batı uygarlığının gürültülü etkisiyle muazzam bir sarsıntı geçirmiştir. Bu kötü muameleden şimdiye kadar sadece Batı kurtulabilmiştir. Şimdiye kadar kendi yarattığı bir altüst oluşla sarsılmamış olan yerel uygarlığımız kendini beğenmiş ve mendebur yanılsamaya hâlâ sarılmaktadır. Yaşayan diğer uygarlıklar ise istemsiz bir şekilde özgecil olan bir Batı boğasının boynuz darbeleriyle savrulmak suretiyle

aldıkları eğitim sayesinde bu türdeki bir yanılsamadan kurtulmuşlardır. Er ya da geç, bu çarpışmanın yankıları Batı'nın kendisine geri dönecektir. Ancak şimdilik bu Janus benzeri figür uyuklamaktadır: Dışarıda saldıran bir boğa, evde ise yalnız bir Uyuyan Güzel.

Diğer uygarlıkların maruz kaldığı şoklar gerçekten de Efes'in Yedi Uyurlarını bile uyandıracak kadar şiddetli olmuştur. MS 1842 tarihli Britanya diktasının, kırk dokuz yıl öncesindeki İmparator Qianlong'un Lord Macartney'nin elçiliğine yönelik tutumunu hatırlayacak kadar yaşlı olan Çinli bir bilgin-devlet adamı üzerindeki psikolojik etkisini bir düşünün! El-Cebertî'yi okuyun! Hicri 8 Muharrem 1213 Cuma günü Mısır'ın İskenderiye limanı açıklarında yirmi beş yabancı geminin aniden ortaya çıkmasını takip eden bir olayla ilgili olarak onun anlattıklarını aktaracağım.

> Kasaba halkı yabancıların ne için gelmiş olabileceklerini merak ediyordu ki, küçük bir tekne yanaştı ve on kişiyi karaya çıkardı. ... Bu yabancılar İngiliz olduklarını söylediler ve bilinmeyen bir yere doğru oldukça büyük bir filoyla yola çıkmış olan bazı Fransızları aradıklarını eklediler. Bu Fransızların Mısır'a sürpriz bir saldırı yapmalarından korktuklarını çünkü Mısır halkının işgalcileri püskürtemeyeceğini ya da karaya çıkmalarını engelleyemeyeceğini bildiklerini söylediler. Yabancılar sözlerine şöyle devam ettiler: "Kenti savunmak ve kıyıda devriye gezmek için gemilerimizle denizi korumakla yetineceğiz; sizden su ve erzaktan başka bir şey istemeyeceğiz ve bunlar için ödeme yapmayı taahhüt edeceğiz." Ancak şehrin ileri gelenleri... İngilizlerle ilişkiye girmeyi reddettiler ve onlara şöyle dediler: "Bu ülke Sultan'a aittir ve ne Fransızların ne de başka yabancıların burada bir işi yoktur; bu yüzden lütfen burayı terk edin." Bu sözler üzerine İngiliz ulaklar gemilerine geri döndüler ve "Tanrı'nın buyruğunda önceden belirlenmiş olan işi tamamlayabilmesi için" İskenderiye yerine başka bir yerde erzak aramaya gittiler.[4]

4 Fransızca çeviri, VI. cilt, başlangıçtan itibaren.

Okumaya devam edildiğinde, bu son günlerin *gesta Dei per Francos*'unun, El-Ezher Üniversitesi'nin anlayışlı ilim adamının kendi kişisel yeniden eğitimine hemen başlaması için teşvik ettiği görülür. Fransızların Kahire'yi işgal ettikten sonraki ilk icraatlarından biri, burada uygulamalı gösteriler içeren bilimsel bir sergi düzenlemek olmuş ve tarihçimiz de ziyaretçiler arasında yer almıştır. El-Cebertî, Fransızların Müslümanların maymun numaralarından etkilenebilecek çocuklar olduklarını zannettiklerini ve aslında Fransızların böyle düşünmelerinin çocukça olduğunu belirttikten sonra, Frank biliminin kanıtlanmış başarılarına duyduğu hayranlığı açıkça kaydeder.[5] Fransızların başlangıçtaki zorba davranışlarıyla kışkırttıkları bir isyanda uğradıkları zararlar arasında en çok önemsedikleri kaybın, bilgin Cafarelli'nin evinde tahrip edilen bazı bilimsel aletler olduğunu fark eder.[6] Ancak El-Cebertî'nin Fransız adaletine olan duyarlılığı, onun Fransız bilimine olan ilgisinin bile üstündedir. Fransız askerleri şiddet kullanarak ev soymaktan suçlu bulunurlar ve Napolyon'un kişisel emriyle suçlarının bedelini hayatlarıyla öderler.[7] Napolyon'un Fransız işgal ordusu komutasındaki halefi General Kléber, Müslüman bir fanatik tarafından öldürülür ve katil gerçek bir adil yargılamaya tabi tutulur. Bu yargılama El-Cebertî'nin coşkulu hayranlığını kazanır ve her zamanki gibi açık sözlü bir şekilde, Müslümanların benzer koşullarda bu ahlaki seviyeye yükselemeyeceği görüşünü kaydeder. Yargılamalara o kadar yoğun bir ilgi duyar ve bunların kaydını tutmaya o kadar heveslidir ki, duruşma dosyasını anlatısına dâhil eder ve belgeleri Fransız askerî mahkemesinin kusurlu Arapçasıyla kelimesi kelimesine yeniden üretir.[8]

Mısırlı Müslüman âlim El-Cebertî'nin zorlu bir çabayı gerektiren bu Fransızca dersini ne kadar çabuk ve kolay öğrendiğini gözlemleyince, insanın aklı Osmanlı Türk batılılaşmacı devlet adamları serisine gidiyor: Fransızların Mısır'da ne yaptığını gelip gören ve

5 Fransızca çeviri, VI. cilt, s. 75; karş. s. 70-71.

6 a.e. s. 66.

7 a.e. s. 82-3.

8 a.e. s. 223, 251.

Napolyon gelip gittikten sonra Napolyon'un devrimci çalışmalarını orada sürdüren Makedon tabur komutanı Kavalalı Mehmed Ali;[9] Napolyon'un İskenderiye'de karaya çıkmasından dokuz yıl önce, Osmanlı Ordusu'nu batılılaştırmak için öncü bir girişimde bulunurken Konstantiniye'de hayatını kaybeden Sultan III. Selim; yarım ömür süren sabırlı bekleyişin ardından şehit kuzeninin siyasi vasiyetini yerine getirmeyi başaran Sultan II. Mahmud ve son olarak, Sultan Selim'in yaklaşık altı nesil önce başlattığı Osmanlı Türk yaşamındaki totaliter devrimi bizim dönemimizde tamamlayan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk. Bu Osmanlı isimleri başka yerlerdeki benzerlerini hatırlatıyor: Baş batılılaşmacı Büyük Petro ve onun Bolşevik uygulayıcıları; Japonya'daki Meiji "Restorasyonunun" kurnaz mimarları; meseleyi din alanına taşıyarak madde ve ruhun gerçek göreceli değerlerine ilişkin karakteristik Hindu duygusunu gösteren Bengalli senkretist Ram Mohan Roy –her ne kadar dönemin ortodoks Hindu panditleri bu kâfirin kirletici eşiğinin tozunu kendi kârsız ve lekesiz ayaklarının üzerinden öfkeyle silkeleseler de.

Bu kudretli "Hirodes yanlılarının" ilhamı ya da emriyle –ki itici güç genellikle ikna ile zorlama arasında bir şey olmuştur– Batı'nın şimdi dünyayı saran ağında bir araya getirdiği, bir zamanlar ise birbirinden ayrı olan tüm bu toplumlardan gelen Batılı olmayan genç nesil, günümüzde kelimenin tam anlamıyla Batı'da okula gelmektedir. Paris, Cambridge ve Oxford üniversitelerinde, Columbia ve Chicago'da ilk elden Batı dersleri alıyorlar ve Londra Üniversitesi Senato Binası'nda dinleyicilerimin yüzlerini tararken, onların temsilcilerinden oluşan bir grubu gördüm ve memnun oldum. Batılı

9 El-Cebertî kendi döneminin tarihini yazmaya devam ederken, Mehmed Ali'ye de Napolyon ya da Abdullah Menou'ya olduğu kadar sadık kalmıştır. Tarihçi için kötü bir zamanda, diktatör onun çalışmasını duydu, içeriği hakkında soruşturma başlattı ve bunun sonrasında El-Cebertî'nin Mehmed Ali'nin yaptıklarını kaydetme işi aniden sona erdi. Karanlık bir gecede (tam olarak Hicri 27 Ramazan 1237 yani 22 Haziran 1822 gecesi) eşeğiyle evine dönerken, bizim bu çok doğru sözlü muhbirimiz "usulca ve sessizce ortadan kayboldu". İslami adalet hakkındaki olumsuz yargısı kehanet niteliğindeydi.

olmayan tüm toplumlardaki elit kesim, geleneksel benmerkezci mahalli bakış açısından sıyrılarak kendini yeniden eğitmeyi başarmıştır. Ne yazık ki bazıları bunun yerine Batı'nın ideolojik hastalığı olan Milliyetçiliğe yakalanmıştır, ancak Milliyetçilik bile Batılı olmayanlar için en azından egzotik bir hastalık olma gibi olumsuz bir değere sahiptir. Bu da onları atalarının kabuğundan çıkarıyor. Kısacası, şu ya da bu yolla, Batı tarafından fırtınaya tutulmanın duygusal olarak üzücü ama entelektüel olarak uyarıcı deneyimi, Batılı olmayan bu insan işleri öğrencilerini, Batı'nın geçmiş tarihinin sadece Batı'nın kendi mahalli endişesi olmadığını, aynı zamanda *onların* da geçmiş tarihi olduğunu fark etmeleri için eğitti ve bu ne kadar büyük bir hayal gücü çabası anlamına geliyor! Bu onların da geçmiş tarihidir çünkü Batı, tıpkı o Kahire'deki evi basan Fransız askerleri gibi, savunmasız komşularının hayatlarına zorla girmiştir ve bu nedenle bu komşular, biz Batılılar tarafından cebir yoluyla üyesi yapıldıkları bu yeni dünya toplumunda yönlerini nasıl bulacaklarını öğrenmek istiyorlarsa, Batı tarihine aşina olmalıdırlar.

Bizim neslimizin paradoksu, (daha önce de gözlemlediğimiz gibi) Batı'nın kendisi hariç, tüm dünyanın Batı'nın sağladığı eğitimden faydalanmış olmasıdır. Batı bugün hâlâ tarihe, yaşayan diğer toplumların artık aşmak zorunda kaldığı o eski mahalli benmerkezci bakış açısından bakmaktadır. Yine de, diğer uygarlıkların dünyanın Batılılar tarafından birleştirilmesinden elde etmiş oldukları bu yeniden eğitimi Batı'nın kendisi de er ya da geç almak zorundadır.

Yaklaşmakta olan bu Batı zihinsel ve ahlaki devriminin muhtemel seyri nedir? Kendi geleceğimizi öngörmemizi engelleyen demir bir perdeye burnumuzu dayayarak yolumuza devam etmek zorunda olduğumuz için, belki de eski çağdaşların tarihlerinden bazı aydınlatıcı yan ışıklar elde edebiliriz. Onların tüm hikâyelerini biliriz çünkü o oyunda rol alanlar çoktan bu dünyadan ayrılmıştır. Örneğin, Greko-Romen uygarlığının komşuları üzerindeki etkisinin devamı ne olmuştur? Ksenofon'un on bin silah arkadaşının geri çekilişinden Yunan esinli Müslüman bilim ve felsefesinin Moğol felaketinden önceki son başarılarına kadar geçen on altı ya da on yedi yüzyıl

boyunca devam eden akışın ana unsurunu takip edersek, askerî, siyasi, ekonomik, entelektüel ve sanatsal düzlemlerdeki görünüşte karşı konulmaz olan bir Yunan taarruzunun, bu taarruzun Yunan olmayan kurbanlarının karşı önlemleri tarafından aşamalı olarak kontrol altına alındığını, durdurulduğunu ve tersine çevrildiğini görürüz. Saldırıya uğradıkları tüm düzlemlerde, Doğuluların karşı saldırısı genel olarak başarılıydı. Ancak bu karşı saldırı iniş çıkışlarla doluydu ve sonuçları da bazen ironikti. Ancak bir nokta vardır ki, o da Yunanların Aşil topuğu olan dindir ve Doğuluların karşı hamlesi bu noktada tarihe geçmiştir.

Bu tam olarak anlatılmış ancak hemen hemen güncel olan hikâyenin bizim kendi beklentilerimiz üzerinde açık bir etkisi vardır çünkü Yunanlıların dünyaya geçici olarak empoze ettiği Helen kültürünün kalbindeki boşluğa benzer bir manevi boşluk, daha sonra bizim Batı Hristiyan dünyamızın kültüründe, bu kültürün ihracat için "işlendiği" biçimde ortaya çıkmıştır. Vasco da Gama döneminin başlangıcından itibaren yaklaşık iki yüz yıl boyunca, tüm dünyada fırtına gibi esen Batılı atalarımız, dinî çekirdeği ve teknolojik kabuğu da dâhil olmak üzere, Batı kültür mirasımızın tamamını yurtdışına yaymak için cesur bir girişimde bulundular. Ve bu konuda kesinlikle oldukça ilhamlıydılar çünkü her kültür, parçaları ince bir şekilde birbirine bağlı olan bir "bütündür" ve tane olmadan kapçığı ihraç etmek, çekirdek olmadan bir atomun uydu elektronlarını yaymak kadar ölümcül olabilir. Bununla birlikte, Batı Hristiyan dönemimizin on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarının başlarında, geriye dönüp bakıldığında ve Batı'nın bu yerel tarihi insanlığın genel tarihindeki bir olay olarak görüldüğünde modern Batı tarihimizin çığır açan olaylarından biri olarak algılanacak olan bir şey oldu. Bu alamet, Cizvitlerin başarısızlığının Kraliyet Cemiyeti'nin eşzamanlı başarısıyla vurgulandığı çifte bir olaydı. Cizvitler Hinduları ve Çinlileri Batı Hristiyanlığının Roma Katolik formuna geçirmekte başarısız oldular. Psikolojik "teknik bilgiyi" keşfetmiş olmalarına rağmen başarısız oldular çünkü iş o noktaya geldiğinde ne Papa ne Göğün Oğlu ne de Brahmanlar buna izin verdi. Aynı kuşakta, trajik

bir şekilde hayal kırıklığına uğramış olan bu Cizvit misyonerlerin Avrupa'daki Katolik dostları ve Protestanlar şu tehlikeli sonuca vardılar: Yüz yıldır sonuçsuz bir kardeş kavgası vermelerine neden olan bu din, kültürel miraslarındaki uygunsuz bir unsurdu. Neden dinin kendisini devre dışı bırakarak din savaşlarına son vermeyi ve fizik biliminin pratik meselelere uygulanmasına –yani tartışma yaratmayan ve kazançlı olmayı vadeden bir uğraşa– yoğunlaşmayı zımnen kabul etmiyorlardı ki? Batı'nın ilerleme yolundaki bu on yedinci yüzyıl dönemecinin sonuçları büyük oldu çünkü o zamandan beri dünyayı bir yangın gibi saran Batı uygarlığı, kesintisiz ağın tamamı değil, bir pamuk atığı parlaması oldu: Dinî merkezi yırtılmış olan teknolojik bir kenar parçası. Batı uygarlığının bu "faydalı" modelini almak elbette nispeten kolaydı; Büyük Petro, bu model Batı'nın vitrininde sergilenir sergilenmez onun anında üzerine atlayarak dehasını ortaya koydu. Yüz yıl sonra, daha ince ve daha ruhani olan El-Cebertî daha güzel bir ayrıma gitti. Fransız teknolojisi hemen gözüne çarptı ama o bir işaret beklemekte ısrar etti. Ona göre Batı uygarlığının mihenk taşı teknoloji değil adaletti. Bu Kahireli bilgin, meselenin özünü, Batı'nın kendi içinde hâlâ savaşmak zorunda olduğu meseleyi kavramıştı. "... bütün sırları bilsem, her bilgiye sahip olsam ... ama sevgim olmasa, bir hiçim."[10] –"Hanginiz kendisinden ekmek isteyen oğluna taş verir? Ya da balık isterse yılan verir?[11]

Bu da bizi El-Cebertî'nin bir cümlesiyle gündeme gelen ve hâlâ cevabını bekleyen bir soruya geri götürüyor. Hicri 1213 yılının en önemli olayı gerçekten hangisiydi? Napolyon'un Mısır'ı işgali mi? Yoksa Mısır'dan Hicaz'daki Kutsal şehirlere yapılan yıllık hac ziyaretinin kesintiye uğraması mı?

İslami bir temel olan hac, elbette kendi başına dışsal bir ibadetten başka bir şey değildir, ancak bir sembol olarak tüm Müslümanları birbirine bağlayan kardeşlik ruhunu temsil eder. Bu nedenle, kendi dönemimizde tecrübe ederek öğrenmiş olduğumuz gibi, hac ibadeti ortadan kalktığında İslam tehlikeye girer. Ve El-Cebertî bu

10 1. Korintliler 13:2

11 Matta 7:9-10

tehlikeye karşı duyarlıydı çünkü atalarının dininin yüklendiği manevi hazineye değer veriyordu. Bizler İslam'a nasıl bir değer vermeliyiz? Dünya tarihinin, dünyanın hâkimiyetinin dikkat çekici bir şekilde az pigmentli, ırklara karşı kötü şöhretli biçimde duyarlı, denizleri aşan ve İngilizce konuşan halkların elinde olduğu bir bölümünde, insanlık İslam kardeşliğinin sosyal çimentosundan yoksun kalmayı göze alabilir mi? Yine de bu sosyal hizmet, değerli ve asil olsa da, İslam'ın özü değildir –El-Cebertî'nin bize işaret etmekte gecikmeyeceği gibi, kendisi de İnancının bu özel erdeminin canlı bir örneği olmuştur. Soyadından da anlaşılacağı üzere El-Cebertî, çağdaşı Sorbonne'da olduğu gibi El-Ezher Üniversitesi'ni oluşturan "uluslardan" birinin kalıtsal efendisiydi. Peki onun Cebert ulusu kimdi? Onlar Habeşistan'ın ötesinde yaşayan Gallalar ve Somalililerdi: Ham'ın gerçek inançlı abanoz renkli çocukları. Kahramanımızın soyadı ile kişisel adının isabetli bir şekilde eşleştiğini fark edeceksiniz: Soyadı El-Cebertî yani "Etiyopyalı'; kişisel adı "Abdurrahman" yani "Merhamet Sahibi Olan Tanrının Hizmetkârı". Yine de şefkatli Tanrı'nın bu kulu, hac yalnızca renk ve sınıf farklılıklarını aşan bir kardeşliğin sembolü ise, gerçek inananlar arasındaki bu birliğin de, onların Tanrı'nın birliğine olan gerçek inançlarının yeryüzünde eyleme dönüşmesinden ibaret olduğuna tanıklık ederdi. İslam'ın insanlığa yaratıcı armağanı tek tanrıcılıktır ve bu armağanı bir kenara atmaya kesinlikle cesaret edemeyiz.

Peki ya Piramitler Muharebesi? Geçen yıl, hayatımda ikinci kez Paris'te bir barış konferansına katıldığımda, bir pazar sabahı kendimi ahşap bir iskemlede oturmuş sıra hâlinde yanımdan geçen Fransız "zafer yürüyüşünü" izlerken buldum: Dans eden beyaz atlar üzerindeki sipahiler ve sakin bir şekilde talim görmüş ve şık bir şekilde giydirilmiş bir koyun tarafından yönetilen Tunus hafif piyadeleri. Alayın güzergâhının öbür tarafındaki Zafer Takı da bana dik dik bakıyordu. O heybetli taş yığınına bakarken, gözüm kornişin altındaki, her biri Napolyon'un zaferlerinden birinin adını taşıyan yuvarlak kalkanlar boyunca ilerlemeye başladı. Gözüm köşeye ulaştığında kendimi, "Bu anıtın sekizgen değil de sadece dört köşeli olması

belki de iyi bir şey çünkü daha fazla yer olsaydı, sonunda Sedan'a ve Fransa Muharebesi'ne gelmek zorunda kalacaklardı" diye düşünürken yakaladım. Sonra aklım diğer ulusal zafer zincirlerinin aynı derecede ironik sonlarına gitti: Fransa Muharebesi'ni dört yıl içinde Almanya Muharebesi'nin takip ettiği bir Alman zinciri ve Plassey ve Assaye ile başlayıp İngiliz-Sih Savaşları'nda vurulan alanların gürültülü Pencapça isimlerine kadar uzanan Hindistan'daki Britanya zaferleri zinciri. Son tahlilde, Batılı ülkelerin bu ulusal zaferleri ne anlama geliyordu? MÖ üçüncü yüzyılda Çin Şi Huang'ın haritadan silip süpürdüğü Çin'in "çekişen devletlerinin" kendi zamanlarında daha az ünlü olmayan ulusal zaferleriyle aynı sıfır rakamına... Her şey boş, bomboş! Ancak İslam, hâlâ yerine getirmesi gereken güçlü bir manevi misyonla varlığını sürdürmektedir.

Peki El-Çebertî'nin orantı anlayışıyla ilgili bu tartışmada son gülen kim olacak? El-Cebertî'nin Batılı okuyucuları mı? Yoksa El-Cebertî'nin kendisi mi?

Şimdi biz Batılılar, eğer Cleanthes gibi Zeus ve Kader'in buyruğuna uymayı arzuluyorsak, bu korkunç tanrıları bizi aşağılayıcı bir zorlama yöntemiyle hizaya getirmeye zorlamak yerine, aklımızı ve özgür irademizi kullanarak ne yapmalıyız?

Öncelikle, kardeş toplumlarımızın eğitimli temsilcilerinin son birkaç nesildir kendi tarihsel bakış açılarını yeniden düzenledikleri çizgide bizim de kendi tarihsel bakış açımızı yeniden düzenlememiz gerektiğini düşünüyorum. Batılı olmayan çağdaşlarımız, dünyanın yakın zamanda birleşmesinin bir sonucu olarak, *bizim* geçmiş tarihimizin *onlarınkinin* hayati bir parçası hâline geldiği gerçeğini kavramışlardır. Buna karşılık, zihinsel olarak hâlâ uyumakta olan biz Batılılar da, kendi payımıza, aynı devrim sayesinde –ki ne de olsa bu kendi ellerimizle gerçekleştirdiğimiz bir devrimdir– komşularımızın geçmişinin bizim kendi Batılı geleceğimizin hayati bir parçası hâline geleceğini idrak etmek zorundayız.

Bu hayal gücü çabasını göstermek için kendimizi harekete geçirirken en baştan başlamamız gerekmiyor. İsrail, Yunanistan ve Roma'ya olan borcumuzu her zaman fark ettik ve kabul ettik. Ancak

bunlar elbette yok olmuş uygarlıklardır ve geleneksel ben-merkezci bakış açımızdan sapmadan onlara saygılarımızı sunmayı başarmışızdır çünkü bencilliğimizin körlüğüyle, asil benliklerimizin bu "ölü" uygarlıkların varoluş nedeni olduğunu kabul etmişizdir. Onları bize yolu hazırlamak uğruna yaşayıp ölürken –kendi Mesih rolümüz için Vaftizci Yahya rolünü oynarken– hayal ettik (bu karşılaştırmanın küfrü için özür dilerim, ancak bakış açımızın ne kadar çirkin bir şekilde çarpık olduğunu keskin bir şekilde ortaya koyuyor).

Son zamanlarda, sadece yok olmakla kalmayıp, biz onların enkazlarını kaldırmadan önce unutulmaya yüz tutmuş olan diğer bazı uygarlıkların da kendi geçmişimize katkıda bulunarak önem arz ettiklerinin farkına vardık. Minoslulara, Hititlere ve Sümerlere teşekkür ederken cömert davranmak bizim için kolaydır çünkü onların yeniden keşfi Batılı bilim adamlarımızın koltuklarını kabartan bir başarı oldu ve onlar bizim himayemiz altında tarih sahnesine yeniden çıktılar.

Ne Batılı ne de Batı dışı olacak olan, ancak biz Batılıların şu anda tek bir potada kaynattığımız tüm kültürleri miras alacak olan geleceğin dünyasında, hırçın ve bazen de hiddetli çağdaşlarımızın –Çinlilerin ve Japonların, Hinduların ve Müslümanların ve ağabeylerimiz olan Ortodoks Hristiyanların– geçmiş tarihlerinin bizim Batılı geçmiş tarihimizin bir parçası olacağı gerçeğini kabul etmek bizim için daha zor olacaktır. Yine de yüzleştiğimizde bunun apaçık bir gerçek olduğunu görürüz. Kendi torunlarımız bizim gibi sadece Batılı olmayacaklar. Onlar Sokrates, Platon ve Plotinos'un olduğu kadar Konfüçyüs ve Laozi'nin de mirasçıları olacaklar; İkinci Yeşaya ve İsa Mesih'in olduğu kadar Gautama Buda'nın da mirasçıları olacaklar; İlyas ve Elişa'nın, Petrus ve Pavlus'un olduğu kadar Zerdüşt ve Muhammed'in de mirasçıları olacaklar; Klement ve Origenes'in olduğu kadar Şankara ve Ramanuja'nın da mirasçıları olacaklar; Afrikalı Augustinus'umuzun ve Umbrialı Benediktus'umuzun olduğu kadar Ortodoks Kilisesi'nin Kapadokyalı Babalarının da mirasçıları olacaklar; Bossuet'nin olduğu kadar İbn Haldun'un da mirasçıları olacaklar; (eğer hâlâ siyasetin Sirbonis bataklığında debeleniyor

olacaklarsa) Cromwell'in, George Washington'ın ve Mazzini'nin olduğu kadar Lenin'in, Gandi'nin ve Sun Yat-sen'in de mirasçıları olacaklar.

Tarihsel bakış açısının yeniden düzenlenmesi, tarihsel çalışma yöntemlerinin de gözden geçirilmesini gerektirir. Yapabilirsek, eski moda bir düşünce ve duygu tarzını hatırlayarak, büyük bir alçakgönüllülükle itiraf edelim ki, Tanrı'nın takdiriyle, Batılı insanın tarihsel başarısı sadece kendisi için değil, tüm insanlık için bir şey yapmak olmuştur –bu o kadar büyük bir şeydir ki, kendi mahalli tarihimiz bunun sonuçları tarafından yutulacaktır. Tarihe geçerek kendi tarihimizi aşmışızdır. Ne yaptığımızı bilmeden bize sunulan fırsatı değerlendirdik. Kendini aşarak kendini gerçekleştirmesine izin verilmesi, Tanrı'nın yarattıklarından herhangi biri için görkemli bir ayrıcalıktır.

O hâlde bu görüşe göre –ki bu hem mütevazı hem de gururlu bir görüştür– modern Batı tarihimizin ana damarı, Batı toplumumuzun yarım düzine mahalli başkentteki zafer kemerlerine yazılan ya da kısa ömürlü "Büyük Güçlerin" ulusal ve belediye arşivlerinde kaydedilen dar görüşlü siyaseti değildir. Ana damar, Batı'nın dünyaya yayılması bile değildir –bu yayılmayı Batı toplumunun kendi özel girişimi olarak düşünmeye devam ettiğimiz sürece. Asıl mesele, bir zamanlar birbirinden ayrı olan tüm toplumların kendilerini bir bütün hâline getirdikleri bir iskelenin Batılı eller tarafından aşamalı olarak inşa edilmesidir. Başlangıçtan beri insanlık bölünmüştü; günümüzde ise nihayet birleşmiş durumdayız. Bu birliği mümkün kılan Batılı el işçiliği, Davut'un Süleyman'ın yararına yaptığı özverili çalışmalar gibi açık gözlerle yapılmadı; denizin dibinden bir mercan kayalığı inşa eden ve sonunda dalgaların üzerinde bir mercan adası yükselinceye kadar çalışan mikroorganizmaların çabaları gibi, amacından habersiz bir şekilde gerçekleştirildi. Ancak Batı tarafından inşa edilen bizim bu iskelemiz mercandan daha az dayanıklı olan malzemelerden yapılmıştır. İçindeki en belirgin bileşen teknolojidir ve insan yalnızca teknolojiyle yaşayamaz. Zamanı gelince, birçok konaktan oluşan ekümenik ev kendi temelleri üzerinde sağlam bir

şekilde durduğunda ve Batı'nın geçici teknolojik iskelesi yıkıldığında –ki yıkılacağından hiç şüphem yok– temellerin nihayet sağlam olduğunun ortaya çıkacağına inanıyorum çünkü bu temeller dinin ana kayasına kadar taşınmıştır.

Herkül'ün Sütunlarına ulaştık ve yelkenleri suya indirme zamanı geldi çünkü önümüzü çok fazla net göremiyoruz. Tarihin şu anda girmekte olduğumuz bölümünde, maddi gücün merkezi şu anda Vasco da Gama öncesindeki konumundan daha da uzaklaşmaktadır. Asya kıtasının Atlantik kıyısından bir taş atımı uzaklıkta bulunan küçük Britanya adasından, ondan bir yay atımı uzaklıkta bulunan ve daha büyük olan Kuzey Amerika adasına taşınmaktadır. Ancak Poseidon'un üç çatallı mızrağının Londra'dan New York'a taşınması, içinde bulunduğumuz okyanus ötesi iletişim çağının yerinden oynatıcı etkilerinin doruk noktası olabilir çünkü artık insan ilişkilerinin maddi aracının Bozkır ya da Okyanus değil, Hava olacağı yeni bir çağa geçiyoruz ve bu hava çağında insanlık yerkürenin yüzeyinin –katı ya da sıvı olan– acayip yapısına olan bağlılığından kanatlarını sıyırmayı başarabilir.

Bir hava çağında insan işlerinin ağırlık merkezini fiziksel değil beşerî coğrafya belirleyebilir: Okyanusların ve denizlerin, bozkırların ve çöllerin, nehirlerin ve sıradağların, geçitlerin ve boğazların düzeni değil, insan sayısının, enerjisinin, yeteneğinin, becerisinin ve karakterinin dağılımı. Ve bu insani etmenler arasında, sayıların ağırlığı eninde sonunda geçmişteki etkisinden daha önemli hâle gelebilir. Vasco da Gama öncesi çağın ayrı uygarlıkları, gözlemlemiş olduğumuz gibi, tıpkı Denizci Sinbad'ın sırtına binen Denizin Yaşlı Adamı gibi neolitik bir köylü sınıfının sırtına tünemiş olan küçük ve sofistike bir yönetici azınlık tarafından yaratıldı ve deneyimlendi. Bu neolitik köylü sınıfı, Batı'nın kendisinden önce uyandırmış olduğu son ve en güçlü uyuyandır.

Bu pasif ve çalışkan insan kitlesini uyandırmak yavaş bir iş olmuştur. Hem Atina hem de Floransa uyuyanın uykulu gözlerine kısa mumlarını tutuşturdu, ama uyuyan her seferinde yan dönüp tekrar uykuya daldı. Köylü sınıfını, dünyanın çevresini dolaşan bir

hareketi başlatmaya yetecek kadar büyük ölçekte bir enerjiyle kentlileştirmek modern İngiltere'ye kalmıştı. Köylü bu uyanışı pek hoş karşılamadı. Amerika Kıtasında bile Meksika ve And Cumhuriyetlerinde olduğu gibi kalmayı başardı ve Quebec Vilayeti'ndeki bakir topraklarda yeni kökler saldı. Yine de köylü sınıfının uyanış süreci ivme kazanmaktadır; Fransız Devrimi onu Avrupa Kıtasına taşıdı; Rus Devrimi bir kıyıdan öteki kıyıya yaydı ve bugün Hindistan, Çin, Hindiçin, Endonezya, Darü'l-İslam ve Doğu Avrupa'da henüz uyanmamış yaklaşık bir buçuk milyar insan –insanoğlunun şu an yaşamakta olan neslinin yaklaşık dörtte üçü– olsa da, onların uyanışı artık sadece bir zaman meselesidir ve bu tamamlandığında, sayılar zamanı göstermeye başlayacaktır.

Bu durumda çekim kuvvetleri insan işlerinin merkez noktasını bilinen dünyanın ötesindeki bir deniz kıyısından, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki dünya nüfusunun batı kutbuna ve Çin ve Hindistan'daki doğu kutbuna yaklaşık olarak eşit uzaklıkta bir yere çekebilir ve bu da Babil'in yakınlarında, Avrasya Kıtası ile onun Arabistan ve Afrika yarımadaları arasındaki kıstak üzerinde bulunan antik geçitteki bir yere işaret eder. Hatta merkez, Avrasya Kıtasının içlerine doğru daha da ilerleyerek (Avrasya Göçebelerinin iki tarihi terbiyecisi olan) Çin ve Rusya arasında bir yere de gidebilir ve bu da Babür'ün Fergana'sı civarında, Hindistan, Çin, İran, Suriye ve Yunanistan'ın din ve felsefelerinin Maveraünnehir'deki o bilindik buluşma ve tartışma alanında bir yere işaret eder.

Bir şeyden oldukça emin olabiliriz: Din, yaklaşmakta olan bu merkezcil karşı hareketin kendini ilk ilan edeceği düzlem olacaktır ve bu olasılık, tarihi etüt etmeye ilişkin olarak bizim Batı'daki geleneksel yöntemlerimizin gözden geçirilmesi için bize bir ipucu daha sunmaktadır. Eğer ilk prensibimiz kendi tarihimizi Batı'nın insanlığın birleşmesinde oynadığı rol açısından incelemek ise, ikinci prensibimiz de Tarihi bir bütün olarak incelerken ekonomik ve siyasi tarihi ikinci plana atıp dinî tarihe öncelik vermek olmalıdır çünkü din, her şeyden önce, insan ırkının en ciddi işidir.

ÇİN-BRİTANYA İLİŞKİLERİNDE AFYONUN OYNADIĞI ROL ÜZERİNE BİR NOT

Bu konuyla ilgili olarak yukarıdaki makalede yer alan ifadeler, olgusal gerçeklerin aşağıdaki özeti ile desteklenebilir. Bu özet şu eserlere dayanmaktadır: (i) Williamson, J. A. ve Tarih Derneği'nin diğer üyeleri, *Common Errors in History* (Londra, 1945, King and Staples); (ii) Pratt, Sir J, *War and Politics in China* (Londra, 1943, Cape); (iii) Costin, W. C., *Great Britain and China, 1833-1860* (Oxford, 1937, Clarendon Press); (iv) Morse, H. B., *The International Relations of the Chinese Empire: The Period of Conflict, 1834-1860* (Londra, 1910, Longmans, Green). Bu eserlerin yazarlarından hiçbiri Çinli değildir; hepsi Batılıdır; biri hariç hepsi Britanya tebaasıdır; (iv)'ün yazarı Birleşik Devletler vatandaşıdır.

1. Afyon uyuşturucusunu kullanmanın en zararlı yolu onun tüttürülmesidir. Afyonun tüttürülmesi şeklindeki bu uyuşturucu kullanımı, Çin'e ilk olarak Hollandalılar tarafından (Cava'dan) getirilmiştir.

2. Afyon tüttürme bağımlılığı Çin'de başka yerlere (örneğin dünyadaki afyon üretiminin ve Çin'e olan afyon ithalatının başlıca kaynağı hâline gelmiş olan Britanya Hindistanı'na) kıyasla çok daha yaygın hâle gelmiştir.

3. Hindistan'daki Britanya Hükûmeti, MS 1773 yılında kendi topraklarında afyon satışını ve MS 1797 yılında da afyon üretimini tekel altına almıştır.

4. MS 1800 yılında Çin Hükûmeti hem Çin'de haşhaş ekimini hem de yurtdışından haşhaş ithalatını yasakladı (afyon tüttürmek Çin'de uzun zamandan beri cezai bir suçtu).

5. MS 1830'dan önce Britanya Hindistanı Hükûmeti'nin politikası, yüksek fiyat uygulayarak afyonun yurtiçinde ve yurtdışında tüketimini kısıtlamaktı; MS 1830'dan itibaren ise fiyatı düşürerek tüketimi teşvik etmek suretiyle afyondan

azami gelir elde etmek şeklinde tam tersi bir politika izlediler. "Bunun, Çin'e kaçırılan afyon miktarını büyük ölçüde arttırmak ve Hindistan Hükûmetine tahakkuk eden gelir miktarını arttırmak şeklinde çifte etkisi oldu" (Pratt, a.g.e., s. 44).

6. Hindistan'daki Britanya Hükûmeti, MS 1907 yılına kadar, Hindistan'dan Çin'e yapılan afyon ihracatına ambargo koyarak gelirden feragat etmeyi istemedi (Britanya Hindistanı Hükûmeti'nin afyon geliri 1820-43 yıllarında yılda yaklaşık 1.000.000 sterlin iken 1910-11 yıllarında 7.000.000 sterlinin üzerine çıkmış durumdaydı).

7. Çin'e afyon ithalatının yasadışı olduğu MS 1800-1858 döneminde, kaçakçılık ticaretinin çok büyük bir kısmı Britanya gemileri tarafından yapıldı.

8. Birleşik Krallık'taki Britanya Hükûmeti bu kaçakçılık ticaretini Britanya tebaası için hiçbir zaman yasadışı hâle getirmedi ve Çin Hükûmeti'nin yabancı tüccarların Çin'e afyon kaçırmamayı taahhüt eden ve bunu yaparken yakalanıp mahkûm edilmeleri durumunda Çin makamları tarafından suçlarından dolayı idam cezasına çarptırılmalarını kabul eden senetler imzalamaları yönündeki talebine uymaktan kaçındı.

9. Kaçakçılık ticareti (a) Çin halkı arasında afyona yoğun bir talep olmasaydı kazançlı olmazdı ya da (b) Britanyalı ve diğer yabancı kaçakçıların enerjik Çinli müttefikleri olmasaydı uygulanabilir olmazdı.

10. Çinli yetkililerin çoğu, afyon kaçakçılığı sorununu ele alırken ve genel olarak da Batılı tüccarlarla ve Batılı hükûmetlerin temsilcileriyle iş yapma sorununu ele alırken akılsız ve beceriksiz davranıyordu ve bazıları da yolsuzluğa bulaşmış durumdaydı:—

(a) Batılı hükûmetlerin temsilcilerine sanki onlar kendilerine bağımlı olan prenslerin vekilleriymiş gibi, Batılı tüccarlara da sanki onlar barbarmış gibi davranıyorlardı;

(b) Çin'e afyon kaçakçılığını engellemekte başarılı değillerdi;

(c) Bazıları kaçakçılığa göz yumuyor ve kârına ortak oluyordu.

11. Birleşik Krallık'taki Britanya Hükûmeti, Çin Ticaretinin Parlamento üzerindeki etkisi nedeniyle, MS 1834-1839 arasındaki kritik yıllarda Çin'deki Ticaret Müfettişlerine oradaki Britanya tebaası üzerinde yeterli yetki vermekten alıkonuldu.

12. Batılılar haklı olarak, meşru ticaretlerinin can sıkıcı bir şekilde kısıtlandığından ve ahlaksızca kişisel aşağılamalara maruz kaldıklarından şikayet ettiler.

13. Çinliler haklı olarak (a) Batılı tüccarların gelişinin Çin'e büyük çaplı bir afyon kaçakçılığı lanetini getirdiğinden (MS 1836'da Çin'e kaçırılan afyonun değeri, yasal olarak ihraç edilen çay ve ipeğin toplam değerinden daha fazlaydı); (b) Guangdong limanındaki Britanyalı ve diğer Batılı denizcilerin içkici, isyankâr ve cinayete meyilli olduklarından şikayet ediyorlardı.

14. 1839'da Çin İmparatorluk Delegesi Lin Zesü, Guangdong'daki Batılı tüccarları kansız bir boykot ve ablukaya alarak, Çin'deki Britanya tebaasının ticaretinden sorumlu Britanyalı Başmüfettiş Albay Charles Elliot'ı, Batılı tüccarların o sırada Çin topraklarında ya da Çin kara sularında tuttukları 11.000.000 Sterlin değerindeki 20.283 sandık afyonu teslim etmeleri için kendisiyle işbirliği yapmaya zorlamayı başardı. Delege Lin, el konulan afyonu usulüne uygun olarak imha etti, ancak afyon kaçakçılığına son vermeyi başaramadı.

15. Bunun ardından, Britanyalılar tarafından önce 4 Eylül 1839'da Kowloon'da, gıda malzemesi satın alma izninin reddedilmesine misilleme olarak ve ardından 3 Kasım 1839'da Chuen-pi'de, Çinlilerin bir Çinli tebaanın katilinin teslim edilmesi talebine karşılık olarak çatışmalar başlatıldı.

Öldürülen bu Çinli tebaa Lin Wei-hi'ydi: 7 Temmuz'da Kowloon'da, alkollü içkileri ele geçirmeye çalışan Britanya (ve ayrıca belki de Amerikalı) denizcilerin Çinli sivil halka yönelik gelişigüzel saldırısında yaralanmış ve ölmüştü.
Önemli not: Albay Elliot 10 Temmuz'da bu olayla ilgili bir adli soruşturma yürütüp katilin kimliğini tespit etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.

16. Birleşik Krallık'taki Britanya Hükûmeti, Delege Lin tarafından gerçekleştirilen eylemden haberdar olduktan sonra, ancak çatışmaların patlak verdiği haberini henüz almamışken, Çin'e bir deniz ve askerî keşif gücü göndermek için adımlar atmıştı.

17. Britanya Hükûmeti, MS 1839-42 yıllarında Çin'e savaş açtığı için Parlamentodaki bir azınlık ve halkın bir kesimi tarafından muhalefet ve kınamalarla karşılaştı.

18. Nankin'de 29 Ağustos 1842'de imzalanan barış antlaşmasında Britanyalılar Çinlileri antlaşma limanlarını açmaya ve topraklarını terk etmeye zorladılar, ancak afyon ticaretinin yasallaştırılmasını sağlayamadılar.

19. Britanya Hükûmeti'nin girişimiyle Çin Hükûmeti, ikinci bir Çin-Britanya savaşındaki yenilginin ve kaçakçılık trafiğini önlemedeki elli sekiz yıllık bir başarısızlık deneyiminin ardından 13 Ekim 1858'de Çin'e yapılan afyon ithalatını yasallaştırmayı kabul etti.

20. Çinliler ve Britanyalılar arasındaki afyon sorunu, (a) 1907-1919 yılları arasında Çin'de afyon ekiminin ve Hindistan'dan Çin'e afyon ithalatının Çin ve Britanya Hindistanı Hükûmetleri arasında varılan anlaşmayla aşamalı olarak azaltılmasıyla; (b) MS 1926'da Britanya Hindistanı'ndan afyon ihracatının tamamen yasaklanmasıyla kapanmıştır.
Önemli not: Çin'deki siyasi anarşi ve ardından gelen Japon istilası ve işgalinin bir sonucu olarak, Çin'de haşhaş ekimi daha sonra yeniden yaygınlaşmıştır.

6

AVRUPA'NIN CÜCELEŞMESİ[1]

1914-18 SAVAŞI'NDAN ÖNCE, AVRUPA DÜNYADA TARTIŞMASIZ bir üstünlüğe sahipti ve son bin iki yüz yıldır Batı Avrupa'da gelişen özel uygarlık biçimi her yerde hâkim olacak gibi görünüyordu.

Avrupa'nın yükselişi, o zamanlar var olan sekiz büyük güçten beşinin, yani Britanya İmparatorluğu, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın köklerinin Avrupa topraklarında olması gerçeğiyle belirgindi. Altıncı bir güç olan Rus İmparatorluğu, Avrupa yarımadasının kıtasal hinterlandında yer alıyordu ve son iki buçuk yüzyıl boyunca, kısmen tarım Rusya'sı ile sanayi Avrupa'sı arasındaki büyük ticaretin (Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin sanayileşmesine paralel olarak gelişen bir ticaret) büyümesiyle, kısmen Polonya, Finlandiya ve Baltık Vilayetleri gibi Batı Avrupa uygarlığı geleneğine sahip ülkelerin Rusya'ya siyasi olarak dâhil olmasıyla, kısmen de Rusların Batı tekniğini, kurumlarını ve fikirlerini benimsemesiyle Rusya Avrupa'yla kaynaşmıştı. Geriye kalan iki büyük güç –Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri– coğrafi olarak Avrupalı değillerdi ve tam da bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, o zamanlar Avrupa sahnesinde oynanan uluslararası politika

1 Bu makale, 26 Ekim 1926 tarihinde Londra'da, Dr. Hugh Dalton'un kürsüde olduğu ve Fabian Derneği tarafından "Küçülen Dünya: Tehlikeler ve Olasılıklar" genel başlığı altında düzenlenen bir konferans dizisi dâhilindeki bir konferansa dayanmaktadır. Aradan geçen yirmi yıl içinde bu olasılıkların birçoğu gerçekleşmiş olgusal gerçekler hâline gelmiştir.

oyununda çok az yer aldılar. Bununla birlikte, Japonya'nın da Rusya gibi, anavatanı Batı Avrupa olan Batı uygarlığını kısmen benimseyerek büyük bir güç mertebesine yükseldiği belirtilebilir. Amerika Birleşik Devletleri'ne gelince, o Batı Avrupa'nın çocuğuydu ve 1914'e kadar, gizli doğal kaynaklarını geliştirmek için hâlâ büyük ölçüde Avrupa sermayesinden –göçmenler biçimindeki insan sermayesi ve Avrupa kredileriyle finanse edilen mal ve hizmetler biçimindeki maddi sermaye– yararlanıyordu.

Avrupa'nın dünyadaki bu yükselişi, Batı uygarlığının yayılmasıyla el ele gitmiştir. Bu iki hareket birbirini tamamlıyordu ve birinin diğerinin nedeni ya da sonucu olduğunu söylemek mümkün değildi. Doğal olarak, Batı uygarlığının yayılması Avrupa'nın yükselişiyle kolaylaşmıştır çünkü güçlü ve etkin olan her zaman zayıf ve etkin olmayanlar tarafından taklit edilir –kısmen zorunluluktan, kısmen de hayranlıktan (bu hayranlık açıkça ifade edilsin ya da edilmesin). Öte yandan, Batı uygarlığının yayılması, aralarında yerli halkların da olduğu halklara, aralarında egzotik halkların da olduğu halklarla rekabette paha biçilemez bir avantaj sağlamıştır. 1914'te sona eren yüzyıl boyunca, dünya ekonomik olarak sadece yeni Batı sanayi sistemi tarafından değil, aynı zamanda bu sistemin icat edildiği Batılı uluslar tarafından fethedildi ve bir mucidin kendi silahlarıyla yapılan bir savaşta sahip olduğu avantaj, Birinci Dünya Savaşı'nda çarpıcı bir şekilde kendini gösterdi. 1914-18 Savaşı'nın Batı askerî tekniği –ki elbette Batı endüstriyel tekniğinin bir uygulamasıydı– doğrultusunda yapılmış olması, Almanya'ya Rusya karşısında mutlak bir askerî üstünlük sağlamıştı, her ne kadar Alman insan gücü o dönemde Rusya'nın yarısı kadar olsa da. Orta Çağ'da olduğu gibi 1914-18 yılları arasında da dünyada Batı değil de Orta Asya savaş tekniği hâkim olsaydı, Rus Kazakları Prusya Uhlanlarını alt edebilirdi. (Bu iki süvari türünün de Orta Asya kökenli olduğu Türkçe isimlerinden anlaşılmaktadır –"Oğlan" Türkçede "erkek çocuk", "Kazak" ise "kazıcı" anlamına gelmektedir).

Batı uygarlığının 1914 yılının arifesinde tüm dünyaya hâkim olması gerçekten de hem yeni hem de eşi benzeri görülmemiş bir

durumdu. Şu anlamda emsalsizdi: Avrupa'dan önceki pek çok uygarlık etkilerini kendi ana vatanlarının çok ötesine yaymış olsa da, daha önce hiçbiri ağını tüm dünyaya yaymamıştı.

Orta Çağ Bizans'ında gelişen Doğu Ortodoks Hristiyan uygarlığı, Ruslar tarafından Pasifik'e taşınmıştı; ancak batıya doğru yayılmak şöyle dursun, on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı etkisine yenik düşmüştü. İslam uygarlığı Orta Doğu'dan Orta Asya ve Orta Afrika'ya, Fas'ın Atlantik kıyılarına ve Doğu Hint Adaları'nın Pasifik kıyılarına kadar genişlemişti; ancak Avrupa'da kalıcı bir yer edinememiş ve Atlantik'i geçerek Yeni Dünya'ya ulaşamamıştı. Antik Yunan ve Roma uygarlığı siyasi hâkimiyetini Roma İmparatorluğu altında Kuzeybatı Avrupa'ya, sanatsal ilhamını ise Greko-Romen modellerinin Budist sanatının gelişimini teşvik ettiği Hindistan ve Uzak Doğu'ya kadar genişletmişti. Yine de Roma İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu aynı gezegende iki yüzyıl boyunca siyasi ya da ekonomik bakımdan hemen hemen hiç doğrudan ilişki kurmadan bir arada yaşamışlardır. Gerçekten de aralarındaki temas o kadar azdı ki, bu iki toplumdan her biri diğerini karanlık bir camın ardından yarı efsanevi bir masal diyarı olarak görüyordu. Başka bir deyişle, Greko-Romen uygarlığı ve çağdaş Uzak Doğu uygarlığı, aynı çağda, birbirleriyle çarpışmadan tam kapasitelerine ulaşmışlardır. Diğer eski uygarlıklar için de durum aynıydı. Eski Hindistan dinini, sanatını, ticaretini ve kolonicilerini Uzak Doğu'ya ve Doğu Hint Adaları'na yaymış, ancak Batı'ya asla nüfuz etmemiştir. Şinar Ülkesi'ndeki Sümerlerin uygarlığı İndus Vadisi'ne, Transkafkasya'ya ve Güneydoğu Avrupa'ya kadar uzanan bir etki yaratmıştır; ancak bu uygarlığın bir yandan erken Çin uygarlığının, diğer yandan da Mısır uygarlığının atası olduğunu kanıtlama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Orta Amerika ve Peru'dakiler de dâhil olmak üzere bilinen tüm uygarlıkların köken olarak Mısır'a dayandırılabileceğini savunan parlak ve oldukça militan bir İngiliz antropoloji ekolü vardır. Ve bu antropologlar tezlerini desteklemek için bir benzetme olarak Batı uygarlığımızın bugünkü dünya çapındaki genişlemesine işaret etmektedirler. Eğer bizim uygarlığımız kendi zamanımızda

dünya çapında yayıldıysa, neden Mısır uygarlığı da birkaç bin yıl önce aynı yayılmayı gerçekleştirmemiş olsun? Bu tez ilginç olmakla birlikte, ciddi bir tartışma konusudur ve kanıtlanmamış olarak kabul edilmelidir. Kesin olarak bildiğimiz kadarıyla, şimdiye kadar dünya çapında yayılmış olan tek uygarlık bizimkidir.

Üstelik bu çok yeni bir olaydır. Bugünlerde Batı Avrupa'nın sonunda başarılı olmadan önce iki başarısız genişleme girişiminde bulunduğunu unutmaya meyilliyiz.

Bu girişimlerden ilki, en uygun genel adının Haçlı Seferleri olduğu Akdeniz'deki Orta Çağ hareketidir. Haçlı Seferleri'nde, Batı Avrupalıların siyasi ve ekonomik egemenliğini diğer halklara dayatma girişimi tam bir başarısızlıkla sonuçlanırken, kültür alışverişinde Batı Avrupalılar Müslümanlardan ve Bizanslılardan, kendilerinin onlara verdiklerinden daha büyük bir etki aldılar. İkinci girişim, dönemimizin on altıncı yüzyılında İspanyollar ve Portekizliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu girişim Yeni Dünya'da az çok başarılı olmuştur –modern Latin Amerika toplulukları varlıklarını buna borçludur– ancak başka yerlerde, İspanyollar ve Portekizliler tarafından yayılan Batı uygarlığı yaklaşık bir asırlık bir denemeden sonra reddedilmiştir. On yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde İspanyolların ve Portekizlilerin Japonya'dan, Portekizlilerin de Habeşistan'dan kovulması bu ikinci girişimin başarısızlığına işaret eder.

Üçüncü girişim on yedinci yüzyılda Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler tarafından başlatıldı ve bu üç Batı Avrupa ulusu, Batı uygarlığımızın 1914 yılında sahip olduğu dünya çapındaki yükselişin başlıca yaratıcılarıydı. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar Kuzey Amerika'yı, Güney Afrika'yı ve Avustralasya'yı Batı sosyal mirasıyla hayata başlayan Avrupa kökenli yeni uluslarla doldurdular ve dünyanın geri kalanını Avrupa yörüngesine soktular. 1914 yılına gelindiğinde, Avrupa ticaret ağı ve Avrupa iletişim araçları dünya çapında yaygınlaşmıştı. Neredeyse tüm dünya Posta Birliği ve Telgraf Birliği'ne girmişti ve Avrupa'nın mekanik ulaşım araçları –buharlı gemi, demiryolu, motorlu araba– hızla her yere nüfuz ediyordu. Siyaset düzleminde, Avrupa ulusları yalnızca Yeni Dünya'yı

kolonileştirmekle kalmamış, Hindistan ve tropik Afrika'yı da fethetmişlerdi.

Ancak Avrupa'nın siyasi yükselişi, her ne kadar ekonomik yükselişinden daha heybetli görünse de, gerçekte daha istikrarsızdı. Denizaşırı ülkelerdeki yavru uluslar, bağımsız ulus olma yolunda ayaklarını sağlam bir şekilde yere basmışlardı. Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika Cumhuriyetleri devrimci savaşlarla bağımsızlıklarını kazanalı çok olmuştu; kendi kendini yöneten Britanya Dominyonları ise barışçıl bir evrimle bağımsızlıklarını kazanma sürecindeydi. Hindistan ve tropikal Afrika'da Avrupa egemenliği, buralarda yabancı misafirler olarak yaşayan bir avuç Avrupalı tarafından sürdürülüyordu. Bu insanlar çocuklarını oralarda yetiştirecek kadar tropik iklime alışmış değillerdi; bu da Avrupalıların tropik bölgelerdeki hâkimiyetinin Avrupalı bir operasyon üssünden bağımsız hâle getirilemediği anlamına geliyordu. Son olarak, Batı Avrupa uygarlığının Ruslar, Müslümanlar, Hindular, Çinliler, Japonlar ve tropik Afrikalılar üzerindeki kültürel etkisi o kadar yeni bir mayalanmaydı ki, kalıcı bir etki yaratmadan buharlaşıp buharlaşmayacağını, hamuru ekşitip ekşitmeyeceğini ya da başarılı bir şekilde mayalanıp mayalanmayacağını tahmin etmek henüz mümkün değildi.

1914-18 Savaşı'nın arifesinde Avrupa'nın dünyadaki konumu ana hatlarıyla buydu. Tartışmasız bir üstünlüğün tadını çıkarıyordu ve kendisi için inşa ettiği kendine özgü uygarlık küresel hâle gelme sürecindeydi. Ancak bu konum, her ne kadar parlak olsa da, sadece emsalsiz ve yeni değildi; aynı zamanda güvensizdi de. Güvensizdi çünkü tam da Avrupa'nın genişlemesinin doruk noktasına yaklaştığı sırada, Batı Avrupa uygarlığının temelleri parçalanmıştı. Ve Avrupa'nın toplumsal yaşamındaki iki temel gücün yani endüstriyalizm ve demokrasi güçlerinin serbest bırakılması ve ortaya çıkmasıyla büyük derinlikler gevşemişti. Bu iki temel güç, milliyetçilik formülü tarafından dengeye getirilmiş olsa da bu geçici ve istikrarsız bir dengeydi. Çok büyük bir ölçekte gerçekleşen bu içsel dönüşümün ve dışsal genişlemenin çifte zorlamasına maruz kalan bir Avrupa'nın, kaynaklarını israf etmenin, maddi zenginliğini ve insan gücünü

verimsiz bir şekilde harcamanın ve kas ve sinir enerjisini tüketmenin cezasını çekeceği açıktı. Hâkimiyeti altındaki toplam kaynak miktarı diğer uygarlıkların sahip oldukları kaynak miktarlarından çok daha fazlaydı. Ancak giderler de bu kaynak miktarı kadar fazlaydı. 1914 arifesinde Avrupa'nın varlıkları kadar borçları da eşi görülmemiş büyüklükteydi. Avrupa tek bir dünya savaşını bile göze alamazdı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki konumunu değerlendirdiğimizde ve bunu 1914'ten önceki konumuyla karşılaştırdığımızda, hayal gücünü zorlayan bir tezatla karşı karşıya kalırız.

Belli bir anlamda, Avrupa hâlâ dünyanın merkezi olmaya devam etmektedir ve yine belli bir anlamda, dünya hâlâ Batı Avrupa'nın asıl vatanı olduğu Batı uygarlığı tarafından mayalanmaktadır; ancak bu iki ifadenin hâlâ doğru olduğu anlam o kadar büyük ölçüde değişmiştir ki, çıplak ifadeler bir yorum olmaksızın yanıltıcıdır. Avrupa, enerji ve inisiyatifin dışa doğru yayıldığı bir merkez olmak yerine, Avrupalı olmayan enerji ve inisiyatifin birleştiği bir merkez hâline gelmiştir. Dünyanın Avrupa'nın faaliyetlerinin ve rekabetlerinin sahnelendiği bir tiyatro olması yerine, Avrupa'nın kendisi –dünyanın Avrupa topraklarında savaştığı iki dünya savaşında kokpit olduktan sonra– şimdi üçüncü kez Avrupalı olmayan güçler arasındaki çatışmalar için bir arena olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bir arena merkezî ve halka açık bir yer olarak tanımlanabilir olsa da, pek de onurlu ve güvenli bir yer değildir.

Batı uygarlığımızın dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisinin hâlâ devam ettiği yine doğrudur. Aslında, salt niceliksel terimlerle ölçecek olursak, bu etki daha da yoğunlaşmıştır. Örneğin, iki savaştan önce, yeni seyahat olanakları sadece Avrupalı ve Amerikalı zengin bir azınlık için mevcuttu. Savaşlar sırasında bu olanaklar sadece Avrupalıları ve Amerikalıları değil, Asyalıları ve Afrikalıları da kitleler hâlinde dünyanın dört bir yanındaki savaş bölgelerinde savaştırmak ya da cephe gerisinde çalıştırmak üzere taşımak için kullanıldı. Son yirmi ya da otuz yıl içinde, yalnızca bir azınlık için değil, toplumun büyük kesimleri için yeni mekanik iletişim araçları kullanıma sunulmuştur. Motorlu araba çölü fethetmeyi öğrendi; uçak motorlu arabayı geride

bıraktı ve radyo, telefon ve telgrafı anlık uzun mesafe iletişim aracı olarak güçlendirdi. Demiryolu ve telgraftan farklı olarak, motorlu araç ve radyo seti özel şahıslar tarafından sahiplenilebilir ve kullanılabilir; bu da iletişim aracı olarak etkinliklerini büyük ölçüde arttıran bir özelliktir. İki savaş sırasında halkların toptan karışması ve savaş sonrasında bu yeni mekanik iletişim araçlarıyla birlikte, Batı uygarlığının mayasının dünyaya eskisinden çok daha geniş, derin ve hızlı bir şekilde nüfuz ettiğini görmek şaşırtıcı değildir.

Şu anda, Çinliler ve Türkler gibi, yaşayan hafızada Konfüçyüsçü ve İslami sosyal mirasla eli kolu bağlı görünen halkların, Batı'nın sadece maddi tekniğini (endüstriyel sistemini ve onun tüm eserlerini) ve kültürümüzün sadece dış görünüşünü (fötr şapkalar ve sinemalar gibi önemsiz şeyler) değil, aynı zamanda sosyal ve politik kurumlarımızı da benimsediğini görüyoruz: Batı'daki kadının statüsü, Batı'nın eğitim yöntemi, Batı'nın parlamenter temsilî hükûmet mekanizması. Türkler ve Çinliler, tüm İslam dünyasına, tüm Hindu dünyasına, tüm Uzak Doğu'ya, tüm tropikal Afrika'ya yayılan bir hareketin sadece göze çarpan katılımcılarıdır ve sanki tüm dünyanın radikal bir şekilde Batılılaşması artık kaçınılmazmış gibi görünmektedir. Bu olağanüstü süreç karşısındaki tavrımız farkına varmadan değişmiştir. Eskiden, Japonya ve Rusya gibi iki münferit örnek dikkatimizi çekerdi ve bu iki örneği "spor" olarak görürdük –belki de bu iki ülkenin toplumsal mirasında halklarını Batılılaşmaya özel olarak duyarlı kılan istisnai bir nitelikten kaynaklanıyordu ya da belki de alternatif olarak, Büyük Petro, Katerina ve Kurtarıcı Aleksandr gibi bireysel devlet adamlarının ve bin sekiz yüz altmışlardan itibaren yurttaş kitlelerine Batılı yöntemlerin benimsenmesini kasıtlı olarak dayatan bir grup Japon yaşlı devlet adamının kişisel dehaları ve güçlülüklerinden kaynaklanıyordu. Şimdi Japonya ve Rusya'nın evrensel hâle gelecek olan bir hareketin öncüleri olduğunu görüyoruz. Avrupalılar dünyanın bu Batılılaşma sürecini gözlemledikçe ve gözlerinin önünde ivme kazanmasını izledikçe, neredeyse bir yüceltme ruhuyla şöyle haykırmaya meyilli olabilirler: "Eğer tüm dünya Avrupalılaşıyorsa, Avrupa'nın dünyadaki üstünlüğünü kaybetmiş

olmasının bir önemi var mıdır? Eğer Avrupa'nın anıtını arıyorsanız, etrafınıza bakın!"

Ancak bu yüceltme havası, Avrupalı zihinleri bir an için ele geçirse bile, şüpheler tarafından hızla yok edilecektir. Batı kültürünün Avrupa'dan dünyaya yayılması niceliksel olarak harika bir şey olabilir, ama ya nitelik? Eğer şu anda Avrupa yaşam kitabından silinecek olsa, Batı uygarlığı nakledildiği yabancı ortamlarda Avrupa standardını koruyabilecek midir? Eğer Avrupa tamamen silinirse, Batı uygarlığı hayatta kalabilir mi? Ve Avrupa hâlâ hayattayken, ancak eski üstünlük konumundan mahrum bırakılmışken –ki bu açıkça onu ele geçiren kaderdir– Batı uygarlığı yok olmaktan kurtulmuş olsa da yozlaşmadan kaçabilecek midir?

Rusya'nın modern tarihini düşündüğümüzde daha da endişe verici olan şüpheler ortaya çıkmaktadır ve Rusya bu konuda en öğretici örnektir çünkü Rusya'da Batılılaşma süreci başka yerlerde olduğundan daha uzun bir sürede gerçekleşmiştir. Rusya'da Batı Avrupa'nın mayası Japonya ve Çin'dekinden iki yüzyıl, Müslüman dünyası ve Hindistan'dakinden ise bir yüzyıl daha uzun bir süredir iş başındadır. Dolayısıyla, Batılılaşma akımının şu ana kadar Rusya'yı taşıdığı nokta, önümüzdeki birkaç nesil boyunca Uzak Doğu, İslam dünyası, Hindistan ve Afrika'nın önünde duran olasılıklardan birini, en azından benzetme yoluyla öngörmemizi sağlamaktadır. Rusya örneğinin ortaya koyduğu bu olasılık –ki elbette bir dizi alternatif olasılık arasındaki bir olasılıktan daha fazlası değildir– Batılı zihinler için düşünmesi bile endişe verici olan bir olasılıktır.

Avrupalılar kendilerini Seçilmiş Halk olarak görmüşlerdir –bunu kabul etmekten utanç duymalarına gerek yoktur; geçmişteki her uygarlık kendisine ve mirasına bu gözle bakmıştır– ve diğer halkların birbiri ardına Avrupa'nın mirasını almak için kendi miraslarını bir kenara bırakmalarını izlerken, hem kendilerini hem de kültürlerini benimseyen bu diğer halkları tereddütsüz bir şekilde kutlamışlardır. "Bir günahkâr daha," diye tekrarladı Avrupalılar kendi kendilerine, "kâfirlerin murdar yollarından tövbe etti ve Hakiki İmana geldi."

Şimdi geçişin ilk etkileri –her halükârda savaşlardan önce Batı

uygarlığına geçen halklar arasında– bu dindar ve iyimser görüşü doğruluyor gibi görünüyordu. Japonya, 1868 Devrimi'nden sonraki yarım yüzyıl boyunca, kendini adadığı muazzam dönüşümden zarar görmeden çıkmış gibi görünüyordu ve Rusya 1815'te ya da hatta 1914 gibi yakın bir tarihte onu değerlendiren tarafsız bir gözlemci tarafından Büyük Petro tarafından ilerleme yoluna sokulmuş olarak nitelenebilirdi –gerçi görünüşe bakılırsa Rusya için bu yol Japonya için olduğundan daha uzun, daha dik ve daha zahmetli olmuştu. Hem 1815'te hem de 1914'te Rusya'yı gözlemleyen adil düşünceli bir kişi, yeni Batılılaşmış bir Rusya'daki Batı uygarlığı standardının, bu uygarlığın ana vatanı olan Avrupa'dakinden çok daha düşük olduğunu kabul ederdi; ancak bu geri kalmışlığa ve hayal kırıklığı yaratan sık gerilemelere rağmen, Rusya'nın Batı uygarlığı yürüyüşünde Avrupalı öncülere hızla yaklaşmakta olduğunu savunurdu. Şöyle derdi: "İleriye doğru gerçekleşen bu yürüyüşte Avrupa'nın on asırlık bir geçmişi olduğunu ve Rusya'nın Avrupa'ya yetişme hızının takdire şayan olduğunu kabul edeceğinizi unutmayın."

Peki aynı adil düşünceli gözlemci bugün Rusya hakkında ne derdi? Onun dile getireceği ahlaki yargı üzerine spekülasyon yapmayı önermiyorum –bu benim konumla ilgili değil– ancak, değer yargıları ne olursa olsun, olgusal gerçeklere ilişkin olarak şu iki yargıyı ifade etmekten kaçınamayacağını düşünüyorum: Birincisi, tıpkı Petro ve Aleksandr'ın İncil olarak kabul ettikleri şeyin ilhamını Batı'dan almış olmaları gibi, Lenin ve Stalin de İncil olarak kabul ettikleri şeyin ilhamını Batı'dan almıştır. Ve ikincisi, Batı'nın Rusya üzerindeki etkisi olumludan olumsuza dönüşmüştür. Birinci dönemin Rus peygamberleri, kendilerini Batı uygarlığımızın toplumsal mirasına çeken bir dizi Batılı fikirden ilham almışlardı; ikinci dönemin Rus peygamberleri ise yine Batı kökenli olan ancak Batı'yı bir tür kıyamet Babil'i olarak görmelerine yol açan başka bir dizi fikirden etkilenmişlerdir. Yirminci yüzyılın bu Bolşevik tepkisini ve on yedinci yüzyılın Petrocu tepkisini, iki farklı uygarlığın karşılaşmasının oluşturduğu tek bir sürecin birbirini izleyen ve belki de

birbirinden ayrılamaz aşamaları olarak görmezsek, Batılılaşmanın bugüne kadar Rusya üzerindeki toplam etkisini kavrayamayız. Bu perspektiften baktığımızda, Batılılaşma sürecine daha az gönül rahatlığıyla bakacak ve kendimizi şu kıssayı tekrarlarken bulacağız:

> Kötü ruh insandan çıkınca kurak yerlerde dolanıp huzur arar, ama bulamaz. O zaman, "Çıktığım eve, kendi evime döneyim" der. Eve gelince orayı bomboş, süpürülmüş, düzeltilmiş bulur. Bunun üzerine gider, yanına kendisinden kötü yedi ruh daha alır ve eve girip yerleşirler. Böylece o kişinin son durumu ilkinden beter olur.

Batılı bir bakış açısıyla, Rusya'yı başlangıçta ele geçiren "kötü ruh" Bizans'ın toplumsal mirasıydı. Büyük Petro Avrupa'ya hac yolculuğuna çıktığında ve Süleyman'ı tüm ihtişamıyla gördüğünde, içinde artık ruh kalmamıştı. Bizantinizm gerçekten de Rusya'dan çıkmadı ama yeraltına indi ve Rus halkı on nesil boyunca kurak yerlerde dolanıp huzur aradı, ama bulamadı. Bomboş, süpürülmüş ve düzeltilmiş bir evde yaşamaya tahammül edemeyerek kapılarını ardına kadar açtılar ve Batı'nın tüm ruhlarını içeri girip orada yerleşmeye çağırdılar. Ve eşikten geçerken bu ruhlar yedi şeytana dönüştüler.

Kıssadan hisse, toplumsal bir mirasın kolay kolay nakledilemeyeceğidir. Evin insan sakinleriyle aralarında önceden kurulmuş bir uyumun olduğu koruyucu periler Lares ve Penates gibi olan kültür ruhları, yabancıların yaşadığı bir eve girdiklerinde kötülük ve yıkım iblisleri hâline gelirler çünkü bu yabancılar yeni tanrılarının ruhlarının zevk aldığı ince ayinlerden doğal olarak habersizdirler. Yehova'nın Sandığı İsrail'de Yehova'nın Seçilmiş Halkı arasında kaldığı sürece, onlara tılsım olarak hizmet etti, ancak Sandık Filistinliler tarafından ele geçirildiğinde, Rab'bin eli Sandık'ın bulunduğu her kentin üzerinde ağırlaştı ve Yahudi olmayanların kutsala saygısızlıklarının karşılığı olarak yakalandıkları vebaya Seçilmiş Halk'ın kendisi de yakalandı.

Eğer bu analiz doğruysa, Avrupalılar, Avrupa uygarlığının etkisinin dünyada hâkim güç olmaya devam edebileceği beklentisiyle Avrupa'nın tahttan indirilmesinden memnuniyet duyamazlar. Bu

kudretli gücün Avrupa'da yaratılmış olması gerçeğinden ziyade, onun işleyişinin belirli bir aşamasında şiddetli bir şekilde yıkıcı bir hâl almaya meyilli olduğu gerçeği Avrupalıları etkileyecektir. Gerçekten de, Avrupa'nın dışarıdaki etkisinin Avrupa'nın kendisine doğru yıkıcı bir şekilde geri tepmesi, Avrupa'nın savaşlardan sonra kendini içinde bulduğu yeni konumda maruz kaldığı önemli tehlikelerden biri gibi görünmektedir. Avrupa'nın şu anda maruz kaldığı diğer temel tehlikeyi tahmin edebilmek için dikkatimizi Avrupa ve Rusya arasındaki ilişkilerden Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilere çevirmeliyiz.

1914'ten bu yana Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin tersine dönmesi, Avrupa'da merkezlenen dünya hareketinin merkezkaç yerine merkezcil hâle gelişinin ölçüsünü ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, 1914'teki hâliyle, önceki üç yüzyıl boyunca dışa doğru yayılmış olan Avrupa enerjisinin bir eseriydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin yüz milyonu aşan nüfusu Avrupa'nın insan gücü tarafından yaratılmıştı ve Atlantik ötesine göç hacmi, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıla kadar dik bir şekilde yükselen bir eğri üzerinde genişliyordu. Yine, Amerika Birleşik Devletleri'nin geniş topraklarının –Avrupa'nın Rusya dışında kalan bölgesi kadar geniş olan bir alan– maddi kaynaklarının gelişimi sadece Avrupalı insan gücünün akışına değil, aynı zamanda Avrupa mallarının ithalatına ve Avrupa hizmetlerinin uygulanmasına da bağlıydı. Ekonomik dolaşımın göçmenler, mallar ve hizmetler şeklindeki pozitif akımı 1914'ten önce Avrupa'dan Birleşik Devletler'e akıyordu; işçi dövizleri ve krediyle sağlanan mal ve hizmetler için faiz ödemeleri şeklindeki negatif akım ise Birleşik Devletler'den Avrupa'ya akıyordu. İki savaşın sonucunda akımın yönü dramatik bir şekilde tersine dönmüştür.

Bu olgusal gerçekler o kadar meşhur, bilincimize o kadar sürekli ve o kadar derinden kazınmıştır ki, bunları hatırlattığım için neredeyse okuyucularımdan özür dilemem gerektiğini hissediyorum. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği andan itibaren, Amerika'ya Avrupalı göçmen akını durdu ve birinci Savaş sona erdiğinde, daha

önce Avrupalı göçmenlere sadece kucak açmakla kalmayıp, işverenlerinin onları bulmak için Avrupa'nın yollarını ve çit boylarını dolaştığı, bulduklarını gelmeye zorladığı Birleşik Devletler, Avrupalı göçünün ulusal bir varlık değil, ulusal bir tehlike olduğunu hissetmeyi öğrenmişti: Bu, avantaj dengesinin onu kabul eden ülkeden değil, göçmenden yana olduğu bir işlemdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde Avrupa'dan gelen göçe yönelik bu önemli tutum değişikliği, 1921 ve 1924 tarihli iki kısıtlama yasasıyla derhal pratik bir ifadeye kavuşturuldu. Bu durumun, Avrupa'nın –ya da daha doğru bir ifadeyle, son zamanlarda Birleşik Devletler'e en büyük göçmen gruplarını göndermekte olan Avrupa ülkelerinin– ekonomik yaşamı üzerindeki etkisi çok geniş kapsamlı oldu.

Klasik bir örnek olan İtalya örneğini ele alalım. 1914 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen İtalyan göçmenlerin sayısı 283.738'di; buna karşılık, 1924 yılındaki Kanun uyarınca 30 Haziran 1924 tarihinde Başkan Coolidge tarafından ilan edilen yıllık İtalyan kotası 3.845'ti. Sonuç olarak, İtalyan göçmen akımı kısmen engellenmiş, kısmen de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki boşluktan –Amerika gelişme sürecindeki yeni bir dünya olduğu için var olan boşluktan– Fransa'daki boşluğa –Avrupa ekümenik bir savaşın muharebe alanı hâline gelip harap olmuş olan eski bir dünya olduğu için ortaya çıkan boşluğa– yönlendirilmiştir. On sekizinci yüzyılda Fransız ve İngiliz orduları, Kuzey Amerika kıtasına sahip olmak amacıyla Ohio ve Saint Lawrence nehirlerinin kıyılarında savaşmak üzere Atlantik'i geçtiler. Yirminci yüzyılda ise Amerikan orduları, Avrupa cephelerinde dünyanın kaderini belirlemek için Atlantik'i geçmiştir. 1914'e kadar, Avrupa'dan Amerika'ya göç akımı hacim olarak artmaya devam ediyordu. Bu akım 1921'den itibaren kasıtlı olarak kontrol altına alındı ve savaş arası yıllarda yerini Avrupa'ya giden Amerikalı turistlerin ekonomik olmayan akınına bıraktı.

Elbette, iki savaş arası dönemde Avrupa'ya doğru gerçekleşen bu Amerikalı turist akını, daha önce Avrupa'dan Amerika'ya akan muazzam göçmen nehrine kıyasla küçük ve verimsiz olsa da, o zamana dek ekonomik olmayan amaçlarla yapılmış olan diğer seyahat

hareketlerine kıyasla çok büyüktü ve bu turist trafiğinin finanse edilebilmesi gerçeği beni Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin tersine döndüğü ikinci noktaya getiriyor –bu nokta o kadar açık ki üzerinde durmadan basitçe ifade edeceğim. Amerika Birleşik Devletleri, neredeyse göz açıp kapayıncaya kadar, dünyanın en büyük borçlu ülkesinden en büyük alacaklı ülkesine dönüşmüştü ve Amerikalılar, Avrupa'daki karışıklıklardan geleneksel olarak hoşlanmamalarına rağmen, yeni ekonomik durumun gereklilikleri nedeniyle, Amerikan mal ve hizmetleri için Avrupa'da kredili pazarlar aramaya itildiler. Ancak savaş öncesi dönemde Avrupa'nın ABD'ye yaptığı yatırım ile iki savaş arası dönemde Amerika'nın Avrupa'ya yaptığı yatırım arasında talihsiz bir fark vardı. 1914'ten önce Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri'ne üretken harcamalar için kredi sağladı. İki savaş sırasında Avrupa, Amerika'dan kendi yıkımının araçlarını ödünç aldı ve bugün, yeni Avrupa kaynaklarını geliştirmek için değil, sadece iki dünya savaşının kendisine verdiği tahribatın bir kısmını onarmak için Amerika'dan çaresizce yeniden borç almaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerindeki bu acı verici tersine dönüşle karşı karşıya kalan Avrupalılar doğal olarak kendilerine şu soruyu soruyorlar: "Bu tesadüfi ve dolayısıyla geri döndürülebilir ve sadece geçici olan bir talihsizlik mi? Yani istisnai felaketlerin tesadüfi bir sonucu mu? Yoksa daha eski ve daha derin nedenleri mi var? Ve bu nedenlerin sonuçlarını bertaraf etmek daha mı zordur?" Ben bu ikinci ihtimalin daha olası olduğunu öne sürmeye cüret ediyorum: İki savaşın ilişkilerin bu şekilde tersine dönmesini hızlandırmış ve buna devrimsel ve çarpıcı bir dış biçim kazandırmış olmasına rağmen, bu tür bir tersine dönüş yine de önceki durumun doğasında vardı ve bu savaşlar hiç yapılmamış olsaydı bile yine de –şüphesiz daha yumuşak ve kademeli olarak– gerçekleşirdi.

Bu görüşü desteklemek için iki nokta üzerinde duracağım: Birincisi, Avrupa'nın bir buçuk yüzyıl önce icat ettiği ve şu anda tüm dünyaya yayılmış olan endüstriyel sistemin doğası; ikincisi ise, tıpkı modern Avrupa gibi kendi uygarlıklarını kendi sınırlarının ötesine

yaymış olan bazı eski uygarlık merkezlerinin –örneğin Orta Çağ İtalya'sının ya da Antik Yunanistan'ın– kaderi.

İlk olarak endüstriyel sistemi ele alalım. Bu sistem Büyük Britanya'da, ulusal bir devlet çerçevesinde parlamenter temsilî hükûmetin İngiliz yaşamının yerleşik temeli hâline geldiği bir dönemde icat edilmiştir. Büyük Britanya'nın coğrafi ölçeği üzerine inşa edilmiş ve ulusal ölçekte temsilî hükûmetin siyasi kurumlarının Büyük Britanya'ya on sekizinci yüzyılın sonundan önce kazandırmış olduğu bütünlük ve dayanışmaya sahip olan bir topluluğun, endüstriyel sistemin kârla işletilebileceği asgari toprak ve nüfus birimi olduğu hemen anlaşılmıştır. Endüstriyalizmin Büyük Britanya'dan Avrupa kıtasına yayılması, Almanya ve İtalya'nın ulusal birleşmelerini sağlayan ana etmenlerden biriydi. Toprak ve nüfus bakımından Avrupa'daki bu iki önemli siyasi birleşme İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nden sonraki bir yüzyıl içinde tamamlandı. 1875 yılı civarında, Avrupa'nın bir dizi sanayileşmiş demokratik ulusal devlet –1871'den 1914'e kadar var oldukları şekliyle Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve İtalya kalibresindeki birimler– şeklinde örgütlenerek dengeyi bulacağı düşünülüyordu. Ulusal birim temelindeki bu denge beklentisinin yanıltıcı olduğunu artık görebiliyoruz. Endüstriyalizm ve demokrasi temel güçlerdir. Bin sekiz yüz yetmişli yıllarda henüz emekleme aşamasındaydılar ve nihai olarak hangi boyutlara ulaşabileceklerini henüz öngöremiyor ya da alabilecekleri çok yönlü şekilleri tahmin edemiyoruz. Şu anda kesin olarak söyleyebileceğimiz şey –on sekizinci yüzyılda Fransa ve Büyük Britanya'nın ve on dokuzuncu yüzyılda Almanya ve İtalya'nın ulaştığı boyutlardaki– Avrupa ulusal devletinin bu güçleri taşıyamayacak kadar küçük ve kırılgan bir kap olduğudur. Endüstriyalizm ve demokrasi şeklindeki yeni şaraplar eski şişelere doldurulmuş ve o eski şişeleri onarılamayacak şekilde patlatmıştır.

Endüstriyel sistemin nihai minimum etkin biriminin, gezegenin ve tüm insanlığın kullanılabilir yüzeyinin tamamından daha az bir şey olabileceği artık pek düşünülemez. Siyasi düzlemde de, aynı şekilde, minimum birim, sanayinin faaliyetlerinin dünya çapında

genişlemesine paralel olarak ölçek olarak artma eğilimi göstermektedir. Ekonomik alandaki bu eğilim, dünya çapında siyasi örgütlerin ortaya çıkmasıyla siyasi alanda tam olarak karşılık bulmuştur: Birleşmiş Milletler ve onun öncüsü olan Milletler Cemiyeti (ve bu bağlamda, Birleşmiş Milletler'in ekonomik ve teknik faaliyetlerinin, en az göze çarpan faaliyetler olmalarına rağmen, en az önemli olan faaliyetler olmadıklarını belirtmek isterim). Ancak, dünya çapındaki Birleşmiş Milletler örgütü dışında, mevcut siyasi haritada, İngiliz Milletler Topluluğu ya da Pan-Amerikan Birliği gibi, her birinde önemli sayıda ulusal devletin bir araya geldiği, kendi kendini yöneten uluslardan oluşan bazı esnek birlikler görüyoruz. Ve bu iki grup içinde, ait oldukları birliklerden daha küçük ve daha sıkı bir şekilde birbirine bağlı olan, ancak aynı zamanda Fransa veya İtalya gibi tipik Avrupa ulusal devletleri kadar küçük olmayan bir dizi siyasi varlığı ayırt edebiliriz.

Avrupa dışında yer alan ve uluslar üstü nitelikte olan bu yönetim şekilleri, kendi ölçeklerine uygun yeni bir siyasi biçim keşfetmişlerdir: Fransız tipi üniter merkezî örgütlenmeyi terk ederek, çeşitlilik ve yetki devri avantajlarını tüm birlik için ortak olan amaçlar doğrultusundaki tek tip birleşik eylemin avantajlarıyla birleştiren bir federalizme yönelmişlerdir. Şu ana kadar, Birleşik Devletler bu yeni tip ve kalibrede rüştünü ispat etmiş olan tek ülkedir ve bu yeni siyasi örgütlenme türünün yaratabileceği ve serbest bırakabileceği ekonomik güç ve enerjinin şaşırtıcı kanıtlarını şimdiden ortaya koymuş durumdadır. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'in, kendilerini benzer bir federal temelde ve karşılaştırılabilir bir coğrafi ölçekte örgütlemiş ya da örgütlemekte olan bir dizi ergen devlet arasında olgunluğa erişen ilk devlet olduğunu algılayabiliriz. Amerika Birleşik Devletleri dışında, bu türden Avrupalı olmayan yeni devletlerin çoğu, gizil güçlerini tam olarak kullanabilmeleri için gerekli olan bazı unsurlardan hâlâ yoksundur. Avustralya Federal Devleti ve Arjantin Federal Cumhuriyeti nüfustan yoksundur; Güney Afrika Birliği de nüfustan yoksundur ve ayrıca ABD'dekinden çok daha zorlu olan bir ten rengi

sorunuyla karşı karşıyadır. Geri kalanlar ya nüfustan, ya eğitimden, ya siyasi deneyim ve istikrardan, ya da bu gerekliliklerin birkaçından birden yoksundur ve şüphesiz bazıları potansiyellerini gerçekleştirmelerini önleyecek kadar büyük olan engellerle karşı karşıyadır. Brezilya Birleşik Devletleri'nin, Meksika Cumhuriyeti'nin, Çin Cumhuriyeti'nin, Hindistan ve Pakistan'ın yeni oluşan yönetimlerinin geleceğini tahmin etmek henüz mümkün değildir ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kaderi ise belirsizdir. Yine de, denizaşırı tip ve kalibredeki bu ergen federal devletlerden bazıları havlu atsa da, gelecek nesil içinde, en az Avrupa'daki Büyük Britanya, Fransa ve İtalya tipi ve kalibresinde olan ve Avrupa'da bulunan ulusal devletler kadar Birleşik Devletler tipi ve kalibresinde olan ve Avrupa dışında bulunan federal devletlerin de olgunluğa erişmiş olması son derece muhtemeldir. Avrupa dışındaki bu devletlerin en az birkaçı, büyüklük sıralamasında tüm Avrupa'nın toplamıyla karşılaştırılabilir olacaktır.

Böylece Avrupa bir bütün olarak, kendisinin var ettiği denizaşırı dünya tarafından cüceleştirilirken, Avrupa'nın ulusal devletleri de tek başlarına bu yeni denizaşırı dünyanın federal devletleri tarafından cüceleştirilmektedir. Bu durum karşısında Avrupa'yı nasıl bir gelecek beklemektedir?

Geçmişten gelen analojiler Avrupa'nın geleceğine biraz ışık tutabilir. Ne de olsa, Avrupa'nın dünyada başarmış olduğu şeyler, ölçek olarak muhtemelen eşi benzeri görülmemiş olsalar da, karakter olarak eşi benzeri görülmemiş değildirler. Hem Antik Yunanistan hem de Orta Çağ İtalya'sı Avrupa'yı öngörmüştür. Bu eski toplumların her biri bir dizi şehir devletine bölünmüştü. Bu şehir devletleri, kendi dünyalarına oranla, bir Avrupa ulusal devletinin bugünün dünyasına oranla olduğundan daha küçük değillerdi. Bu toplumların her biri öylesine soylu bir uygarlık yaratmış ve öylesine yoğun ve etkili bir enerji ortaya koymuştur ki, iç bölünmüşlüklerine –şehir devletlerinin tutkulu tikelciliğine ve aralarında sürekli olarak devam eden kardeş kavgalarına– rağmen hem antik Yunanistan hem de Orta Çağ İtalya'sı, kendi zamanlarında, çevrelerinde bulunan ve çok

geniş bir alana yayılmış olan diğer halklar üzerinde siyasi, ekonomik ve kültürel üstünlüklerini tesis etmeyi başarmıştır. Her biri, kendi çağında, kendi içinde bölünmüş bir evin ayakta duramayacağı düsturuna meydan okumuştur. Yine de sonları, metnin doğru olduğunun trajik bir kanıtı niteliğinde olmuştur.

Her iki durumda da, Seçilmiş Halk diğer halklara kendi yaşam tarzını takip etmeyi öğretti ve her iki durumda da diğer halklar onu çok daha büyük bir maddi ölçekte takip etmeyi öğrendi. Yunanistan'ın şehir devletleri, Yunan uygarlığının İskender'in çağındaki genişlemesinden sonra Akdeniz'in etrafında ortaya çıkan daha büyük güçler –Makedonya, Suriye ve Mısır monarşileri, Kartaca İmparatorluğu ve Roma Konfederasyonu– karşısında kendilerini cüceleşmiş hâlde buldular ve Yunanistan daha sonra Helenleşmiş bu yeni güçlerin hac yeri, üniversitesi ve savaş alanı hâline geldi. Orta Çağ İtalya'sı için de aynı şey söz konusuydu: İtalyan Rönesans'ının Alplerin ötesine yayılmasıyla ortaya çıkan ve on beşinci yüzyılın sonundan itibaren Milano, Floransa ve Venedik şehir devletlerinin cüceleşmesine sebep olup onlara hükmeden yeni güçler, şu anda gözlerimizin önünde Amerika Birleşik Devletleri tarafından cüceleştirilmekte olan İspanya ve Fransa gibi Avrupa ulus devletleriydi.

Bu emsaller üzerinde düşünürken, doğal olarak iki soru akla gelmektedir: Birincisi, diğer her konuda Yunan ve İtalyan efendilerinin pasif öğrencileri ve beceriksiz taklitçileri olan ve yaşam tarzlarını değiştirmiş olan diğer halklar, nasıl oldu da efendilerinin defalarca çözmeye çalışıp da çözemedikleri, daha büyük ölçekte siyasi yapılanma gibi hayati bir sorunu çözebildiler? İkinci olarak, Yunanlar ve İtalyanlar nasıl oldu da siyasi konsolidasyon sorunlarını çözmekte başarısız olmaya, başarısızlığın devam etmesinin cezasının siyasi ve ekonomik çöküş olacağı kendileri için tamamen açık hâle geldikten sonra bile devam ettiler? MÖ dördüncü, üçüncü ve ikinci yüzyılların Yunanistan'ında, Hristiyanlık döneminin on beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarının İtalya'sında, herkes eski tikelciliğin devam etmesinden üzüntü duydu, herkes onun üstesinden gelmeye çalıştı ve Yunanlar ve İtalyanlar kaçınılmaz görünen bir

sona umutsuzluk içinde boyun eğene kadar o tikelciliği aşmak için yapılan her girişim başarısız oldu. Diğer alanlarda hâlâ becerikli ve yaratıcı olan halklar, kendini koruma şeklindeki o en yüce güdüye sahipken bile bu alanda neden etkisiz kalmışlardır?

İlk soruya yanıt vermek nispeten kolaydır. Tapınağın dış avlusundaki diğer halklar, Yunan ve İtalyan şehir devletlerinden daha büyük çapta siyasi örgütler kurmayı başardılar. Bunun nedeni Yunanlardan ve İtalyanlardan daha fazla siyasi yeteneğe ya da siyasi deneyime sahip olmaları değil –tam tersine, çok daha azına sahiptiler– bir uygarlığın sınırlarında yer alan yeni bir ülkedeki siyasi yapılanmanın, o uygarlığın merkezinde yer alan eski bir ülkedekinden çok daha kolay olmasıydı. Daha kolaydır çünkü daha az baskı, daha fazla kullanılabilir alan vardır ve alanda bir mimarın yeni tasarımlarını uydurmak zorunda olduğu eski binalar yoktur. Dünyanın kıyısındaki yeni ülkede, siyasi mimarın özgür bir alanı vardır ve hiçbir taahhüdü yoktur. Vasat bir adam olsa bile, geçmişin anıtlarının gölgesinde kalmış eski bir şehrin sıkışık merkezindeki daracık bir alanda çalışmak zorunda olan yüksek eğitimli ve yetenekli meslektaşının yapabileceğinden daha geniş ve kullanışlı bir şey inşa etmek onun için zor değildir. Yeni büyük ölçekli mimarinin merkezde değil de kenar mahallelerde icat edilmesine neden olan şey, yerel mimarın liyakati değil, coğrafi durumun salt avantajıdır; ancak bu, merkezin yetenekli sakinlerinin suçu olmasa da, onlar için ciddi sonuçlar doğurmaktan geri kalmayacaktır.

İlk soruma bu şekilde cevap vermeye çalışırken, ikinci sorunun, yani Yunanların ve İtalyanların, şehir devletleri cüceleştiğinde ve bağımsızlıkları etraflarındaki daha büyük ölçekli devletlerin inşasıyla tehdit edildiğinde, neden hâlâ şehir devletlerini bir araya getirip yeni büyüklükteki tek bir siyasi yapıda birleştirmeyi başaramadıkları sorusunun cevabını zaten belirttiğimi düşünüyorum. Cevap, kendi büyük geleneklerinin sıkıntılarından kaçamamış olmaları gibi görünüyor. Antik Yunanistan'ın büyük çağında –yani onun daha sonra dünyayı fetheden Yunan uygarlığını yarattığı çağda– bağımsız bir Atina, bağımsız bir Korint, bağımsız bir Sparta siyasi manzaranın

göze çarpan özellikleriydi. O büyük çağda bu büyük şehir devletlerinin bağımsızlığını göz ardı etmemiz durumunda, o çağdaki en büyük ve o uygarlıkta da kalıcı olarak büyük olan her şeyin resimden kaybolması tehlikesi ortaya çıkacaktır. Şehir devletlerinin bağımsızlığı uygarlığın kendisiyle aynı köklere sahipti –ve bu, uygarlık sürdüğü müddetçe şehir devletlerinin bağımsızlığının ortadan kaldırılamaz olduğunu söylemenin başka bir yoludur. Bağımsız bir Atina ve bağımsız bir Sparta olmadan bir Yunan dünyası olamazdı. Öte yandan, İskender ve halefleri tarafından Asya topraklarında kurulan yeni Yunan şehir devletlerinin, kendi türlerindeki diğer şehir devletleriyle bir araya gelerek daha büyük ölçekte federal bir örgüt oluşturmalarını engelleyecek olan bir bağımsızlık gelenekleri yoktu. Kurtuluşun yeniliğe bağlı olduğu zamanlarda, sonradan görme olan o kurtuluşu aristokrat olandan daha kolay bulur.

Bu emsallerin, iki dünya savaşını takip eden yeni çağda Avrupa'nın beklentilerine nasıl yansıdığını incelemeye çalışarak bitireceğim. Avrupa'nın cüceleşmesi bu yeni çağın en çarpıcı yeni özelliklerinden biridir. Günümüz Avrupalıları, dönemimizin on altıncı yüzyılındaki İtalyanlar ve MÖ üçüncü yüzyıldaki Yunanlar gibi, karşı karşıya oldukları tehlikenin farkındadırlar. Bu tehlikenin ne kadar ciddi olduğunun da farkındadırlar ve onu bertaraf etmek için ne yapmaları gerektiğini –en azından genel anlamda– anlamışlardır. Avrupalılar 1914'ten bu yana Avrupa birliği sorununa çok kafa yormuşlardır ve her ne kadar bu konuda öncülük etmiş olanlar siyaset yazarları olsa da –sanayideki, finans dünyasındaki ve hatta diplomasideki– eylem adamları da bu sorun üzerinde çalışmışlardır.

Hareket noktası olarak Dr. Friedrich Naumann'ın 1915'te yayınlanan parlak kitabı *Mitteleuropa*'yı alabiliriz. Ulusal devletten daha büyük ölçekte olan bir Avrupa siyasi birimine ilişkin vizyonun, ilk olarak Avrupa'nın merkezinde yani baskının en büyük olduğu yerde ve savaş zamanında yani iki cephedeki askeri mücadele ve bir deniz ablukası nedeniyle merkezî güçler için varoluşun normal baskısının çok keskin bir şekilde yoğunlaşmış olduğu bir zamanda ortaya çıkması doğaldı. Aklında Alman Gümrük Birliği'nin tarihi olan bir Alman

yazarın, uluslar üstü bir gümrük birliği fikrinden yola çıkması ve bu başlangıç noktasından kamu yaşamının diğer bölümlerindeki iş birliği planlarına geçmesi de doğaldı. İki savaş arasında, Naumann'ın "Orta Avrupa" anlayışı diğer kıta Avrupa'sı siyaset yazarları tarafından "Pan-Avrupa" olarak genişletildi: Naumann'ın "Orta Avrupa'sı gibi bir Gümrük Birliği'ne dayanacak olan genel bir Avrupa birliği. Bu "Pan-Avrupa" projesi ilk olarak iki savaş arası dönemde Avusturya'da ortaya çıkmış gibi görünüyor. 1919-20 barış anlaşmasında kendisine tahsis edilmiş olan sınırlar içinde, Avusturya'nın, Avrupa'nın ekonomik olduğu kadar siyasi olarak da birbirinden izole edilmiş bir dizi bağımsız parçaya bölünmesine tahammül etmesi mümkün değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'nın birleştirilmesine yönelik bu hareket yeniden ortaya çıktı ve Marshall Planı çerçevesinde Amerika tarafından güçlü bir şekilde teşvik edildi.

Marshall Planı'nın Avrupa tarafında uyandırdığı tepkinin istekliliği ve ciddiyeti, Avrupa'nın tehlikenin farkında olduğunun, uygun savunma önlemlerinin neler olduğunu bildiğinin ve bu önlemleri almak istediğinin göstergesidir. Ancak can alıcı soru şudur: Avrupa'nın dünyadaki eski konumunu bir nebze olsun koruma ya da geri kazanma arzusu, onun önündeki engelleri aşmasına yetecek kadar güçlü olan bir kuvvet midir?

En göze çarpan engeller belki de şu üçüdür: Birincisi, İngiliz Milletler Topluluğu ve Sovyetler Birliği'nin –yani şimdiye kadar yarısı Avrupa'nın içinde yarısı dışında olmuş olan uluslar üstü ölçekteki iki yönetimin– ortaya çıkardığı özel sorunlar; ikincisi, endüstriyel sistemin faaliyetlerinin ölçeğini genişletme yönündeki süregelen eğilimi, ki bu eğilim ulusal devletin sınırlarını çoktan aşmıştır ve dünya birliğine doğru yürüyüşünde ilerleyerek en büyük bölgesel birimlerin bile sınırlarını aşabilir; üçüncüsü, tıpkı bağımsız bir Atina ve Sparta'nın olmadığı bir Yunanistan'ı MÖ üçüncü ya da ikinci yüzyıldaki bir Atinalı ve Spartalının hayal etmesinin çok zor olmuş olması gibi, egemen bağımsız bir Büyük Britanya ya da egemen bağımsız bir Fransa'nın olmadığı bir Avrupa'yı da İngilizler ve Fransızların sevip bağrına basmasının ve hatta hayal bile etmesinin çok zor

olmasına neden olan Avrupa geleneğinin ağır yükü. Bu engellerin hepsi ya da herhangi biri aşılabilir mi?

Sovyetler Birliği'nin ortaya koyduğu engel, açıkça itiraf etmek gerekir ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, öncesine kıyasla çok daha zor görünmektedir. Sovyetler Birliği, iki savaş arası dönemdeki sınırları içerisinde, önceki Rus İmparatorluğu'ndan farklı olarak, neredeyse Avrupa'nın dışında yer alıyordu çünkü o aşamada, eski Rus İmparatorluğu'nu Avrupa devletleri kardeşliğine dâhil eden ve Batı kültürü geleneğine sahip olan kenardaki ülkeleri içermiyordu. 1914-18 Savaşı, Rus İmparatorluğu'nun Almanlar tarafından başarılı bir şekilde işgali ve 1917'de birbirini izleyen iki Rus devrimi sonucunda, bu Batı sınır bölgeleri Rusya'dan ayrıldı ve Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya'nın bağımsız ulusal devletleri olarak kendi başlarına Avrupa kardeşliğine dâhil oldular. Ancak 1939-45 Savaşı'nın bir sonucu olarak, bu noktada 1914 öncesi duruma daha çok benzeyen bir geri dönüş yaşandı. Üç Baltık Devleti, Sovyetler Birliği'nin kurucu cumhuriyetleri olarak Rusya'ya yeniden bağlandı ve sadece Finlandiya ve (eski Prusya ve Avusturya kısımları dâhil olmak üzere) Polonya'nın tamamı değil, aynı zamanda Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya da uydu devletler olarak defakto bir şekilde Sovyet etki alanına dâhil edildi. İki savaş arası dönemdeki Polonya'nın Ukrayna ve Beyaz Rusya vilayetlerine karşılık olarak Sovyetler Birliği tarafından Polonya'ya tahsis edilmiş olan Kuzey Neisse ve Oder nehirlerinin doğusundaki Alman topraklarının yeniden Sovyetler Birliği'nin eline geçmesi ve buna Almanya ve Avusturya'daki Sovyet işgal bölgelerinin de eklenmesiyle birlikte, artık Sovyet dünyasının batı sınırının Baltık'tan Adriyatik'e kadar kuzeyden güneye Avrupa'nın ortasından geçtiğini görmekteyiz.

Sovyet Hükûmeti, savaş sonrası Avrupa'nın Sovyet yarısının diğer yarısıyla Pan-Avrupa birliği gibi bir şey çerçevesinde birleşmesine izin verir mi? Moskova'nın buna sadece bir şartla izin vereceğini tahmin edebiliriz: Avrupa'nın birliğini bir Rus çekirdeği etrafında ve Rus hegemonyası altında oluşturması. Bu, Batı Avrupa ülkelerinin kabul etmeye hiç de istekli olmayacakları bir koşuldur ve bu da,

Marshall Planı Avrupa'da bir birliğe yol açarsa, bu birliğin Sovyet alanı sınırının batısında kalan ülkelerle sınırlı kalacağı anlamına gelir.

Bununla birlikte, Avrupa birliğinin önündeki Rus engelinin daha zorlu hâle gelmiş olmasıyla birlikte, Britanya engelinin aşılması ise muhtemelen daha kolay hâle gelmiştir. Herhangi bir Avrupa birliği projesi Büyük Britanya'yı bir ikilemle karşı karşıya bırakma tehdidi taşımaktadır. Kıta Avrupası'ndaki komşuları tarafından bir Pan-Avrupa birliği, hatta daha dar bir Batı Avrupa birliği başarıyla kurulursa, Büyük Britanya bunun dışında kalmayı göze alamaz. Ancak aynı şekilde, İngilizce konuşan denizaşırı ülkelerle yani ABD ve İngiliz Milletler Topluluğu'nun denizaşırı üyeleriyle bağlarını koparma pahasına bir Avrupa birliğine girmeyi de göze alamaz. Ancak Büyük Britanya'nın katılması istenen Avrupa birliği ABD tarafından desteklendiğinde ve bu birlik birleşik bir Avrupa ile Amerika arasında daha yakın ilişkilerin kurulması temelinde tasarlandığında bu ikilem ortaya çıkmamaktadır. Aslına bakılırsa, Büyük Britanya'nın, Marshall Planı'nın Sovyetler Birliği tarafından hoş görülmeyen niyetleri ve varsayımları nedeniyle hissettiği mahcubiyet sona erecektir. Marshall Planı'nın şartları Büyük Britanya'ya her iki dünyanın da en iyisine sahip olma imkânı vermektedir; Büyük Britanya, denizaşırı ülkelerdeki mevcut ortaklarıyla ilişkilerini tehlikeye atmadan Avrupa Kıtası'ndaki komşularıyla birlikteliğe girebilir ve bu şartlar altında bir Avrupa birliğini Büyük Britanya'nın tüm kalbiyle destekleyeceğinden emin olunabilir.

Ancak "birlik" öngördüğümüz güçler kümesi için doğru isim midir? "Bölünme" daha doğru bir kelime olmaz mı? Eğer Doğu Avrupa Sovyet hegemonyası doğrultusunda Sovyetler Birliği ile ve Batı Avrupa da Amerikan liderliği doğrultusunda Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişki içerisine girecekse, Avrupa, Avrupalı olmayan bu iki devasa güç arasında bölünecek demektir. Gerçekten de Avrupa'nın her zaman baş belası olan bölünmüşlüğünün üstesinden gelerek dünyadaki konumunu geri kazanmasının artık Avrupa'nın gücünün ötesinde olduğu sonucuna varmıyor muyuz? Avrupa geleneğinin ağır yükünün artık teraziye konduğunda bir tüyden daha hafif olduğu görülecektir çünkü Avrupa'nın kaderini

artık Avrupa'nın iradesi belirlememektedir. Avrupa'nın geleceği, artık onu gölgede bırakan devlere kalmış durumdadır.

Marshall Planı aynı zamanda Avrupa'nın birliğinin önündeki sözünü ettiğimiz engellerden bir diğerini daha ortadan kaldırmaktadır. Endüstriyel sistemin, faaliyetlerinin ölçeğini dünya çapında bir boyuta ulaşıncaya kadar genişletme eğilimi, Avrupa'nın sadece bölgesel olan bir gruplaşmaya gitmesi ihtimaline karşı ağır basmaktadır. Marshall Planı meyvelerini verirse, sonuç, Sovyet alanı hariç tüm dünyayı kucaklayacak olan Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir ekonomik sistemin içinde Batı Avrupa ülkelerinin inşa edilerek kurtarılmaları olacaktır çünkü Amerika Birleşik Devletleri Latin Amerika ülkelerini ve Çin'i beraberinde getirirken, Batı Avrupa ülkeleri de Afrika ve Asya'daki mülklerini ve müstemlekelerini beraberlerinde getirecektir ve bu koşullar altında İngiliz Milletler Topluluğu'nun denizaşırı üyelerinin de bu sisteme katılacaklarından emin olunabilir. Bu ekonomik faaliyet ölçeği açısından bakıldığında, bir Avrupa birliği, tüm Avrupa'yı kucaklasa bile, Fransa ölçeğindeki bir ulusal devlet ya da Orta Çağ Venedik'i ölçeğindeki bir şehir devleti kadar yetersiz olacak olan bir ekonomik birim olacaktır. Ekonomik açıdan bakıldığında, "Pan-Avrupa" bizim onu daha yaratma fırsatımız bile olmadan çoktan anakronizm hâline gelmiş gibi görünmektedir ve Batı Avrupalılar, kendilerine dünya çapında bir birliğe girme alternatifi sunulduğunda, "Pan-Avrupa'nın henüz doğmamış olmasından dolayı pişmanlık duymamalıdırlar. Eğer Avrupa'nın dünya üzerindeki bir zamanlar tartışmasız olan üstünlüğü, tarihin geçici ve yok olmaya mahkûm olan bir garabeti olma noktasına gelirse, Marshall Planı Batı Avrupa'ya en azından ölmüş olan üstünlüğünün Hristiyan mezarlığına gömüldüğünü görmenin tesellisini sağlar. Ancak ötanazi ne iyileşme ne de diriliştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Avrupa'nın cüceleşmesi açık bir şekilde gerçekleşmiş olan olgusal bir gerçektir.

7

ULUSLARARASI BAKIŞ[2]

İKİ SAVAŞIN SONUÇLARINI KARŞILAŞTIRDIĞIMDA, BİR DİZİ bariz benzerlik görüyorum, ancak göze çarpan bir fark da var. Geçen sefer, 1914-18 Savaşının makul uygar tarihsel ilerleme sürecinde korkunç ama yine de önemsiz olan bir kesinti olduğuna inanmıştık. Onun bir demiryolu çarpışması ya da deprem gibi bir kaza olduğunu düşünmüştük ve ölüleri gömüp enkazı kaldırır kaldırmaz, o zamanlar, insanlığın yaşayan neslinin demokratik ve endüstriyel Batı ülkelerindeki orta sınıf insanlar tarafından temsil edilen o küçük ve istisnai ayrıcalıklı kesimi tarafından sanki insanın doğuştan gelen hakkıymış gibi kabul edilen rahat ve olaysız hayatı yaşamaya geri dönebileceğimizi hayal etmiştik. Buna karşın bu kez, çatışmaların sona ermiş olmasının hikâyenin sonu olmadığının farkındayız.

Bugün tüm dünyada bu endişeyi uyandıran mesele nedir: Amerikalılarda, Kanadalılarda, bizde, Avrupalı komşularımızda ve Ruslarda (çünkü söylemem gerekir ki geçen yaz Paris'te Ruslara bir göz attığımda, onların duygularını bizimkilere benzeterek oldukça doğru bir şekilde ölçebileceğimizi gördüm)?

Size, göreceğiniz gibi tartışmalı olan kendi kişisel görüşümü aktaracağım. Benim kişisel inancım, bu zorlu meselenin ekonomik değil siyasi bir mesele olduğu ve ayrıca dünyanın yakın gelecekte

2 Bu makale, 8 Şubat-26 Nisan 1947 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya yapmış olduğum bir ziyaretin dönüşünde, 22 Mayıs 1947 tarihinde Londra'da Chatham House'da verdiğim bir konferansa dayanmaktadır.

siyasi olarak birleşip birleşmeyeceğinin de bir mesele olmadığı yönündedir. İnanıyorum ki –ki sanırım bu benim en tartışmalı iddiam, ama sadece içtenlikle düşündüğüm şeyi söylüyorum– dünyanın her halükârda yakın gelecekte siyasi olarak birleşecek olması kaçınılmaz bir sonuçtur. (Sadece iki şeyi, şu anki karşılıklı bağımlılığımızın derecesini ve mevcut silahlarımızın ölümcüllüğünü göz önünde bulundurup bu iki hususu bir araya getirirseniz, başka bir sonuca varılamayacağını görürsünüz.) Bence bugünün büyük ve gerçekten zorlu siyasi meselesi, dünyanın yakında siyasi olarak *birleşip birleşmeyeceği* değil, bu hızlı birleşmenin iki alternatif olası yoldan hangisiyle gerçekleşeceğidir.

Eski moda olan ve tatsız bir şekilde aşina olduğumuz yol şudur: Sürekli savaşların, hayatta kalan büyük bir gücün kalan son rakibini "saf dışı bıraktığı" ve fetih yoluyla dünyaya barışı dayattığı acı bir sona kadar devam eden bir yol. Bu, Greko-Romen dünyasının MÖ son yüzyılda Roma tarafından ve Uzak Doğu dünyasının da MÖ üçüncü yüzyılda Roma gibi düşünen Çin prensliği tarafından zorla birleştirildiği yoldur. Ve bir de dünyanın işbirliği içinde yönetilmesine ilişkin yeni bir deney var –hayır, tam olarak yeni değil çünkü *Pax Romana* ve *Pax Sinica*'nın zorla dayatılmasıyla fiilen sona erdirilen sorunlardan iş birliği içinde bir çıkış yolu bulmaya yönelik başarısız girişimler olmuştu-, ancak daha mutlu olan bu çözüme ilişkin olarak bizim kendi yaşamımızdaki arayışımız o kadar kararlı ve o kadar bilinçli olmuştur ki onu yeni bir başlangıç olarak kabul etmemiz belki de yanlış olmayacaktır. Bu konudaki ilk girişimimiz Milletler Cemiyeti'ydi; ikinci girişimimiz ise Birleşmiş Milletler örgütüdür. Bu noktada, büyük ölçüde bilinmeyen bir zeminde çok zor bir siyasi öncülük girişiminde bulunduğumuz açıktır. Eğer bu girişim başarıya ulaşırsa –sadece "saf dışı bırakan nakavt darbesinin" tekrarından bizi kurtaracak kadar bile olsa– insanlık için yepyeni perspektifler açabilir: Uygarlık yolunda bir dizi girişimde bulunduğumuz şu son beş ya da altı bin yıl boyunca henüz görmemiş olduğumuz perspektifler.

Ufkumuzdaki bu umut ışıltısını selamladıktan sonra, hedefimiz ile bugün bulunduğumuz nokta arasında uzanan yolun uzunluğunu

ve çetinliğini de dikkate almazsak kendimizi hayal âlemine sürüklenmiş buluruz. Ne yazık ki "saf dışı bırakan nakavt darbesinin" lehine olan o koşulları dikkate almadığımız sürece, bu darbeyi önlemekte başarılı olmamız mümkün olmayacaktır.

Mücadele etmemiz gereken o olumsuz koşullardan ilki, tek bir insan ömrü süresi içinde, en yüksek maddi kalibreye –yani savaş potansiyeline– sahip büyük güçlerin sayısının sekizden ikiye düşmüş olmasıdır. Bugün çıplak güç politikaları arenasında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği tek başlarına karşı karşıyadır. Bir dünya savaşı daha çıkarsa, dünyaya siyasi birliğini eski moda yöntemle, yani fatihin fermanını dayatmasıyla sağlayacak tek bir büyük güç kalabilir.

En yüksek maddi kalibreye sahip büyük güçlerin sayısındaki bu hızlı düşüş, yaşamın maddi ölçeğindeki ani bir sıçramadan kaynaklanmış olup, Büyük Britanya ve Fransa boyutlarındaki güçleri, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri boyutlarındaki güçlerle kıyaslandıklarında cüceleştirmiştir. Bu tür ani sıçramalar tarihte daha önce de meydana gelmiştir. Beş ila dört yüz yıl önce, Venedik ve Floransa boyutlarındaki güçler, İngiltere ve Fransa boyutlarındaki güçlerin aniden ortaya çıkmasıyla beraber benzer bir şekilde cüceleşmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin Avrupalı güçleri cüceleştirmesi, hiç şüphesiz, zaman içinde her halükârda gerçekleşecek olan bir şeydi. Avrupalı güçlerin cüceleşmesinin, Kuzey Amerika ve Rusya'nın uçsuz bucaksız alanlarının yakın zamanda açılmasının ve kısmen Batı Avrupa'nın laboratuvarlarında icat edilen teknik yöntemlerin bu alanlarda büyük ölçekte uygulanmasıyla bu büyük ülkelerin kaynaklarının daha da gelişmesinin kaçınılmaz bir nihai sonucu olduğunu söylemeliyim. Ancak tamamlanması yüz yıl kadar alabilecek olan bu kaçınılmaz süreç, iki dünya savaşının kümülatif etkisiyle o sürenin üçte biri ya da dörtte biri kadar olan bir süre içerisinde tamamlandı. Değişim bu şekilde hızlandırılmamış olsaydı, tüm tarafların kendilerini az ya da çok acısız bir şekilde bu değişime alıştırmalarına zaman tanıyabilecek olan kademeli bir süreç

söz konusu olurdu. İki savaşın hızlandırması sonucunda ise, tüm tarafları ikilemde bırakan devrimci bir süreç ortaya çıkmış oldu.

Avrupalı gözlemcilerin şunu fark etmeleri önemlidir: Maddi gücün Avrupa'daki iç halkanın yaşlı güçlerinden Amerika ve Asya'daki dış halkanın genç güçlerine transferindeki bu hızlanma bizim için olduğu kadar Amerikalılar için de garip olan bir şeydir (Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tepkileri ilk elden izleyen biri bu durumu fark edecektir). Amerikalılar nispeten kaygısız olan geçmişlerine yani on dokuzuncu yüzyıla özlem duymaktadırlar. Aynı zamanda şunu da iki savaş arası dönemdekinden çok daha net ve çok daha genel olan bir şekilde anlamaktadırlar: Saati iki savaş öncesindeki o rahat saatlere geri almak artık imkânsızdır. Artık dünya işlerine müdahil olmaları gerektiğini biliyorlar, her ne kadar bu türdeki bir beklentinin kasvetinden hoşlanmasalar da. Yunanistan ve Türkiye'de ve Başkan'ın kendilerini uyardığı gibi bunu takip edebilecek diğer yabancı ülkelerde yapmaları istenen teknik ve ekonomik işleri düşündüklerinde, tarihlerinin bu istenmeyen yeni bölümünü hevesli olmayan bir öz güvenle karşılıyorlar. Ancak insanın yalnız ekmekle yaşamadığı ve müdahale ettikleri Batılı olmayan ülkelerde demokrasiyi yerleştirmekte başarılı olmak istiyorlarsa ekonominin yanı sıra siyasete de el atmaları gerektiği kendilerine hatırlatıldığında dehşete kapılıyorlar. Ruritanya'daki siyasi tutukluları "taramak" ve Ruritanya hükûmetinin özgür olması gerekenleri serbest bırakmasını sağlamak mı? Ruritanya polisinin, iktidardaki partizan hükûmetin siyasi muhaliflerinin kollarını büken bir kurumdan, vatandaşların özgürlüklerini koruyan bir kuruma dönüşmesini sağlamak mı? Ruritanya adalet mahkemelerinde buna uygun bir reform yapılmasını sağlamak mı? Bugün Amerikalılara, bir kez Ruritanya'ya bulaştıklarında, bu siyasi girişimleri başlatmamanın imkânsız olduğunu göreceklerini söylerseniz, Birleşik Devletler'in yurtdışında bu tür işleri yürütecek personele sahip olmadığını haykırma eğiliminde olurlar.

Siyasi açıdan geri kalmış yabancı ülkelerde siyasi sorumluluklar üstlenmeye ilişkin bu tedirginlik, Amerikalı zihinlerde Britanya İmparatorluğu'nun geleceğine ilişkin ani bir endişe uyandırmıştır.

Bu endişe, çoğu durumda insani duyguların çoğunda olduğu gibi, kısmen kendini düşünen, kısmen de çıkar gözetmeyen bir endişedir. Amerikalıların zihnindeki çıkarcı düşünce şudur: Britanya İmparatorluğu'nun parçalanması hâlinde, Yunanistan ve Türkiye'deki belirsiz durumdan çok daha büyük ve tehlikeli olan devasa bir siyasi boşluğun ortaya çıkacağı ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ni engellemek için bu boşluğa adım atmak zorunda kalabileceği beklentisi. Amerikalılar, Britanya İmparatorluğu'nun tasfiye edilmekte olduğu bir dönemde, Britanya İmparatorluğu'nun varlığının kendileri için ne kadar elverişli olduğunun farkına varmışlardır. Ancak Britanya İmparatorluğu'na ilişkin olarak son zamanlarda Amerika'da uyanan bu endişe büyük ölçüde çıkar gözetmeyen ve sevgi dolu bir endişedir. Amerikalıların Britanya emperyalizmini geleneksel olarak kınamaları, sanıyorum, Britanya İmparatorluğu'nun iyi ya da kötü, dünyanın köklü ve kalıcı kurumlarından biri olduğuna dair bilinçsiz bir varsayımla el ele gitmiştir. Artık Amerikalılar Britanya İmparatorluğu'nun can çekiştiğine gerçekten inandıkları için, siyasi manzaralarındaki bu kadar belirgin ve tanıdık bir nesnenin yakında ortadan kalkacak olmasından üzüntü duymaya başlamaktadırlar ve Britanya İmparatorluğu'nun dünya için gerçekleştirdiği hizmetlerin bilincine varmaktadırlar. Hâlbuki Amerikalılar bu hizmetlere değer vermemiş ve onları bu zamana dek kanıksamışlardı.

1946-47 kışında Amerika'nın Britanya İmparatorluğu'na yönelik tutumundaki bu ani değişim, Amerika'nın güncel olayları yorumlamasının bir sonucuydu. O dönemde iki olgu Amerikan imgelemini etkiliyordu: Büyük Britanya halkının çektiği fiziksel acılar ve Birleşik Krallık Hükûmeti'nin 1948'de Hindistan'dan çekilme yönündeki kesin kararı. Bu iki olgu birlikte ele alındığında, Amerikalıların zihninde Britanya İmparatorluğu'nun "çöktüğü ve bittiği" izlenimini yarattı ve Amerikalı yorumcular, sansasyonel bir şekilde, Britanya İmparatorluğu'nun 1783'ten bu yana geçirdiği tüm evrimi tek bir anlık olaya indirgedi ve aynı zamanda bu değişimin tamamen istem dışı olduğunu varsaydı. Amerikalıların çoğuna göre, Birleşik Krallık aniden İmparatorluğu daha fazla güç kullanarak elinde

tutamayacak kadar zayıflamıştı; çok azı Britanya halkının On Üç Koloni'nin kaybından muazzam bir ders çıkardığını ve o zamandan beri bu dersi uygulamaya çalıştığını fark etmiş görünüyordu.

Eğitimsiz Amerikalı zihinlerde, Kral III. George'un İmparatorluğu'nun düne kadar neredeyse hiç değişmeden var olduğu ve bugün aniden çökmekte olduğu izlenimi vardı. Bu izlenim biz Britanyalılara çok yanlış görünebilir. Ama aslında bu Amerikan düşüncesi o kadar da şaşırtıcı değildir. Yetişkinlik deneyimimizin kapsamına girmeyen konularda, hepimiz çocukluğumuzda bize telkin edilen kaba ve basit fikirleri eleştirmeden ve değiştirmeden muhafaza etmeye meyilliyizdir. Örneğin, Fransızların müstemlekeleri yönetme ya da geri kalmış halkları idare etme kapasitesine sahip olmadığı şeklinde bir İngiliz okul çocuğu efsanesi vardır ya da en azından son zamanlara kadar vardı. Ortalama bir Amerikalının Britanya İmparatorluğu hakkındaki düşüncesi de benzer şekilde, okulda öğrendiği Devrim Savaşı efsanesine dayanır, mevcut olgusal gerçeklere ilişkin olarak kendisinin yetişkinlik döneminde ilk elden edindiği gözlemlere değil. Örneğin pek çok Amerikalı, Kanadalılarla sürekli kişisel temas hâlinde olmalarına ve onların da Amerikalılarla aynı türden olan namuslu özgür insanlar olduklarını içgüdüsel bir şekilde fark etmelerine rağmen, Kanada'nın mevcut statüsünden bile habersizdir. Yine de, düşünerek bir sonuç çıkarıp olgusal gerçekleri yeniden incelemek şöyle dursun, Kanada'nın kendi dönemlerinde hâlâ Downing Sokağı'ndan yönetilmekte ve hatta Whitehall'daki Hazine Bakanlığı'na vergi ödemekte olduğunu hayal etmeye devam edeceklerdir.

Bu durum, Britanya İmparatorluğu'nun anayasasında meydana gelen değişimin hem hızının hem de niteliğinin birçok Amerikalı zihin tarafından neden yanlış anlaşıldığını büyük ölçüde açıklamaktadır. Yine de, bu tür yanlış anlamalar düzeltildiğinde, Britanyalı eleştirmen, İmparatorluğun gücünde, anayasasından farklı olarak, sadece çok büyük değil aynı zamanda çok hızlı bir değişimin gerçekleştiği gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır. Gerçek şu ki, saf güç politikaları açısından –yani salt savaşma potansiyeli açısından– birbiriyle karşı karşıya olan sadece iki büyük güç vardır: Amerika Birleşik

Devletleri ve Sovyetler Birliği. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu gerçeğin farkına varılması, "Truman Doktrininin" ilan edilmesinin neden olduğu vicdan muhasebesini açıklamaktadır. Amerikalılar bunun iki nedenden ötürü Amerikan tarihinde bir dönüm noktası olduğunun farkındadırlar. Birincisi, Amerika Birleşik Devletleri'ni geleneksel izolasyonundan çıkarmaktadır; ikincisi ise, Başkanın bu hamlesi –niyeti aslında ne kadar farklı olursa olsun– uluslararası ilişkilerin tüm gidişatına, dünyanın siyasi birliğini sağlamaya çalışmaya ilişkin olarak iş birlikçi olan yeni yöntemden uzaklaşıp, güç politikaları mücadelesinde son raundu kazanmak ve "saf dışı bırakan nakavt darbesinin" ana gücüyle dünyanın siyasi birleşmesini sağlamak şeklindeki eski moda yönteme yönelen bir itki vermiş olabilir.

Şimdi bu eski moda çözümün lehine olan koşulları gözden geçirdikten sonra, bu koşulları daha iyi hâle getirmek üzere kendimizi uyandırmak için "saf dışı bırakan nakavt darbesinin" nasıl bir felaket olacağını hatırlayalım. Eski moda çözüm, insanlığı en az bir dünya savaşı daha yaşamaya mahkûm edecektir. Üçüncü bir dünya savaşı atom bombalarıyla ve belki de daha az ölümcül olmayan diğer yeni silahlarla yapılacaktır. Dahası, daha önceki örneklerde –Çin dünyasının Çin Prensliği ve Greko-Romen dünyasının Roma tarafından zorla birleştirilmesi– uzun zamandır gecikmiş olan bir siyasi birleşmenin "saf dışı bırakan nakavt darbesi" yoluyla elde edilmesi, aşırı zor kullanma yoluyla kendisine birlik dayatılan toplumda ölümcül yaralar açmıştır.

Bu yaraları maddî terimlerle düşünürsek ve farklı uygarlıkların yıkım kapasitelerinin yanı sıra yeniden inşa kapasitelerini de tahmin etmeye çalışırsak, bir yanda modern Batı uygarlığımız, diğer yanda Greko-Romen ve Çin uygarlıkları olacak şekilde tam anlamıyla karşılaştırılabilir olan bilançolar hazırlamak kolay olmayabilir. Hiç şüphesiz bizim yıkma kapasitemiz kadar yeniden inşa etme kapasitemiz de Çinlilerin ve Romalıların sahip olduğundan çok daha fazladır. Öte yandan, daha basit olan bir toplumsal yapı, daha karmaşık olan bir toplumsal yapıya kıyasla çok daha büyük bir kendiliğinden iyileşme gücüne sahiptir. Büyük Britanya'daki yeniden inşa

programımızın vasıflı işgücü ve yüksek derecede işlenmiş malzeme kıtlığı ve belki de en önemlisi yönetim mekanizmasının karmaşıklığı nedeniyle geciktiğini gördüğümde, aklım 1923 yılına, MS 1919-22 Yunan-Türk Savaşı'nın son aşamasında harap olduktan sonra kendini yeniden inşa eden bir Türk köyünü gördüğüm anlara gidiyor. Bu Türk köylüleri dışarıdan gelen malzemeye ya da iş gücüne bağımlı değillerdi ve bürokrasinin insafına kalmamışlardı. Evlerini kendi elleriyle yeniden inşa ediyor, ev eşyalarını ve tarım aletlerini kendi elleriyle yeniliyor ve bunun için ellerinin altındaki odunları ve kili kullanıyorlardı. Üçüncü bir dünya savaşından sonra New York'un maddi açıdan 1922'den sonraki Yeniköy kadar iyi ya da MÖ 146'dan sonraki Kartaca kadar kötü durumda olup olmayacağını kim tahmin edebilir? Ancak uygarlıkların kendi kendilerine açtıkları ve onları ölüme götüren yaralar maddi bir düzen içerisinde değildir. Geçmişte, her halükârda, tedavi edilemez olduğu kanıtlananlar manevi yaralar olmuştur ve kültürlerin tüm çeşitliliğinin altında, insanın manevi doğasında tekdüzelik olduğundan, "saf dışı bırakan bir nakavt darbesinin" yarattığı manevi yıkımın her durumda yaklaşık aynı ölümcül şiddette olduğunu tahmin edebiliriz.

Yine de, dünyanın siyasi birliğini sağlamaya yönelik zorlayıcı yöntem ölçülemeyecek boyutta bir felaket olmakla birlikte, iş birliğine dayalı yöntem de zorluklarla doludur.

Örneğin şu anda, büyük güçlerin –belki de kaçınılmaz olarak– sadece farklı değil, aynı zamanda sürekli olarak birbirlerine karşı savaşıyor olan ve uzun vadede de oldukça uyumsuz olan iki şeyi aynı anda yapmaya çalıştıklarını görebiliyoruz. Başarı şansını öngöremedikleri yeni bir iş birliğine dayalı dünya hükûmeti sistemi kurmaya çalışıyorlar ve bunun başarısız olma ihtimaline karşı, eski moda bir şekilde birbirlerine karşı manevra yapmaya devam ederek, ısrar edilmesi hâlinde sadece üçüncü bir dünya savaşına ve "saf dışı bırakan bir nakavt darbesine" yol açabilecek bir güç politikası oyunuyla kendilerini koruyorlar.

Birleşmiş Milletler örgütü, çıplak güç politikasının son raundunda başlıca düşmanlar olacak iki büyük güç olan Amerika

Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında mümkün olan azami iş birliğini hayata geçirmeye yönelik bir siyasi makine olarak tanımlanabilir. BM'ye ilişkin mevcut antlaşma, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin şu anda ulaşabileceği en yakın iş birliği derecesini temsil etmektedir. Bu antlaşma ile son derece gevşek bir konfederasyon kurulmuş durumdadır ve Chatham House'un dâhi başkanı Lionel Curtis, bu tür gevşek yapılı siyasi birlikteliklerin geçmişte hiçbir zaman istikrarlı ya da kalıcı olmadığını belirtmiştir.

1939-45 Dünya Savaşı'ndan sonraki Birleşmiş Milletler örgütü, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonraki Birleşik Devletler ile aynı aşamadadır. Her iki durumda da, savaş sırasında, tehlikeli bir ortak düşmana karşı duyulan güçlü ortak korku, gevşek bir devletler birliğini bir arada tutmuştur. Bu ortak düşmanın varlığı, birliği su üzerinde tutan bir can simidi gibiydi. Ortak düşman yenilip ortadan kalktığında, onun yerini alan bu yeni birlik, o ortak düşmanın varlığının sağladığı kasıtsız olmakla birlikte çok etkili olan yardım olmaksızın yüzmeyi başarmak zorundadır. Bu tür savaş sonrası koşullarda gevşek bir konfederasyon en baştaki hâliyle uzun süre kalamaz: Eninde sonunda dağılacak ya da gerçek ve etkili bir federasyona dönüşecektir.

Bir federasyonun kalıcı bir başarıya ulaşabilmesi için, kurucu devletlerin yüksek derecede bir homojenliğe sahip olması gerekir. İsviçre ve Kanada'da, dil ve din gibi zorlu farklılıkların başarıyla üstesinden gelen etkili federasyonların kurulmuş olduğu doğrudur. Ancak bugün aklı başında herhangi bir gözlemci, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında bir federasyonun pratikte hayata geçebileceği bir tarihi söylemeye cesaret edebilir mi? Eğer federal bir birlik bizi üçüncü bir dünya savaşından kurtaracaksa, bu federasyonu oluşturması gereken devletler bu ikisidir.

Yine de, kaçınılmaz hedef olan dünya birliği yolunda iş birliğine dayalı çalışma yönteminin önündeki bu bariz zorluklar bizi yıldırmamalıdır çünkü bu yöntem diğer hiçbir alternatifin sunamayacağı bazı eşsiz faydaları beraberinde getirmektedir.

Dünyadaki diğer güçlerin savaş potansiyellerinin artık Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin savaş potansiyelleriyle boy

ölçüşemez durumda olmasına rağmen, bu güçlerin büyük güçler olarak sayılmaya devam edebilmelerini ve bu rolü gerçekten oynayabilmelerini sağlayacak olan tek şey anayasal bir dünya hükûmeti biçimidir. Kısmen anayasal olan bir dünya topluluğunda bile, Büyük Britanya, kıta Avrupa'sının batısındaki ülkeler ve Dominyonlar, savaş potansiyellerinin "İki Büyüklerinkine" olan oranının çok üzerinde bir uluslararası danışmanlık etkisine sahip olabilirler. Yarı parlamenter bir uluslararası forumda bile, bu gibi ülkelerin siyasi deneyimi, olgunluğu ve ılımlılığı, terazide Brennus'un kılıcından daha ağır basacaktır. Öte yandan, saf güç politikasının hâkim olduğu bir dünyada, son derece uygar ama maddi açıdan daha az güçlü olan bu devletler, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği ile karşılaştırıldıklarında solda sıfır kalacaklardır. Üçüncü bir dünya savaşında, belki Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda hariç, bu devletlerin hepsi birer savaş alanı olacaktır. Bu özellikle Büyük Britanya ve Kanada'nın kaderi olacaktır ki Kanadalılar da İngilizler gibi bunun farkındadır.

Bu tehlikeli durumla yüzleşirken aklımıza başka sorular da geliyor.

Kişisel ilişkilerden farklı olarak siyasette, "iki kişi konuşurken üçüncüye laf düşmez" sözü gerçeğin tam tersidir. Sekiz büyük gücün, hatta üç büyük gücün bir araya gelebildiği yerlerde, dünyanın iş birliğine dayalı bir yönetimini idare etmek, ikiden fazlasını bir araya getiremediğimiz yerlere göre daha az zordur. Bu düşünce şu soruyu akla getirir: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin her düzlemde dengi olabilecek üçüncü bir büyük gücün varlığı mümkün müdür? Güç politikaları arenasında savaş potansiyeli açısından bu iki devletin de dengi ve insanlık uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde fiziksel gücün kör oyununun yerine anayasal hükûmetin insancıl aygıtını koyma yönündeki mevcut siyasi öncülük girişiminde başarılı olduğu sürece de uluslararası konsey odasında bu iki devletin ahlaki ve siyasi eşiti olan bir üçüncü büyük güç.

Bu üçüncü büyük güç rolünü Birleşik Krallık artık tek başına üstlenebilecek maddi güce sahip değildir. Peki bu rol İngiliz

Milletler Topluluğu tarafından kolektif olarak üstlenilebilir mi? Bu sorunun kısa cevabı bence şudur: "Basit bir istatistiksel tahlile göre, evet; coğrafi ve siyasi bir tahlile göre, hayır."

Anayasal olarak yönetilen bir dünyada, İngiliz Milletler Topluluğu'na üye olan devletler büyük bir ağırlığa sahip olacaklardır çünkü politik olarak olgunlaşmış olan devletlerin oluşturduğu küçük topluluğun içerisindeki en büyük grup olacaklardır ve aynı zamanda hemen hemen hepsi tek sesle konuşmaya eğilimli olacaklardır –tek sesle konuşmaya eğilimli olmalarının nedeni politikalarının önceden düzenlenmiş, kararlaştırılmış ve hatta koordine edilmiş olması değil, siyasi, sosyal ve ruhani geleneklerinde hayati derecede önemli olan ortak noktalara sahip olmaları ve kendi kendilerini yönetme hedefine doğru ayrı yollarda ilerlemeye başlamış olmakla birlikte birbirleriyle alışılmadık derecede yakın ve dostane ilişkiler içinde yaşamaktan vazgeçmemiş olmalarıdır. Ancak, İngiliz Milletler Topluluğu'nu, üyelerinin toplamda etkili olduğu kadar güçlü hâle getirerek üçüncü bir büyük güce dönüştürmek için, İngiliz Milletler Topluluğu ülkelerinin kendilerini, Sovyetler Birliği'nin her zaman ve Birleşik Devletler'in de savaş zamanında olduğu kadar yüksek derecede merkezîleşmiş devasa bir askerî birlik içinde bir araya getirmeleri gerekecektir ve bu gerekliliği dile getirmek onun uygulanamaz olduğunu görmek için yeterlidir. Bu, İngiliz Milletler Topluluğu'nun 1783'ten bu yana tutarlı ve bilinçli bir şekilde ilerlediği yönü tersine çevirmek ve Birleşik Krallık halkı ile İngiliz Milletler Topluluğu'nda yer alan ve son bir buçuk yüzyılda Birleşik Krallık'la aynı düzeyde özyönetime kavuşan diğer ülkelerin halklarının el üstünde tutulan ortak kazanımları şeklindeki bu evrimin kümülatif sonuçlarını bir kenara atmak anlamına gelecektir.

Hem pastam dursun hem karnım doysun diyemezsiniz. Bir yandan İngiliz Milletler Topluluğu'nun kendi kendini yönetme becerisi gösterebilen ya da bu beceriyi geliştirebilen pek çok bölgesinde azami özyönetimi hedefleyen aşamalı bir yetki devrine yatırım yapıp, diğer yandan da Moskova'daki hükûmetin son altı yüzyıldır özgürlük, çeşitlilik ve diğer siyasi ve manevi nimetler pahasına tutarlı

ve bilinçli bir şekilde inşa ettiği kolektif askerî güce hükmetmeyi bekleyemezsiniz. O siyasi ve manevi nimetler ki İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri onları kolektif güç pahasına elde etmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu ülkeleri ideallerini reddedemez ve kendileri için ördükleri tarih ağını çözemezler; yapma imkânı ellerinde olsa bile bunu yapmazlar ve bu müphem mucizeyi gerçekleştirmeyi tercih etmeleri durumunda doğuştan gelen haklarını boşa harcamış olurlardı çünkü İngiliz Milletler Topluluğu'nun karakteristik erdemleri ve başarıları ne kadar büyük bir fedakârlıkla feda edilirse edilsin, İngiliz Milletler Topluluğu'nun atom silahlarıyla sürdürülecek bir savaşta Birleşik Devletler veya Sovyetler Birliği ile boy ölçüşebilecek bir düzeydeki askerî güce ulaşmasını sağlayacak şekilde siyasi ve coğrafi olarak birleşmesi mümkün olamayacaktır. Güç politikaları satrancında, konsolide olmuş bir İngiliz Milletler Topluluğu bir piyon ya da hatta bir at olabilir ama asla bir vezir olamaz.

Eğer İngiliz Milletler Topluluğu 1939-45 Savaşı'ndan sonra dünyanın "Üçüncü Büyük Gücü" olma rolünü yerine getiremezse, bu rol bir Avrupa Birleşik Devletleri tarafından oynanabilir mi? Bu öneri de ilk bakışta umut verici bir görünüme sahiptir; ancak o da inceleme testinden başarıyla geçemez.

Hitler bir keresinde, eğer Avrupa gerçekten çağımızda küresel bir güç olmak istiyorsa ("güç" derken Hitler elbette kaba askerî kuvveti kastediyordu), Führer'in politikasını kabul etmesi ve benimsemesi gerektiğini söylemişti ve bu sert açıklama kesinlikle doğruydu. Hitler'in Avrupa'sı –yani Alman fethiyle zorla birleştirilen ve Alman egemenliği altında konsolide edilen bir Avrupa– Sovyetler Birliği ya da Amerika Birleşik Devletleri'yle savaş potansiyeli açısından boy ölçüşebilecek tek Avrupa türüdür ve Alman egemenliği altında birleşmiş bir Avrupa fikri Alman olmayan tüm Avrupalılar için son derece tiksindiricidir. Bazı Avrupalılar Alman fethi ve hâkimiyetinin dehşet verici deneyimine bir yaşam süresi içerisinde iki kez maruz kalmıştır; çoğu Avrupalı da İkinci Dünya Savaşı sırasında bunu yaşamıştır ve bu dehşetten kaçabilen bir avuç Avrupalı da ateşe yeterince yakın olmuş ve onun sıcaklığıyla yeterince kavrulmuştur.

Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'ni dışlayan bir Avrupa Birliği'nde –ki hipoteze göre, bir Avrupa "Üçüncü Büyük Gücü" inşa etmeye çalışmanın çıkış noktası budur– Almanya şu ya da bu yolla er ya da geç zirveye çıkacaktır: Bu Birleşik Avrupa içerisindeki Almanya başlangıçta silahsızlandırılmış, merkezsizleştirilmiş ve hatta bölünmüş olsa bile. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında kalan *Raum* içerisindeki Almanya'nın merkezî bir konumu vardır. Alman ulusu Avrupa'daki en büyük nüfusa sahip olan ulustur. Hatta Alman nüfusu Avrupa'daki ikinci en büyük nüfusa sahip olan ulusun bir buçuk katı kadardır. Almanlar Avrupa kıtasının merkezinde yaşamaktadırlar. Bu bölge, Avrupa'nın ağır sanayiye yönelik olan toplam kaynaklarının –hammadde, tesis ve insan becerisi– büyük bir bölümünü içermektedir (ve Avusturya ile İsviçre'nin Almanca konuşulan kısmı buna dâhil değildir). Almanlar savaş yapmak için hem beşerî hem de diğer hammaddeleri organize etmede ne kadar becerikliyseler, kendilerini yönetmeye çalışırken o kadar beceriksiz ve başkalarının yöneticileri olarak da o kadar tahammül edilemezdirler. Almanya, Amerika'yı ve Rusya'yı içermeyen bir Birleşik Avrupa'ya başlangıçta hangi koşullarda dâhil edilirse edilsin, uzun vadede böyle bir Avrupa'nın efendisi olacaktır. İki savaşta zorla elde edemediği üstünlüğü Almanya bu kez barışçıl ve aşamalı bir şekilde elde etse bile, Alman olmayan hiçbir Avrupalı, Almanların bu gücün ellerinin altında olduğunu fark ettiklerinde kırbaçlarını savurmaktan ve mahmuzlarını batırmaktan kaçınacak bilgeliğe ya da cebrinefse sahip olacaklarına inanmayacaktır. Bu Alman meselesi, Avrupa'da bir "Üçüncü Büyük Güç" inşasının önünde aşılmaz bir engel olarak görünmektedir.

Bugünkü dünyada, askerî açıdan birleşmiş bir Avrupa, askerî açıdan birleşmiş bir İngiliz Milletler Topluluğu'ndan daha makul bir umutla, el üstünde tutulan özgürlükleri feda etme pahasına kendisini Amerika Birleşik Devletleri ya da Sovyetler Birliği ile eşleştirmeye can atamaz. Özellikle Batı Avrupa'da (ve Batı Avrupa Avrupa'nın kalbidir) ulusal bireysellik gelenekleri o kadar güçlüdür ki Avrupa Birliği hayata geçirilse bile gevşek bir şekilde örgütlenmiş

bir oluşum olmaktan öteye gidemeyecektir. Bu Birleşik Avrupa, batıda Britanya Adalarını ve doğuda şu anda Rus egemenliği altında olan ülkeleri içerse ve Avrupa halkları bir bütün olarak Hitler'in o tatsız açıklamasını kabullenip hayata geçirmek için ellerinden geleni yapsalar bile, güç politikaları satrancında bir piyon olmaktan öteye gidemeyecektir.

O hâlde o üçüncü büyük gücü nerede bulacağız? Eğer Avrupa ya da İngiliz Milletler Topluluğu olamazsa, o zaman kesinlikle Çin ya da Hindistan da olamaz çünkü kadim uygarlıklarına, büyük nüfuslarına, topraklarına ve kaynaklarına rağmen, bu iki mamutun tarihin hemen önümüzde duran bu kritik döneminde gizli güçlerini ortaya çıkarmaları pek olası değildir. Bu durumda vardığımız sonuç şudur: Mevcut uluslararası durumun gerginliğini, şu anda karşı karşıya olan iki güce en az bir güç daha ekleyip en yüksek askerî kalibreye sahip olan güçlerin sayısını arttırmak suretiyle hafifletmeyi umamayız. Bu sonuç da bizi son bir soruya götürüyor: Eğer anayasal iş birliği yoluyla dünya birliği hedefine hızlı bir şekilde ulaşmaya ilişkin bir yolu göremiyorsak, güç yoluyla birleşme şeklindeki o korkunç alternatifi ertelemenin bir yolunu bulabilir miyiz? Biri Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası altında, diğeri Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında olacak şekilde iki ayrı siyasi dünyanın sınırları çizilebilir mi? Ve eğer bu iki dünya arasında, iki büyük gücü karşı karşıya getirmeden dünyayı çevreleyen bir sınır çizgisi çizilebilirse, bir Amerikan dünyası ve bir Rus dünyası, aynı gezegenin yüzeyinde, birbirleriyle savaşmadan uzunca bir süre boyunca yan yana var olabilir mi? Tıpkı farklı sosyal ve teknolojik geleneklere sahip olan bir Roma dünyası ile bir Çin dünyasının birkaç yüzyıl boyunca birbirleriyle savaşmadan ve hatta neredeyse hiçbir ilişkiye girmeden varlıklarını münferit olarak devam ettirmiş olmaları gibi, bir Amerikan dünyası ile bir Rus dünyası da bir arada var olabilir mi? Bu yalıtıma geçici olarak başvurmak suretiyle barışı sürdürme yönünde zaman kazanabilirsek, belki de iki dünyayı ayıran çizginin her iki tarafındaki siyasi evrenlerin sosyal iklimleri birbirlerini yavaş yavaş etkileyebilir. Belki de böylece, bu süreçte, Sovyetler Birliği ve

Amerika Birleşik Devletleri şu an birbirlerini ayırmakta olan o ideolojik ve kültürel uçurum nedeniyle ulaşamıyor oldukları o etkili siyasi iş birliğine bir gün ulaşacak kadar benzeşeceklerdir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin "şiddet içermeyen iş birliksizliğini" otuz, elli ya da hatta yüz yıl boyunca birbirlerine karşı tatbik etmeleri olasılığı nedir? Eğer tüm dünya bir çizgi ile ikiye ayrılabilseydi, bu Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ne yeterli hareket alanını bırakır mıydı? Eğer sorumuzun cevabını sadece ekonomik terimlerle ifade edebilseydik, bu cevap cesaret verici olurdu çünkü bu iki devin her biri sadece kendi etki alanında değil, aynı zamanda kendi siyasi sınırları içerisinde de geniş bir ekonomik hareket alanına sahiptir. Nazi Almanyası ve çağdaş Japonya'nın yöneticilerini saldırgan bir savaşa sürükleyen hususlardan biri şuydu: Genç erkeklerinin büyük bir kısmına beklentilerini karşılayacak işleri hatta herhangi bir işi sağlayamıyorlardı. Buna karşın, bugün hem Rusya hem de Amerika'da yeni gelen nesillere uzun yıllar boyunca yetecek kadar iş vardır. Eğer insan salt ekonomik bir varlık olsaydı, Rusya ve Amerika'nın gelecek nesiller boyunca birbirleriyle çarpışmaları için hiçbir nedenleri olmazdı. Ancak ne yazık ki insan ekonomik olduğu kadar siyasi bir hayvandır da. Sadece istekleriyle değil, korkularıyla da başa çıkmak zorundadır ve fikirler ve ideolojiler düzleminde Rusya ve Amerika, evlerinde kalıp kendi geniş bahçelerini ekip biçmek suretiyle birbirleriyle karşılaşmamayı kolay kolay başaramazlar. Bu düzlemde, iki büyük gücün sosyal iklimleri şüphesiz birbirlerini etkileyecektir. Ancak bu karşılıklı etki, barışçıl olmanın ya da karşılıklı asimilasyona yol açmanın ötesine geçip bir fırtına ya da patlama yaratabilir. Kapitalist ve Komünist dünyalar birbirlerinden yayılan yıkıcı etkilere karşı bağışık değildirler çünkü ikisi de, iddialarının aksine, birer yeryüzü cenneti değildir. Ve birbirlerinin yayınımlarına karşı korunmak için aldıkları önlemler bu konudaki korkularını açığa vurmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dış dünyanın gözükmemesi için çektiği demir perde bu durumu açıkça göstermektedir. Ancak Kapitalist tarafta da, daha az felç edici olsa da, benzer bir korku vardır. Komünist misyonerlik

faaliyetine ilişkin bu korku, demokratik ülkelerde hükûmetin kişisel ilişkileri yasaklaması şeklinde ifade bulmasa da, panik dolu bir histeriye kolaylıkla dönüşme potansiyeline sahiptir.

O hâlde korku, isteğin yapamadığı şeyi yaparak, Rusya ve Amerika'nın birbirlerine düşmesine neden olabilir. Ancak bu noktada akla şu soru gelebilir: Güç seviyeleri birbirlerinkinden çok farklı olan bu iki düşman arasında düpedüz bir savaş patlak verebilir mi? Amerika Birleşik Devletleri, endüstriyel teçhizattaki muazzam üstünlüğü ve şimdi de atom bombası üretimindeki "teknik bilgi" tekeliyle Sovyetler Birliği'nden çok daha güçlüdür. Herhangi bir ülkeyi Sovyetler Birliği'nin pençesinden kolaylıkla kurtarabilir. Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği ile kendisi arasındaki tarafsız bölgede seçtiği herhangi bir ülke üzerinde de kendi himayesini iddia etme gücüne sahiptir. Bunu yapması hâlinde Sovyetler Birliği'nin Birleşik Devletler'e açıkça sert güç kullanarak karşı koymaya kalkışması olasılığı ise çok düşüktür. Sovyetler Birliği'nin Ukrayna ve Kafkasya'daki tahıl ambarı ve cephaneliğinin çok yakınında bulunan Yunanistan ve Türkiye'yi ABD'nin himayesi altına alması karşısında Sovyetler Birliği'nin tepki verememesi bu durumun bir örneğidir. Bu şu anlama gelmektedir: Amerika Birleşik Devletleri, Amerikan ve Rus alanları arasındaki sınır çizgisini Sovyetler Birliği'nin siyasi alanının mevcut sınırlarına çok yakın olan bir noktadan çizme gücüne sahiptir. Yani Amerika Birleşik Devletleri bölünmüş bir kürenin aslan payını alabilir. Dolayısıyla bu da Amerika'nın Rusya karşısındaki şu an zaten çok büyük olan üstünlüğünü çok belirgin bir şekilde artıracaktır.

Ancak bu sonuç gözden geçirilmeli ve üzerinde bir kez daha düşünülmelidir. Bu şekilde paylaşılacak olan bir dünyada, Birleşik Devletler'in üstünlüğü istatistiksel olarak gerçekten de ezici olacaktır. Ancak bu sonuçta teoride kalan ve muhtemelen yanıltıcı olan bir karşılaştırma temelidir. Siyasi, sosyal ve ideolojik açıdan ele alınan güç oranı, yüz ölçümü, nüfus ve üretkenlik açısından ele alınan güç oranı ile aynı olur mu? Dünyanın Amerika tarafından liderlik edilecek olan dörtte üçlük ya da beşte dörtlük bölümü siyasi, sosyal ve

ideolojik olarak kendi içinde birleşmiş olması sayesinde Rus misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmeyecek noktada olabilecek midir? Ya da bu son soruyu tersinden soracak olursak, varsayımsal Amerikan etki alanımızın sakinlerinin çoğunluğu, şu anda oldukça muhafazakâr olan Amerikan bireyciliği müjdesinin cazibesine ne kadar kapılabilecektir?

Mevcut Amerikan ideolojisi özgürlüğün değerine büyük vurgu yapmakta, ancak sosyal adalet ihtiyacına karşı ise daha az duyarlı görünmektedir. Amerika içerisinde üretilmiş olan bir ideolojinin bu şekilde olması hiç de şaşırtıcı değildir çünkü bugün Birleşik Devletler'de asgari yaşam standardı o kadar olağanüstü yüksek bir seviyededir ki beceriksiz, güçsüz ve yoksul olanlara temel bir sosyal adalet dağıtmak için becerikli, güçlü ve zengin olanların özgürlüğünü kısıtlamaya gerek yoktur. Ancak Birleşik Devletler halkının maddi refahı, elbette ki bugünün dünyasında istisnai olan bir durumdur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yabancı doğumlu ya da yabancı kökenlilerin yer aldığı yeraltı dünyasının yanı sıra Çin ve Hindistan'daki sayıları bir milyarı bulan köylü ve amele de dâhil olmak üzere, insanlığın yaşayan neslinin ezici çoğunluğu bugün varlığını "kıt imkânlar" içerisinde sürdürmekte, içinde bulunduğu kötü durumun giderek daha fazla bilincine varmakta ve bu durumdan giderek daha fazla huzursuz olmaktadır. Eşit olmayan bir şekilde bölünecek olan bir gezegende, ilkel sıkıntılar içerisinde olan bu büyük insanlık kitlesinin çoğunluğu çizginin Amerikan tarafında olacaktır. Amerikalı çobanların kendilerine tamamen yabancı olan sorunlar içerisinde kıvranan sürülerindeki bu insanların sıkıntılarını gerçekten anlayabilmeleri için neredeyse insanüstü bir hayal gücüne ve müşfik bir empati yeteneğine sahip olmaları gerekecektir. İşte bu nokta Amerikalı için Aşil'in topuğu olacaktır. Ruslar için ise düşmanlarının tarlasına delice ekme fırsatı söz konusu olacaktır. Duruma Rusların gözüyle bakacak olursak, bu koşullar altında, Amerika'nın atom bombasına ilişkin "teknik bilgiyi" keşfetmesiyle bozulan dengeyi propaganda yoluyla kısmen de olsa düzeltmek için oldukça umut verici bir olasılık varmış gibi görünebilir.

Amerikalıların kendi himayeleri altındaki Amerikalı olmayan geniş nüfus kitleleri üzerinde Rus propagandasının yaratacağı etkilerden korkmak zorunda kalacakları, kapitalist yaşam tarzı ile kişisel temasa geçen Sovyet vatandaşlarının bu yaşam tarzının cazibesine kapılmaları olasılığı nedeniyle de Sovyet Hükûmetinin dehşete kapılacağı bu bölünmüş dünyada istikrara ve barışa dair beklentilerin umut verici olmayacağı açıktır. Ancak bu durum üzerinde etkili olacak olan başka bir etmen daha vardır. Bu üçüncü ve yapıcı etmeni sağlayacak olan Büyük Britanya ile bazı diğer Batı Avrupa ülkeleridir.

Tarihin bu savaş sonrası bölümünde, bu Batı Avrupa ülkeleri, bir yanda Birleşik Devletler ve İngiliz Milletler Topluluğu'nun denizaşırı Dominyonları ile diğer yanda siyasi ve ekonomik olarak geri kalmış ülkeler arasında bir ara konumdadırlar. Komünizmin sunduğu umutsuz reçeteler Meksikalılar, Mısırlılar, Hintliler ve Çinlilerin açıkça "kıt imkânlar" içerisinde yaşamakta olan çoğunluğu için çekici olabilir. Ancak bu reçeteler İngilizler, Hollandalılar, Belçikalılar ve İskandinavlar için aynı derecede çekici değildir çünkü Batı Avrupa'daki savaş sonrası koşullar o kadar kötü değildir. Ancak Batı Avrupa aynı zamanda, Kuzey Amerika'nın Rio Grande nehrinin yukarısında kalan kısmında hâlâ hüküm süren su katılmamış özel girişim rejimini benimseyebilecek kadar da müreffeh değildir. Bu koşullar altında, Büyük Britanya ve Batı Avrupalı komşuları, sınırsız serbest girişim ile sınırsız sosyalizm arasındaki bir uzlaşmaya varmaya çalışmaktadırlar: Kendi ekonomik koşullarına uygun olan ve bu koşullar iyi ya da kötü yönde değiştikçe her iki yönde de değişikliğe uğratılabilecek olan bir uzlaşma.

Eğer Batı Avrupa'daki bu sosyal deneyler bir ölçüde başarıya ulaşırsa, bir bütün olarak dünyanın refahına değerli bir katkı sağlayabilir. Bu deneyler başka yerlerde otomatik olarak uygulanacak olan şablonlar olamazlar çünkü Batı'nın birçok icadı sayesinde fiziksel olarak aniden birbirlerine yakınlaşmış olan dünyanın farklı halklarının arasında hâlâ siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik farklılıklar vardır. Bu farklılıkların aşılması zaman alacaktır. Toplumsal evrimin

bu aşamasındaki bir dünyada, dünya çapındaki bir soruna getirilen yerel ve geçici bir çözümün dünyanın her yerinde uygulanabilir olması mümkün değildir. O çözüm, ortaya çıktığı ülkede, deneme yanılma yoluyla o anki yerel koşullara uygun hâle getirilmiştir. Ama belki de bu noktada Batı Avrupa ülkelerinin bugünün dünyası için yerine getirebilecekleri hizmete parmak basmış oluyoruz. Amerikan serbest girişim ideolojisi ile Rus Komünizm ideolojisinin garip bir ortak özelliği şudur: Bilinen her toplumsal koşulda akla gelebilecek her toplumsal hastalığa çare olarak bir toplumsal "şablon" sunarlar. Ancak her koşuldaki her sorun için aynı şablonu sunmak gerçek hayatın olgusal gerçeklerine uymamaktadır. Gerçek hayatta, ilk elden gözlemlenebilen veya kayıtlardan yeniden inşa edilebilen her sosyal sistem, su katılmamış sosyalizm ve su katılmamış serbest girişim şeklindeki iki teorik kutbun arasında bir noktada yer alan karma bir sistemdir. Devlet adamının görevi kendi zamanının ve kendi ülkesinin özel sosyal koşullarına uygun olan hedefin içerisindeki doğru noktayı vurmaktır: Devlet denilen kamyonu o anda üzerinde ilerlemekte olduğu yolun mevcut eğimine uygun bir şekilde sürmek için serbest girişim ve sosyalizm arasında doğru karışımı yakalamaktır. Şu anda dünyanın her şeyden çok ihtiyacı olan şey şudur: Serbest girişim ve sosyalizm arasındaki karşıtlığı ideolojik kaidesinden çıkarmak ve onu yarı dinî bir inanç ve fanatizm meselesi olarak değil, sağduyulu, pratik bir deneme yanılma, az ya da çok durum ve adaptasyon sorunu olarak ele almaktır.

Batı Avrupa, tarihin önümüzde duran bölümünde dünyanın geri kalanını bu yönde etkileyebilirse, bu sadece refaha büyük bir katkı değil, aynı zamanda barışa da büyük bir hizmet olabilir. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki sosyal, kültürel ve ideolojik bariyerleri yavaş yavaş yıkacak etkilerden biri olabilir. Maddi yaşam ölçeğinde zaman zaman bizi ansızın yakalayan değişimlerden birinin sonucu olarak salt savaş potansiyeli açısından varlığını sürdüren sadece iki büyük gücün kaldığı bir dünyada, Birleşik Krallık ya da Hollanda düzeyinde bir maddi kalibreye sahip olan ülkelerin dünya toplumunda nüfuz sahibi olmalarının sağlanması

için ise küresel düzeyde faaliyet gösterecek olan asgari bir anayasal iş birliği hükûmetinin varlığı gerekmektedir.

Batı Avrupa'nın bu etkisi, Amerika ve Rusya arasında eşit olmayan bir şekilde bölünmüş bir dünyada faydalı bir birleştirici etki yaratabilir mi? Eğer yaratabilirse, iş birliğine dayalı dünya hükûmetine yönelik ikinci girişimimizin de ilki gibi başarısızlığa uğraması durumunda, bu, başvurulacak ikinci bir yol olabilir. Ancak Birleşmiş Milletler örgütünün başarıya ulaşması elbette çok daha iyi olacaktır. Uğrunda tüm gücümüzle çabalamamız gereken hedefin bu olduğunu tüm samimiyetimle belirtmek isterim. Birleşmiş Milletler'in kariyerindeki henüz çok erken olan bu aşamada, ne olursa olsun, zorlukların bizi yıldırmasına ya da caydırmasına izin vermemeliyiz.

8

UYGARLIK YARGILANIYOR

I

TARİHE İLİŞKİN OLARAK BİZ BATILILARIN MEVCUT BAKIŞ açısı olağanüstü çelişkiler barındırmaktadır. Tarihsel ufkumuz hem mekân hem de zaman boyutunda muazzam bir şekilde genişlerken, tarihsel vizyonumuz –yani istememiz hâlinde görebilecek olduğumuz şeylerin aksine gerçekte gördüğümüz şeyler– hızla daralmakta ve âdeta at gözlüklerinin arasından bakan bir atın ya da bir denizaltı periskobundan dışarıya bakan bir komutanın görüş açısı kadar dar olan bir alana sıkışmaktadır.

Bu kesinlikle olağanüstü bir durumdur. Ancak bu türden bir dizi başka çelişki daha şu an içinde yaşadığımız zamanın karakteristiği gibi görünmektedir. Bu açıdan muhtemelen çoğumuzun zihninde daha büyük yer tutan başka örnekler de vardır. Örneğin, dünyamızda insani duygular daha önce görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır. Artık tüm sınıflardan, uluslardan ve ırklardan insanların insan hakları tanınmaktadır. Ancak aynı zamanda sınıf savaşının, milliyetçiliğin ve ırkçılığın belki de şimdiye dek hiç görülmemiş olan derinliklerine batmış durumdayız. Bu kötü tutkular soğukkanlı ve bilimsel olarak planlanmış zalimliklerde kendini göstermektedir. Ve birbiriyle uyumsuz olan bu iki zihinsel durum ve davranış standardı bugün sadece aynı dünyanın değil, bazen aynı ülkenin ve hatta aynı ruhun içinde yan yana görülebilmektedir.

Ayrıca, şu anda eşi benzeri görülmemiş bir üretim gücü ile eşi benzeri görülmemiş bir kıtlık eş zamanlı olarak varlığını sürdürmektedir. Bizim için çalışacak makineleri icat etmiş durumdayız. Ancak insana hizmet edecek –hatta annelerin bebeklerine bakmalarına yardımcı olmak gibi temel ve hayati olan bir hizmeti sunacak– yedek işgücü hiç olmadığı kadar az bir düzeyde. Yaygın işsizlik ile insan gücü kıtlığı arasında savrulup durmaktayız. Kuşkusuz, genişleyen tarihsel ufkumuz ile daralan tarihsel vizyonumuz arasındaki zıtlık çağımızın karakteristik bir özelliğidir. Yine de söz konusu bu çelişki oldukça şaşırtıcıdır!

Öncelikle kendimize ufkumuzun son zamanlarda ne kadar genişlediğini hatırlatalım. Mekân boyutunda, biz Batılıların görüş alanı, gezegenimizin yaşanabilir ve haritalandırılabilir olan tüm yüzeyi üzerindeki insanlığın bütününü ve bu gezegenin sonsuz derecede küçük bir toz zerresi şeklinde yer aldığı evrenin bütününü içine alacak şekilde genişlemiştir. Zaman boyutunda ise Batı'nın görüş alanı, son 6.000 yılda yükselmiş ve çökmüş olan tüm uygarlıkları, insan ırkının 600.000 ila bir milyon yıl önceki doğuşuna kadar uzanan geçmiş tarihini ve gezegenimizdeki yaşamın belki de 800 milyon yıl öncesine kadar uzanan tarihini içine alacak şekilde genişlemiştir. Tarihsel ufkumuz ne kadar da muhteşem bir şekilde genişlemektedir! Ancak aynı zamanda tarihsel görüş alanımız da daralmaktadır: Bir birey olarak vatandaşı olduğumuz cumhuriyetin ya da tebaası olduğumuz krallığın zaman ve mekân boyutları nezdindeki dar sınırları içinde küçülme eğilimi göstermektedir. Varlığını sürdürmekte olan Batılı devletlerin en eskilerinin, örneğin Fransa ya da İngiltere'nin siyasi varlıklarını kesintisiz bir şekilde sürdürme süreleri şimdiye kadar bin yıldan fazla değildir. Mevcut Batılı devletler arasındaki en büyükleri, örneğin Brezilya ya da Amerika Birleşik Devletleri dünya yüzeyindeki yerleşim olan toplam alanın yalnızca çok küçük bir bölümünü kaplamaktadırlar.

Ufkumuzun genişlemeye başlamasının –yani Batılı denizcilerin dünyanın çevresini dolaşmalarının ve kozmogoni ve jeoloji alanlarında çalışan Batılıların evrenimizin sınırlarına hem zaman hem de

mekân boyutlarında dayanmalarının– öncesinde, henüz milliyetçilik ile tanışmamış olan Orta Çağlı atalarımız bizim bugün sahip olduğumuz tarihsel vizyondan daha geniş ve daha adil olan bir tarihsel vizyona sahiptiler. Onlar için tarih, kişinin kendi cemaatinin tarihi anlamına gelmiyordu; İsrail, Yunanistan ve Roma'nın tarihi anlamına geliyordu. Ve dünyanın MÖ 4004 yılında yaratıldığına inanmakla hata etmiş olsalar bile, geriye dönüp MÖ 4004 yılına kadar bakmak, Bağımsızlık Bildirgesi'nin ya da *Mayflower*'ın, Kolomb'un ve Hengist ile Horsa'nın yolculuklarının öncesine bakmamaktan her halükârda daha iyidir. (Aslına bakılırsa MÖ 4004, atalarımız bunu bilmese de, oldukça önemli bir tarihtir: Uygarlık adı verilen insan toplumu türünün temsilcilerinin ilk kez ortaya çıkışını işaret eder.)

Yine atalarımıza göre Roma ve Kudüs'ün ifade ettiği anlam atalarımızın kendi memleketlerinin ifade ettiği anlamdan da çok daha büyüktü. Anglosakson atalarımız Hristiyanlık döneminin altıncı yüzyılının sonunda Roma Hristiyanlığını kabul ettikleri zaman Latince öğrendiler, Latince bilgisinin sağladığı erişim sayesinde kutsal ve dünyevi edebiyat hazinelerini incelediler ve Roma ve Kudüs'e hac ziyaretleri gerçekleştirdiler. Kaldı ki onların bu ziyaretleri gerçekleştirdikleri çağda, seyahat etmek müthiş zorlukları ve tehlikeleri barındırıyordu. Apaçık bir şekilde görülmektedir ki atalarımız geniş görüşlüydüler. Bu büyük bir ahlaki erdemdir ve aynı zamanda da büyük bir entelektüel erdemdir çünkü ulusal tarihlerin kendi zaman ve mekân sınırları içinde anlaşılmaları mümkün değildir.

II

Zaman boyutunda, tarih anlatımına İngilizlerin İngiltere'ye gelişiyle başlarsanız İngiltere'nin tarihini anlatamazsınız. Aynı şekilde Birleşik Devletler'in tarihini de İngilizlerin Kuzey Amerika'ya gelişiyle başlatarak anlatamazsınız. Bu, mekân boyutunda da aynı şekildedir: Bir ülkenin ana hatlarını dünya haritasından kesip çıkarır ve o ülkenin sınırları dışında ortaya çıkan her şeyi göz ardı ederseniz o ülkenin tarihini anlama imkânınız ortadan kalkar.

Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ın ulusal tarihlerinde çığır açan olaylar nelerdir? Günümüzden geçmişe doğru gidersek, bunların iki dünya savaşı, Sanayi Devrimi, Reform, Batı'nın keşif yolculukları, Rönesans ve Hristiyanlığa geçiş olduğunu söyleyebilirim. Şimdi, bu olayları ana olaylar hâline getirmeden ya da bu olayları Amerikalıların ya da İngilizlerin meseleleri olarak açıklamadan Birleşik Devletler ya da Birleşik Krallık tarihini anlatabilir miyiz? Elbette ki hayır. Herhangi bir Batı ülkesinin tarihindeki bu önemli olayları açıklamak için dikkate alınabilecek en küçük birim Batı Hristiyan âleminin tamamıdır. Batı Hristiyan âlemi derken Roma Katolik ve Protestan dünyasını, yani Papalığa bağlılıklarını sürdüren Roma Patrikhanesi taraftarları ile Papalığı reddetmiş olan eski taraftarları kastediyorum.

Ancak Batı Hristiyan âlemi tarihinin de kendi zaman ve mekân sınırları içinde anlaşılması mümkün değildir. Batı Hristiyan âlemi, bir tarihçi için, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ya da Fransa'dan çok daha iyi bir birim olsa da gene de yetersiz bir birimdir. Bu birim, zaman boyutunda, Roma İmparatorluğu'nun batı kısmının çöküşünü takip eden Karanlık Çağ'ın kapanışının gerisine gitmez. Yani en fazla 1300 yıl geriye gider. Batı Hristiyan âleminin temsil ettiği toplum türü ise 6.000 yıldır varlığını sürdürmektedir. 1.300 yıl 6.000 yılın dörtte birinden bile azdır. Batı Hristiyan âlemi, bugüne kadar var olmuş olan üç uygarlık kuşağından üçüncüsüne ait olan bir uygarlıktır.

Uzay boyutunda, Batı Hristiyan âleminin sınırlarının darlığı daha da çarpıcıdır. Dünyanın fiziksel haritasına bir bütün olarak bakarsanız, karalarla kaplı olan ve dünyanın sadece küçük bir bölümünü temsil eden kısmın, bir dizi yarımada ve adadan oluşan tek bir kıtadan –Asya kıtasından– oluştuğunu göreceksiniz. Peki Batı Hristiyanlığının genişlemeyi başardığı en uzak sınırlar nelerdir? Batıda Alaska ve Şili, doğuda ise Finlandiya ve Dalmaçya. Bu dört nokta arasında kalan bölge, Batı Hristiyan âleminin en geniş alanıdır. Peki bu alan ne kadardır? Sadece Asya'nın Avrupa yarımadasının ucu ve birkaç büyük ada. (Bu iki büyük ada ile elbette

Kuzey ve Güney Amerika'yı kastediyorum.) Batı'nın Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki dış dayanaklarını da dâhil etmeniz durumunda bile, Batı dünyasının toplam yaşanabilir mevcut alanı gezegen yüzeyinin toplam yaşanabilir alanının yalnızca çok küçük bir kısmına karşılık gelir. Ve Batı Hristiyan âleminin tarihini bu dar coğrafi sınırlar içinde anlayamazsınız.

Batı Hristiyanlığı, Hristiyanlığın bir ürünüdür. Ancak Hristiyanlık Batı dünyasında ortaya çıkmamıştır. Hristiyanlık, Batı Hristiyanlığının sınırları dışında, bugün farklı bir uygarlığın etki alanı içinde kalan bir bölgede ortaya çıkmıştır. Bu farklı uygarlık İslamiyet'tir. Biz Batılı Hristiyanlar bir zamanlar dinimizin beşiği olan Filistin'i Müslümanlardan almaya çalıştık. Eğer Haçlı Seferleri başarılı olsaydı, Batı Hristiyanlığı çok önemli Asya anakarasındaki tabanını biraz daha genişletmiş olacaktı. Ancak Haçlı Seferleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Batı Hristiyan âlemi bugün dünyada varlığını sürdüren beş uygarlıktan yalnızca biridir. Uygarlık denen toplum türünün temsilcilerinin yaklaşık 6.000 yıl önce ilk ortaya çıkışından bu yana ise toplamda yaklaşık on dokuz uygarlığın var olmuş olduğu tespit edilmiştir.

III

İlk olarak varlığını sürdürmekte olan diğer dört uygarlığı ele alalım: Eğer bir uygarlığın kıtada tutunduğu yerin sağlamlığı –bununla Asya'nın sağlam kara kütlesini kastediyorum– o uygarlığın göreceli yaşam beklentisinin kabaca bir göstergesi olarak kabul edilebilirse, varlığını sürdürmekte olan diğer dört uygarlık bizim Batı Hristiyan dünyamızdan –hayat sigortası sektörünün jargonuyla– "daha iyi yaşamlara" sahiptir.

Kardeş uygarlığımız Ortodoks Hristiyanlık, Baltık'tan Pasifik'e ve Akdeniz'den Arktik Okyanusu'na kadar uzanmaktadır: Asya'nın kuzey yarısını ve Asya'nın Avrupa yarımadasının doğu yarısını işgal etmektedir. Rusya tüm diğer uygarlıkların arka kapılarına bakar: Beyaz Rusya ve Kuzeydoğu Sibirya'dan bizim Batı dünyamızın Polonya ve Alaska'daki arka kapılarına bakar; Kafkasya ve Orta

Asya'dan İslam ve Hindu dünyalarının arka kapılarına bakar; Orta ve Doğu Sibirya'dan Uzak Doğu dünyasının arka kapısına bakar.

Üvey kardeş uygarlığımız İslam'ın da kıtada sağlam bir temeli vardır. İslam'ın etki alanı Asya kıtasının kalbi olan Kuzeybatı Çin'den Asya'nın Afrika yarımadasının batı kıyısına kadar uzanmaktadır. Dakar'da İslam dünyası, Asya'nın Afrika yarımadasını Güney Amerika adasından ayıran boğazın daraldığı noktaya hâkimdir. İslam aynı zamanda Asya'nın Hint yarımadasında da sağlam bir zemine sahiptir.

Hindu toplumu ve Uzak Doğu toplumuna gelince, 400 milyon Hindu ve 400 ya da 500 milyon kadar Çinlinin kıtada sağlam bir yere sahip olduğunu göstermek için hiçbir kanıt dahi gerekmez.

Ancak, sırf şu anda varlıklarını sürdürmekte oldukları için, bu mevcut uygarlıklardan herhangi birinin önemini abartmamalıyız. "Yaşam beklentisi" yerine başarı açısından düşünürsek, göreceli başarının kabaca bir göstergesi, insan ırkına kalıcı nimetler bahşeden bireysel ruhların doğumunda bulunabilir.

Şimdi, insanlığın yaşayan neslinin en büyük hayırseverleri olan bireyler kimlerdir? Şöyle diyebilirim: Konfüçyüs ve Laozi, Buda, İsrail ve Yehuda Peygamberleri, Zerdüşt, İsa ve Muhammed ve ayrıca Sokrates. Ve insanlığın bu kalıcı hayırseverlerinden hiçbiri yaşayan beş uygarlıktan herhangi birinin çocuğu değildir. Konfüçyüs ve Laozi, daha önceki bir neslin şimdi yok olmuş olan Uzak Doğu uygarlığının çocuklarıydı; Buda, daha önceki bir neslin şimdi yok olmuş olan Hint uygarlığının çocuğuydu. Hoşea, Zerdüşt, İsa ve Muhammed artık yok olmuş bir Suriye uygarlığının çocuklarıydı. Sokrates artık yok olmuş bir Yunan uygarlığının çocuğuydu.

Son 400 yıl içinde, varlığını sürdürmekte olan beş uygarlığın hepsi, bu uygarlıklardan ikisinin gerçekleştirdiği girişimler sonucunda birbirleriyle temasa geçmiştir: Batı Hristiyanlığının Asya'nın Avrupa yarımadasının ucundan okyanus ötesine yayılması ve Ortodoks Hristiyanlığının Asya kıtasının tüm genişliği boyunca karadan yayılması.

Batı Hristiyan âleminin genişlemesinin iki özelliği vardır: Okyanus üzerinden gerçekleşmiş olması nedeniyle, bugüne kadar dünya yüzeyinin yaşanabilir kısmının tamamına yayılma anlamında

tam anlamıyla dünya çapında olan tek uygarlık genişlemesidir. Ve modern mekanik araçlarla "mekânın ve zamanın fethedilmesi" sayesinde, Batı maddi uygarlık ağının yayılışı ile birlikte dünyanın farklı bölgeleri daha önce hiç olmadığı kadar yakın fiziksel temas içerisine girmiştir. Ancak, bu noktalarda bile, Batı uygarlığının genişlemesi, Rus Ortodoks Hristiyanlığının aynı çağdaki karasal genişlemesinden ve daha önceki tarihlerde diğer uygarlıkların benzer şekilde gerçekleştirmiş oldukları genişlemelerden tür olarak değil, yalnızca derece olarak farklıdır.

İnsanlığın bugünkü birleşmesine ve bunun sonucu olarak insanlık tarihi vizyonumuzun birleşmesine önemli katkılarda bulunmuş daha önceki yayılmalar da vardır. Artık yok olmuş olan Suriye uygarlığı, Fenikeliler tarafından batıya doğru Asya'nın Avrupa ve Afrika yarımadalarının Atlantik kıyılarına, Himyeriler ve Nestûrîler tarafından güneydoğuya doğru Asya'nın Hint yarımadasının ucuna ve Maniheistler ve Nestûrîler tarafından kuzeydoğuya doğru Pasifik'e yayılmıştır. Denizaşırı olarak iki yönde ve karasal olarak da üçüncü bir yönde genişlemiştir. Pekin'i ziyaret eden herkes Suriye uygarlığının karadaki kültürel fetihlerinin çarpıcı bir anıtını görür. Çin'in Mançu Hanedanlığı'nın Pekin'deki üç dilli yazıtlarında Mançu ve Moğol metinleri Çince karakterlerle değil, alfabemizin Süryanice formuyla yazılmıştır.

Yunan uygarlığının Yunanlar tarafından denizaşırı olarak batıdaki Marsilya'ya, Romalılar tarafından kara üzerinden kuzeydeki Ren ve Tuna'ya ve Makedonyalılar tarafından kara üzerinden doğudaki Hindistan ve Çin'in içlerine doğru yayılması ve Sümer uygarlığının Irak'taki beşiğinden çıkıp kara üzerinden her yöne doğru gerçekleştirdiği genişleme, artık yok olmuş olan uygarlıkların yayılmalarına ilişkin diğer örneklerdir.

IV

Belirli uygarlıkların birbirini izleyen bu genişlemelerinin bir sonucu olarak, tüm yaşanabilir dünya artık tek bir büyük toplum hâlinde birleşmiştir. Bu süreci nihayetine erdiren hareket, Batı Hristiyan

âleminin modern çağdaki genişlemesi olmuştur. Ancak, ilk olarak, Batı Hristiyan dünyasının bu genişlemesinin dünyanın birleşmesini sadece tamamına erdiren aşama olmaktan ibaret olduğunu ve süreci son seviyesine ulaştıran bir araçtan fazlası olmadığını ve ikinci olarak da, dünyanın birleşmesinin nihayet Batılı bir çerçevede başarılmış olmasına karşın dünyadaki mevcut Batı yükselişinin uzun sürmeyeceğinin kesin olduğunu aklımızda tutmalıyız.

Birleşik bir dünyada, Batılı olmayan –dördü yaşamakta olan, on dördü ise yok olmuş olan– on sekiz uygarlık etkilerini kesinlikle yeniden göstereceklerdir. Ve nesiller ve yüzyıllar boyunca, birleşik bir dünya, farklı bileşen kültürleri arasında bir dengeye doğru yavaş yavaş ilerledikçe, Batı bileşeni, Batı toplumunun modern çağdaki genişlemesi yoluyla kendisiyle ve birbirleriyle bir araya getirdiği – yaşayan ya da soyu tükenmiş olan– diğer kültürlerle karşılaştırıldığında, mütevazı bir noktada kalacaktır: İçsel değeri sayesinde koruyabileceği tek şey.

Bu perspektiften bakıldığında tarihin, bizim neslimizin ve bizden sonra gelecek nesillerin tarihçilerine şu çağrıyı yaptığını düşünüyorum: Eğer insan kardeşlerimiz için sunabileceğimiz hizmeti – onların birleşik bir dünyada yönlerini bulmalarına yardımcı olmak şeklindeki o önemli hizmeti– tam anlamıyla yerine getirmek istiyorsak, gerekli hayal gücü ve irade çabasını göstererek kendi ülkelerimizin ve kendi kültürlerimizin yerel ve kısa ömürlü tarihlerinin hapishane duvarlarını tırmanıp aşmalı ve tarihe bir bütün olarak sinoptik bir bakış açısıyla bakmaya kendimizi alıştırmalıyız.

İlk görevimiz şudur: Varlığını sürdürmekte olan ya da olmayan tüm bilinen uygarlıkların tarihini bir bütün olarak algılamak ve onu diğer insanlara bu şekilde sunmak. Bunu başarmanın iki yolu olduğuna inanıyorum.

Bu yollardan biri şudur: Uygarlıklar arasındaki karşılaşmaları incelemek. Buna ilişkin dört önemli örnekten yukarıda bahsettim. Uygarlıklar arasındaki bu karşılaşmalar tarihsel olarak aydınlatıcıdır. Bu karşılaşmalar bir dizi uygarlığı tek bir görüş odağında bir araya getirir. Ayrıca uygarlıklar arasındaki bu karşılaşmalardan yüksek

dinler de doğmuştur: Belki de aslen Sümerlere dayanan Yüce Anneye ve onun acı çeken, ölen ve tekrar dirilen Oğluna tapınma; Suriye ve Babil uygarlıkları arasındaki karşılaşmadan doğan Yahudilik ve Zerdüştlük; Suriye ve Yunan uygarlıkları arasındaki karşılaşmadan doğan Hristiyanlık ve İslam; Hint ve Yunan uygarlıkları arasındaki karşılaşmadan doğan Budizm'in Mahayana formu ve Hinduizm. İnsanlığın bu dünyadaki geleceğinin –tabii eğer insanlığın bu dünyada bir geleceği olacaksa– son 4.000 yıl içinde (ve ilki hariç hepsi son 3.000 yıl içinde) ortaya çıkmış olan bu yüksek dinlerde yattığına inanıyorum. Bence insanlığın geleceği, birbirleriyle karşılaşmak suretiyle yüksek dinlerin doğmasına yönelik fırsatlar sağlayan uygarlıkların kendilerinde yatmıyor.

Bilinen tüm uygarlıkların tarihini bir bütün olarak incelemenin ikinci yolu ise şudur: Uygarlıklara İnsan Toplumu cinsinin belirli bir türünün pek çok temsilcisi olarak bakıp onların bireysel tarihlerini karşılaştırmalı olarak incelemek. Uygarlıkların tarihlerindeki başlıca aşamaları –doğuşlarını, büyümelerini, gerilemelerini ve çöküşlerini– haritalandırmak suretiyle onların deneyimlerini aşama aşama karşılaştırabiliriz. Bu çalışma yöntemiyle belki de belirli olan ortak deneyimlerini, bireysel olan benzersiz deneyimlerinden ayırabiliriz. Bu şekilde, uygarlıklar olarak adlandırılan toplum türlerinin morfolojisini çıkarabiliriz.

Bu iki çalışma yöntemini kullanarak birleşik bir tarih vizyonuna ulaşmamız durumunda şunu göreceğiz: Farklı uygarlıkların ve halkların tarihlerine günümüzdeki Batılı gözlüklerimizle baktığımızda görünen perspektifte çok kapsamlı ayarlamalar yapmamız gerekecektir.

Bakış açımızı düzeltmek için yola çıkarken, aynı anda iki alternatif varsayım üzerinden hareket etmemizin akıllıca olacağını düşünüyorum. Bu varsayımlardan biri şudur: İnsanlığın geleceği her şeye rağmen bir felaket olmayabilecektir ve İkinci Dünya Savaşı'nın son savaş olmaması durumunda dahi, bu dünya savaşları serisinin geri kalanını da tıpkı ilk iki savaşı atlatmış olduğumuz gibi atlatıp nihayetinde daha sakin sulara doğru yelken açabileceğizdir. Diğer

varsayım ise şudur: Bu ilk iki dünya savaşı bizim kendi başımıza getireceğimiz o büyük felaketin habercisidir.

Daha tatsız olan bu ikinci alternatif çok pratik bir olasılık hâline gelmiştir. Şöyle ki insanoğlu daha savaş kurumunu ortadan kaldırmayı başaramamışken atom enerjisini nasıl kullanacağını keşfetmiştir. Çıkış noktası olarak aldığım bizim bu kendi çağımızda, dünya yaşamının bu çelişkileri ve paradoksları aynı zamanda ciddi sosyal ve ruhsal hastalık belirtileri gibi görünmektedir. Bu belirtilerin varlığı –ki çağdaş tarihin manzarasında başka uğursuz özellikler de mevcuttur– alternatiflerimizin daha tatsız olan bu ikincisini sadece kötü bir şaka olarak değil, ciddi bir olasılık olarak kabul etmemiz gerektiğinin bir başka göstergesidir.

Her iki alternatifte de, biz tarihçilerin kendi dikkatimizi –ve dinleyicilerimiz ile okuyucularımızın dikkatini– geçmiş performanslar ışığında birleşik bir dünyada insanlığı bekleyen alternatif geleceklerden birinde veya diğerinde uzun vadede öne çıkması muhtemel görünen uygarlıkların ve halkların tarihleri üzerinde yoğunlaştırmamız gerektiğini düşünüyorum.

V

Eğer birleşik bir dünyada insanlığın geleceği genel olarak mutlu bir gelecek olacaksa, o zaman Çinliler için Eski Dünya'da, Fransız asıllı Kanadalılar için de Kuzey Amerika adasında bir gelecek olduğu kehanetinde bulunabilirim. İnsanlığın Kuzey Amerika'daki geleceği ne olursa olsun, Fransızca konuşan bu Kanadalıların, her halükârda, hikâyenin sonunda orada olacaklarından oldukça eminim.

İnsanlığın geleceğinin büyük felaketlere gebe olduğu varsayımından hareketle, Tibetliler ve Eskimoların geleceğimizin birer parçası olacağı kehanetinde bulunmuş olmalıydım çünkü bu halkların her ikisi de son zamanlara kadar alışılmadık derecede korunaklı bir konuma sahipti. "Korunaklı" derken, elbette, insanın ahmaklığından ve kötülüğünden kaynaklanan tehlikelere karşı korunaklı olmayı kastediyorum, fiziksel çevrenin zorluklarına karşı korunaklı

olmayı değil. İnsanoğlu Orta Paleolitik Çağ'dan bu yana pratik amaçları doğrultusunda fiziksel çevresinin yeterli derecede efendisi olmuştur. O zamandan beri insana yönelik tek tehlike insanın kendisinden gelmiştir –ve bunlar ölümcül tehlikeler olmuştur. Ancak Tibetlilerin ve Eskimoların evleri artık korunaklı değil çünkü Kuzey Kutbu ve Himalayalar üzerinden uçmayı başarmak üzereyiz. Böylelikle hem Kuzey Kanada hem de Tibet gelecekteki bir Rus-Amerikan savaşının sahneleri arasında yerlerini alabilir.

Eğer insanlık atom bombalarıyla ortalığı kasıp kavuracaksa, insanlığın mevcut mirasının bir kısmını kurtarma konusunda ben şahsen Orta Afrika'daki Negrito Pigmelerine de öncelik veririm. (Onların Filipinler'deki ve Malay Yarımadası'ndaki doğulu kuzenleri artık tehlikeli derecede korunaksız pozisyonlarda yaşadıkları için muhtemelen geri kalanımızla birlikte yok olacaklardır).

Antropologlarımız Afrikalı Negritoların Tanrı'nın doğası ve Tanrı'nın insanla ilişkisi konusunda beklenmedik derecede saf ve yüce bir anlayışa sahip olduklarını söylemektedirler. Negritolar insanlık için yeni bir başlangıcın sağlanmasında faydalı olabilirler. Böyle bir durumda, son 6.000 ila 10.000 yılın başarılarını kaybetmiş olsak bile, insan ırkının hâlihazırda sahip olduğu 600.000 veya bir milyon yıllık geçmiş ile karşılaştırıldığında 10.000 yıl çok da büyük bir kayıp olmayacaktır.

Felaketin en uç olasılığı ise Afrikalı Negritolar ve diğerleri de dâhil olmak üzere tüm insan ırkını yok etmeyi başarabilmemizdir.

Bu gezegendeki yaşamın geçmiş tarihine bakıldığında, bu bile pek olası değildir. Eğer insanın bugünkü üstünlüğünü Orta Paleolitik Çağ'da kurmuş olduğunu düşünmekte haklıysak, insanın yeryüzündeki hükümranlığı şu ana kadar sadece 100.000 yıllıktır. Gezegenimizin yüzeyinde yaşamın 500 milyon ya da hatta 800 milyon yıldır var olduğu düşünüldüğünde 100.000 yıl kayda değer bir süre sayılmaz. Geçmişte, başka yaşam biçimleri neredeyse akıl almaz derecede uzun süreler boyunca hüküm sürmüş ve sonunda sona ermiştir. Dev zırhlı sürüngenlerin saltanatı yaklaşık 80 milyon yıl boyunca yani günümüzden yaklaşık 130 milyon yıl öncesinden

50 milyon yıl öncesine kadar sürmüş olabilir. Ancak sürüngenlerin saltanatı sona ermiştir. Onun çok daha öncesinde –belki de 300 milyon yıl önce– dev zırhlı balıkların –hareketli bir alt çene geliştirerek muazzam bir başarıya imza atmış olan canlıların– saltanatı vardı. Ama balıkların saltanatı da sona ermiştir.

Kanatlı böceklerin yaklaşık 250 milyon yıl önce ortaya çıktığı düşünülmektedir. Belki de yüksek kanatlı böcekler –kurumsal bir yaşam yaratmada insanoğlundan önce davranmış olan sosyal böcekler– hâlâ dünya üzerindeki hükümdarlıklarının gelmesini bekliyorlardır. Eğer karıncalar ve arılar, insanoğlunun şu an sahip olduğu entelektüel anlayışın kırıntısına bile bir gün sahip olup da tarihi perspektif içinde görme şansını yakalarlarsa, memelilerin ortaya çıkışını ve insan memelisinin kısa saltanatını "ses ve öfke dolu ve hiçbir şey ifade etmeyen" alakasız bölümler olarak görebilirler.

Bizim neslimizde bize düşen görev ise tarihin bu yorumunun olgusal bir gerçek hâline gelmemesini sağlamaktır.

9

RUSYA'NIN BİZANS MİRASI

I

EĞER BU BİR DENEME DEĞİL DE BİR VAAZ OLSAYDI, Horatius'un şu ünlü dizesine kaçınılmaz olarak yer verirdim: *Naturam expellas furca, tamen usque recurret*: "Doğayı bir dirgenle kovabilirsiniz, ama o geri gelmeye devam edecektir."

Rusya'daki mevcut rejim, Rusya'nın –önemli olan çoğu konuda– geçmişiyle bağlarını kopardığını iddia ediyor. Batı da Bolşeviklerin söyledikleri şeyleri gerçekleştirdikleri gerçeğini kabul etmiş durumdadır. İnandık ve titredik. Yine de derinlemesine düşündüğümüzde bir mirası reddetmenin o kadar da kolay olmadığını görürüz. Geçmişi reddetmeye çalışsak da, Horatius'un da bildiği gibi, o sinsi bir şekilde kılık değiştirerek bize geri döner. Tanıdık bazı örnekler konuyu açıklığa kavuşturmamızı sağlayacaktır.

1763 yılında Britanyalıların Kanada'yı fethi, Fransızların Saint Lawrence vadisini ve İngilizlerin de Atlantik kıyılarını rekabetçi bir şekilde kolonileştirmelerinin sonrasında kıtanın bölünmesine son vermek suretiyle Kuzey Amerika'nın siyasi haritasında bir devrim yaratmış gibi görünüyordu. Ancak bu devrimsel değişimin görünüşünün aldatıcı olduğu ortaya çıktı. 1763'te birleşmiş olan iki dominyon 1783'te yeniden parçalandı. Kıta böylece bir kez daha bölündü: Daha önce Atlantik kıyıları Britanyalıların iken, şimdi Saint Lawrence vadisi Britanyalılarındı. Ancak Kuzey Amerika'daki Britanya hâkimiyetinin bu şekilde yer değiştirmesi, yirmi yıllık

birlikten sonra kıtanın siyasi olarak yeniden iki ayrı parçaya bölünmesine kıyasla önemsiz olan bir değişiklikti.

Benzer bir şekilde, 1660 Restorasyonu, on yedinci yüzyıl öncesinde Episkopalyan ve Presbiteryen hizipler şeklinde bölünmüş olan İngiliz Protestan Kilisesi'ni yeniden birleştirerek İngiltere'nin dinsel yaşamında devrim yaratmış gibi görünüyordu. Ancak burada da görünüş yanıltıcıydı çünkü on altıncı yüzyılda Episkopalyanlıktan kopuş şeklinde kendini göstermiş olan uyumsuzluk on sekizinci yüzyılda Metodizmin ortaya çıkışıyla yeniden belirdi.

Fransa'da ise Roma Katolik tutuculuğu sapkınlıkları bastırıp dinsel birliği yeniden ve sonsuza dek tesis etmeyi başarma konusunda defalarca hayal kırıklığına uğramıştır. Albililer bastırıldı ama sonra Huguenotlar ortaya çıktı. Huguenotlar da bastırıldı ama sonra Roma Katoliklerinin Kalvinizmi andıran versiyonu olan Jansenciler ortaya çıktı. Jansenciler de bastırıldı ama sonra Deistler ortaya çıktı. Bugün Fransızların bir ruhban sınıfı ile ruhban sınıfı karşıtı bir hizip şeklinde bölünmesi, son yedi yüzyıl boyunca Fransız halkını dinsel birliğe sürüklemeye yönelik olarak tekrar tekrar ortaya konmuş olan tüm girişimlere rağmen, Katolikler ve Evlat Edinişçiler (ya da Albililer tarafından savunulan doktrin gerçekte her ne idiyse) arasında on üçüncü yüzyılda ortaya çıkmış olan bölünmeyi yeniden üretmektedir.

Horatius'un temasına ilişkin bu apaçık tarihsel örneklerin ışığında, günümüz Rusya'sının Rusya'nın geçmişiyle olan ilişkisine bakmaya çalışalım.

Marksizm Rusya'da sanki yeni bir düzen kurulmuş görüntüsü vermektedir çünkü daha önceki bir dönemde Büyük Petro tarafından Rusya'ya getirilmiş olan o yeni yaşam biçimi gibi Marksizm de Batı'dan gelmiştir. Eğer bu Batılılaşma nöbetleri kendiliğinden gerçekleşmiş olsaydı, bunları gerçek yeni başlangıçlar olarak sunmak makul olabilirdi. Ancak Rusya kendi isteğiyle mi Batılılaşmaktadır? Yoksa bu konuda bir baskı altında mıdır?

Bu noktada, okumakta olduğunuz bu makalenin yazarının kişisel inançları şu şekildedir: Ruslar yaklaşık bin yıldır bizim Batı uygarlığımızın değil, Bizans'ın üyeleridirler. Bizans bizimkiyle

aynı Greko-Romen soydan gelen kardeş bir toplumdur ama yine de bizimkinden farklı ve ayrı bir uygarlıktır. Bizans ailesinin Rus üyeleri, bizim Batı dünyamız tarafından ezilme tehditlerine karşı her zaman güçlü bir direniş göstermişlerdir. Bugün de bu direnişi sürdürmektedirler. Kendilerini Batı tarafından fethedilmekten ve zorla asimile edilmekten kurtarmak için, Batı teknolojisinin efendisi hâline gelmeye defalarca çabalamışlardır. Bu güç gösterisi Rus tarihinde en az iki kez başarıya ulaşmıştır: Önce Büyük Petro, sonra da Bolşevikler tarafından. Batı teknolojisi ilerlemeye devam ettiği için bu çabanın da tekrarlanması gerekmiştir. Büyük Petro, on yedinci yüzyılda Batılı gemi ustalarının ve talim çavuşlarının zanaatlerinde ustalaşmak zorunda kaldı. Bolşevikler de bizim Batılı sanayi devrimimizle başa çıkmak zorunda kaldılar. Ve onlar bunu başarır başarmaz, Batı atom bombası üretiminin "teknik bilgisini" keşfederek yeniden Rusya'nın önüne geçti.

Tüm bunlar Rusları bir ikilemle karşı karşıya bırakmaktadır. Zorla tamamen Batılılaştırılmaktan kendilerini kurtarmak için, kendi kendilerini kısmen Batılılaştırmak zorundadırlar. Hem gerekli zamanda Batılılaşmak hem de bu sıkıntılı süreci belli sınırlar içinde tutmak istiyorlarsa bu konuda inisiyatif almak zorundadırlar. En kritik olan soru elbette şudur: Yabancı bir uygarlığı, onu bütünüyle benimsemeye doğru aşamalı bir şekilde sürüklenmeden, kısmen benimsemeyi başarabilir miyiz?

Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin tarihindeki belli başlı bölümlere bir göz atarak bu soruya yanıt bulabiliriz. Batı'da Rusya'nın saldırgan olduğuna dair bir kanı vardır. Aslına bakılırsa Batı'dan bakıldığında Rusya gerçekten de saldırgan görünmektedir: On sekizinci yüzyılda bölünen Polonya'dan aslan payını alan, on dokuzuncu yüzyılda hem Polonya'yı hem de Finlandiya'yı ezip geçen ve bugünün savaş sonrası dünyasında da baş saldırgan olan bir Rusya. Rusların bakış açısıyla bakıldığında ise durum tam tersidir. Ruslar kendilerini Batı'dan gelen saldırganlığın daimi kurbanları olarak görmektedirler. Ve daha uzun bir tarihsel perspektiften bakıldığında, bu Rus bakış açısının belki de bizim düşündüğümüzden daha büyük

bir haklılığa sahip olduğunu görebiliriz. Gerçekten tarafsız olmayı başarabilen bir araştırmacı şunu söyleyecektir: Rusların on sekizinci yüzyılda İsveç ve Polonya'ya karşı elde ettikleri başarılar aslında kendilerine yöneltilmiş olan saldırılara karşı birer tepki niteliğindedir ve bu başarıları sayesinde elde ettikleri toprak kazanımları, Rusya'nın hem daha öncesinde hem de daha sonrasında Batı'ya kaybettiği topraklarla kıyaslandığında önemsizdir.

Şarlman yönetimindeki Batı Hristiyanlığının kuzeye doğru ilerleyişiyle hem batıya hem de doğuya doğru harekete geçen İskandinav barbarları olan "Varegler" iç su yollarının kontrolünü ele geçirip bu iç bölgelerdeki ilkel Slav halklar üzerinde egemenlik kurarak bir Rus devletinin ilk temellerini attılar. İskandinavya'da kalıp Batı Hristiyanlığını kabul edenler ise Rusya'nın batı ufkundaki günümüz İsveçlilerinin atalarıdırlar: Putperestken kafir Hristiyanlara dönüşen ve saldırganlık hastalığından kurtulamayan bir topluluk. Yine on dördüncü yüzyılda, Rusya'nın orijinal etki alanının kalbi olan bölge –yani neredeyse Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın tamamı– Litvanyalılar ve Polonyalılar tarafından fethedilerek Rus Ortodoks Hristiyanlığından koparıldı ve Batı Hristiyanlığına ilhak edildi. (On dördüncü yüzyıldaki Polonya fetihleriyle Ruslardan alınan Galiçya, 1939-45 Savaşı'nın son aşamasına kadar Rusya tarafından geri alınamadı.)

On yedinci yüzyılda Polonyalı istilacılar Rusya'nın o zamana kadar fethedilmemiş olan bölgelerine girip Moskova'ya kadar ilerlediler ve ancak Rus tarafının üstün çabasıyla geri püskürtülebildiler. İsveçliler ise Polonya egemenliğindeki toprakların kuzey sınırlarına kadar uzanan tüm kıyı şeridini ilhak etmek suretiyle Rusya'yı Baltık'tan kopardılar. Polonyalıların on yedinci yüzyıldaki başarısı 1812'de Napolyon tarafından tekrarlandı. Yirminci yüzyılın başında ise Batılılar Rusya'nın üzerine resmen çullandılar. Almanlar 1915-18 yıllarında Rusya'yı işgal edip Ukrayna'yı ele geçirdiler ve Transkafkasya'ya kadar ulaştılar. Almanların çöküşünden sonra, 1918-20 yıllarında Rusya'yı dört farklı yönden işgal etme sırası İngilizlere, Fransızlara, Amerikalılara ve Japonlara geldi. 1941'de ise bu kez Almanlar yeniden –her zamankinden daha zorlu ve daha

acımasız bir şekilde– Rusya'ya karşı saldırıya geçtiler. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllar boyunca Rus ordularının da Batı topraklarında ilerlediği ve savaştığı doğrudur. Ancak bu Rus orduları, Batılıların kendi içlerindeki bir aile kavgasında mücadele vermekte olan bir Batılı gücün müttefiki olarak çatışmaya müdahil olmuşlardır. Görünüşe bakılırsa olgusal gerçek şudur: İki Hristiyanlık âlemi arasında yüzyıllardan beri devam eden savaşlarda, saldırgan olan taraf Batılılar ve saldırganlığın kurbanı olan taraf ise Ruslardı.

Batı'nın bakış açısıyla, Ruslar yabancı bir uygarlığın inatçı taraftarlarıydılar. Ve bu yüzden Batı'nın düşmanlığına maruz kaldılar. 1917 Bolşevik devrimine kadar, Rusların üzerindeki bu "canavarın işareti" Doğu Ortodoks Hristiyanlığının Bizans uygarlığıydı. Ruslar onuncu yüzyılın sonunda Doğu Ortodoks Hristiyanlığını benimsemişlerdir. Önemli olan nokta ise bunu bilinçli bir seçimle yapmış olmalarıdır. Güneydoğu komşuları olan ve sekizinci yüzyılda Yahudiliğe geçen Hazarları ya da Volga'nın aşağısındaki doğu komşuları olan ve onuncu yüzyılda İslam'a geçen Beyaz Bulgarları örnek alabilirdiler. Ancak Ruslar kendilerine özgü bir seçim yaptılar ve Bizans dünyasının Doğu Ortodoks Hristiyanlığını benimsediler. 1453'te Konstantinopolis'in Türkler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntısının da yok oluşu sonrasında, o zamana kadar hem Müslümanlara hem de Latinlere karşı Rus Ortodoks Hristiyanlığının toplanma noktası hâline gelmiş olan Moskova Prensliği bilinçli bir şekilde Bizans mirasını Yunanlardan devraldı.

1472'de Moskova Büyük Dükü III. İvan, Konstantinopolis'te Doğu Roma İmparatorluk Tacını giyen son Yunan'ın yeğeni olan Zoë Palaeológos ile evlendi. 1547'de IV. ("Korkunç") İvan kendisini Çar, yani Doğu Roma İmparatoru olarak ilan ederek taç giydi. Öncesinde bu makam elbette boştu. Ancak Rus prenslerinin geçmişte Konstantinopolis Ekümenik Patriği'ne bağlı olan Kiev ya da Moskova Metropoliti'nin dinî tebaası olduğu düşünülürse, IV. İvan'ın bu makamı üstlenmesi cüretkâr bir hamleydi. Moskova Metropoliti de Konstantinopolis'teki Yunan İmparatorunun siyasi tebaasıydı. Şimdi Yunan İmparatorunun tarzı, unvanı ve ayrıcalıkları Moskovalı

Grandük İvan tarafından üstleniliyordu. Son ve belirleyici adım ise şu şekilde atıldı: 1589'da, artık Türklerin egemenliğinde olan Konstantiniyye'de hüküm sürmekte olan Ekümenik Patriği, Moskova'ya yaptığı bir ziyaret sırasında, eski astı olan Moskova Metropoliti'ni bağımsız bir Patrik statüsüne yükseltmeye ikna edildi ya da zorlandı. Her ne kadar Rum Ekümenik Patriği, doktrin ve litürjide birleşmiş olsalar da yönetimde birbirlerinden bağımsız olan Ortodoks kiliselerinin başkanları arasında "eşitlerin birincisi" olarak tanınmaya bugüne kadar devam etmiş olsa da, Rus Ortodoks Kilisesi, bağımsızlığının kendisine verildiği andan itibaren, o zamanlar sayıca en güçlü ve aynı zamanda güçlü bir egemen devletin desteğine sahip olan tek kilise olduğu için, fiilen tüm Ortodoks Kiliselerinin en önemlisi hâline geldi.

1453'ten itibaren Rusya, Müslüman egemenliği altında olmayan tek Ortodoks Hristiyan ülkesiydi ve Konstantinopolis'in Türkler tarafından ele geçirilmesinin intikamı, bir yüzyıl sonra Korkunç İvan'ın Kazan'ı Tatarlardan almasıyla dramatik bir şekilde alındı. Bu, Rusya'nın Bizans mirasını üstlenme yönünde attığı bir başka adımdı ve Rusya bu rolü oldukça bilinçli bir şekilde üstlenmekteydi. Ruslar neyle karşı karşıya olduklarını çok iyi biliyorlardı. On altıncı yüzyılda, üçüncü ve dördüncü İvan dönemleri arasında hükümdarlık yapan Moskova Büyük Dükü III. Vasili'ye hitaben Pskovlu keşiş Teofilos tarafından yazılan açık mektubun ünlü bir pasajında Rusların bu politikası çarpıcı bir açıklık ve özgüvenle anlatılıyordu:

Eski Roma Kilisesi sapkınlığı yüzünden yıkıldı; İkinci Roma olan Konstantinopolis'in kapıları ise kafir Türklerin baltalarıyla söküldü; ama Moskova Kilisesi yani Yeni Roma Kilisesi, tüm Evrende Güneşten daha parlak bir şekilde parlıyor. ... İki Roma düştü, ama Üçüncüsü dimdik ayakta; dördüncü bir Roma olmayacak.

Bizans mirasını bilinçli bir şekilde üstlenen Ruslar, diğer şeylerin yanı sıra, Bizans'ın Batı'ya yönelik geleneksel tutumunu da devralmış oluyorlardı. Ve bunun, sadece 1917 Devrimi öncesinde değil, sonrasında da Rusya'nın Batı'ya yönelik tutumu üzerinde derin bir etkisi oldu.

Bizans'ın Batı'ya karşı tutumu basit bir tutumdur ve Batılılar tarafından anlaşılması zor olmamalıdır. Aslında bu tutuma ilişkin olarak empati kurabiliriz çünkü o bizim de kendimiz hakkında sahip olduğumuz ve abartılı derecede imkânsız olan aynı inançtan kaynaklanmaktadır. Biz "Frenkler" (Bizanslılar ve Müslümanlar bizi böyle adlandırır) İsrail, Yunanistan ve Roma'nın seçilmiş mirasçıları yani Vaade Göre Mirasçı olduğumuza, dolayısıyla geleceğin kendimizde olduğuna içtenlikle inanırız. Bu inancımız, evrenimizin sınırlarını uzayda olduğu kadar zamanda da muazzam ölçüde genişleten son jeolojik ve astronomik keşiflerle dahi sarsılmamıştır. İlk nebuladan protozoaya ve protozoadan da ilkel insana kadar uzanan, teleolojik olarak kendimizde doruğa ulaşan ve ilahi olarak tayin edilmiş olan bir soyağacının izini sürmeye devam ediyoruz. Bizanslılar da aynı şeyi yapıyorlar. Ancak bizim Batılı şemamıza göre bize ait olan bu imkânsız doğum hakkını Bizanslılar kendilerine veriyorlar. Efsanenin Bizans versiyonuna göre, Vaade Göre Mirasçı olanlar yani eşsiz geleceğe sahip olan o insanlar Franklar değil, Bizanslılardır. Ve bu inanç maddesinin elbette çok pratik bir sonucu vardır. Bizans ve Batı karşı karşıya geldiğinde Bizans her zaman haklı, Batı ise her zaman haksızdır.

Ruslar tarafından Bizanslı Yunanlardan devralınan bu ortodoksluk ve kader duygusunun, Rusya'daki Doğu Ortodoks Hristiyan yönetiminin olduğu kadar şu anki Komünist rejimin de karakteristik özelliği olduğu açıkça görülecektir. Marksizm şüphesiz bir Batı inancıdır; ancak Batı uygarlığını sorguya çeken bir Batı inancıdır. Ve bu nedenle, babası on dokuzuncu yüzyıl "Slavofili" ve dedesi dindar bir Doğu Ortodoks Hristiyanı olan yirminci yüzyıl Rus'unun, Batı'ya karşı olan kalıtsal tutumunda herhangi bir yeniden yönlendirme yapmak zorunda kalmadan sadık bir Marksist olması mümkündür. Rus Marksist, Rus Slavofil ve Rus Ortodoks Hristiyan için Rusya "Kutsal Rusya"dır. Ve Borgia ailesinin, Kraliçe Victoria'nın, Smiles'ın "Kendine Yardım"ının ve Tammany Hall'un Batı dünyası tek tip olarak sapkındır, yozlaşmıştır ve çökmüştür. Rus halkının Batı'ya yönelik bu geleneksel Rus kınamasını olduğu

gibi muhafaza etmesine olanak tanıyan ve aynı zamanda Rusya'yı sanayileşmiş Batı tarafından fethedilmekten kurtarmak için Rus hükûmetinin ülkeyi sanayileştirmesini sağlayacak bir araç görevi gören bir inanç, Seçilmiş Halkın kucağına doğal olarak düşen o ilahi armağanlardan biridir.

II

Günümüzün Marksist Rusya'sı üzerindeki etkisini kaybetmemiş gibi görünen Rusya'nın bu Bizans mirasına biraz daha yakından bakalım. Orta Çağ'ın başlarına dönüp Küçük Asya ve Konstantinopolis'teki Bizans tarihinin Yunan olan o ilk bölümüne baktığımızda, bu kardeş toplumumuzun göze çarpan hangi özelliklerini görürüz? İki özellik öne çıkmaktadır: Bizans'ın her zaman haklı olduğu inancı (bundan yukarıda bahsetmiştik) ve totaliter devlet kurumu.

Her zaman haklı olma inancının tohumları ilk kez Yunanların ruhunda, Batı'ya karşı kendilerini üstün hissetmek bir yana, son derece aşağılayıcı bir dezavantaja sahip oldukları bir anda filizlendi. Yüzyıllar boyunca berbat bir siyasi hayat geçiren Yunanlar, sonunda Romalılar tarafından kendilerine dayatılan bir barışa sahip oldular. Yunanlar için Roma İmparatorluğu hem bir yaşamsal zorunluluk hem de gururlarına yönelik tahammül edilemez bir hakaretti. Bu onlar için zorlu bir psikolojik ikilemdi. Bundan kurtulmanın yolunu Roma İmparatorluğu'nu bir Yunan meselesi hâline getirmekte buldular. Antoninler çağında, Yunan edebiyatçılar Roma İmparatorluğu fikrini Platon'un filozof kralı yönetimindeki o ideal krallığın pratiğe dökülmüş hâli olarak lanse ettiler. Bu dönemde Yunan eylem adamları da Roma kamu hizmetine kabul edildiler. Milattan sonra dördüncü yüzyılda Roma İmparatoru Konstantin, Yeni Roma'sını antik bir Yunan kentinin bulunduğu Bizantion'a yerleştirdi. Konstantinopolis'in Latince konuşan kurucusu tarafından bu yeni Roma'nın da Latin olması amaçlanmıştı. Ancak sadece iki yüz yıl sonra Justinianus'un zamanında Bizans yeniden Yunan olmuştu –her ne kadar Justinianus kendisinin ve Konstantin'in ana dili olan Latince'nin

gayretli bir savunucusu olsa da. Beşinci yüzyılda Roma İmparatorluğu, İtalya'nın kendisi de dâhil olmak üzere Batı'da çökerken Yunan ve yarı Helenleşmiş Doğu eyaletlerinde hayatta kaldı. Altıncı ve yedinci yüzyılların başında, Papa Büyük Gregorius zamanında, Latin Eski Roma, İmparatorluğun terk edilmiş ve ihmal edilmiş bir ileri karakoluydu. Bu imparatorluğun merkezi ise Yunan Yeni Roma'ydı.

Bugün bile, bir Yunan köylüsüne hangi milletten olduğunu sorarsanız ve o da okulda kendisine "Helen" demesi öğretildiğini bir an için unutursa, size "Romyós" cevabını verecektir: Başkenti Konstantinopolis olan o ideal ebedî Roma İmparatorluğu'nun Yunanca konuşan Doğu Ortodoks Hristiyan tebaası. "Helen" adının "Modern Yunan" anlamında kullanılması arkaik bir canlanmadır. Hristiyanlık döneminin altıncı yüzyılından bu yana popüler kullanımda (Ortodoks Hristiyan Kilisesi'nin Yunanca konuşan üyesi anlamına gelen) "Romalı" ve (pagan anlamına gelen) "Helen" arasındaki antitez (uygar insan anlamına gelen) "Helen" ve "Barbar" arasındaki klasik antitezin yerini almıştır. Bu devrimsel bir değişim gibi görünebilir, ancak doğa "geri gelmeye devam *edecektir*" çünkü Yunan için çok önemli olan tek şey bu değişime rağmen sabit kalmıştır. Yunan her zaman haklıdır. Pagan Yunan kültürü üstünlüğün simgesi olduğu sürece, Yunan Helen olmakla övünür. Ancak işler tersine döndüğünde ve Helenizm kötülenip dışlandığında, Yunan ezberini değiştirir ve artık kendisini Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun tebaası olarak ilan eder. Helenizm itibarsızlaşabilir; önemli olan Yunan'ın itibarsızlaşmamasıdır.

Böylece, hangi krallık olursa olsun, Krallığın gerçek Varisi olma unvanını ustalıkla taşımayı başaran Yunan Ortodoks Hristiyan, Latin Hristiyan dünyasını sorguya çekmeye devam etti. Dokuzuncu yüzyılda, Konstantinopolis'in Yunan Ekümenik Patriği Fotios, Batı Hristiyanlarının ayrılıkçı hâle geldiklerine işaret etti. Akide ile oynamışlardı. Ona izinsiz bir ekleme yaparak Oğul olan İsa Mesih'in de Kutsal Ruh'un bir çıkış noktası olduğunu iddia etmişlerdi. Hâlbuki Kutsal Ruh'un tek çıkış noktası Baba'ydı. Bizans her zaman haklıdır, ancak o anda Batı Hristiyan âlemini haksız çıkarmak için özel bir

nedeni vardı. Fotios'un bu teolojik keşif doğrultusunda Latinlere yönelttiği suçlama, Bizans Hristiyan âlemi ile Batı Hristiyan âlemi arasındaki siyasi çekişmenin ilk raundu sırasında yapıldı. Fotios'un kendisi de bu çekişmenin ön saflarında mücadele veren bir savaşçıydı.

Bu mücadele, tıpkı bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında olduğu gibi, iki rakip güç arasında yer alan ve siyasi ve ideolojik olarak tarafsız olan bir bölgenin bağlılığını kazanmak içindi. Kavimler Göçü sırasında Konstantinopolis'in kapılarından Viyana'nın kapılarına kadar Güneydoğu Avrupa'yı işgal etmiş olan putperestler dokuzuncu yüzyılda komşularının Hristiyan uygarlığından etkilenmeye başladılar. Peki iki Hristiyanlıktan hangisine yönelmeliydiler? Bizanslıların Yunan Ortodoks Hristiyanlığına mı? Yoksa Frankların Latin Katolik Hristiyanlığına mı? Sağduyu şunu öneriyordu: İki Hristiyan güçten coğrafi olarak daha uzak ve dolayısıyla siyasi olarak daha az tehlikeli olana yaklaşmalılardı. Böylece Franklara "karşı" olan Moravyalı dinsizler yüzlerini Konstantinopolis'e çevirdiler. Bizanslılara "karşı" olan Bulgar dinsizler ise yüzlerini Roma'ya çevirdiler. Bu tıpkı bugün Amerika'nın değil de Rusya'nın dibinde olan Yunanistan ve Türkiye'nin yüzlerini Moskova'ya değil de Washington'a çevirmeleri gibi bir durumdu. Böylece Güneydoğu Avrupa için Batı ile Bizans arasındaki rekabet başlamıştı. Ve kazanılacak ya da kaybedilecek şey öylesine büyüktü ki bu rekabetin sonunda bir kopuşun gerçekleşeceği kesindi. Fotios'un doruğa çıkardığı kriz, Macarların akınıyla beklenmedik bir şekilde ertelendi. Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bu yeni kâfir sürüsü Tuna Nehri kıyısına yerleştiğinde, Doğu Ortodoks Hristiyan âlemi ile Katolik Hristiyan âlemi uygun bir şekilde yeniden birbirlerinden yalıtılmış oldu. Ancak, onuncu yüzyılın sonunda Macarların Batı Hristiyanlığına geçmesiyle birlikte, rakip Hristiyanlıklar arasındaki çekişme yeniden patlak verdi ve kısa sürede 1054'teki kesin bölünmeye dönüştü.

Bu noktadan sonra, Bizans bir dizi korkunç gerileme yaşadı ve gururu büyük bir hasar aldı. Batıdan gelen Frank Hristiyanlar ve doğudan gelen Türk Müslümanlar aynı anda Bizans dünyasının üzerine çöktüler. Rusya'nın iç kesimleri yani Moskova ve çevresi

Doğu Ortodoks Hristiyan âleminin siyasi bağımsızlığını kaybetmeyen tek parçasıydı. Bizans uygarlığının Küçük Asya ve Balkan Yarımadası'ndaki ana vatanı tamamen sular altında kalmıştı. Konstantinopolis'in 1453'teki ikinci ve nihai düşüşü ile birlikte Yunanların hayal kırıklığı doruk noktasına ulaştı. Şehrin düşüşünün arifesinde, Yunanların yapabilecekleri tek hamle hazzetmedikleri iki yabancı boyunduruktan birini seçmekti. Bu acı seçimle karşı karşıya kalan Orta Çağ Yunan Ortodoks Hristiyanları, Batılı Hristiyan dindaşlarının boyunduruğunu tutkuyla reddettiler ve daha az kötü olan Müslüman Türklerin boyunduruğunu seçtiler. Onlar "Konstantinopolis'te Papa'nın tacını ya da kardinalin şapkasını görmektense Muhammed'in sarığını görmeyi tercih ederlerdi".

Bu önemli seçimi belirleyen duygular edebiyat eserleriyle kayda geçmiştir. Günümüzde olduğu gibi Orta Çağ boyunca da, Roma'nın iki rakip varisi arasındaki antipati karşılıklıydı. Lombard Piskopos Liutprand'ın Sakson İmparatorları I. ve II. Otto'nun hizmetinde Konstantinopolis'teki Bizans Sarayı'na 968 yılında yaptığı diplomatik ziyaretle ilgili raporunu okuduğumuzda bu duyguları net bir şekilde anlarız. Yalnızca üslup ve mizaca odaklanıp raporun yazılmış olduğu tarihi unutmamız hâlinde, raporu yazan kişinin 1917 sonrasındaki herhangi bir yılda Moskova'yı ziyaret eden bir Amerikalı olduğunu rahatlıkla hayal edebiliriz. Bizanslı prenses Anna Komena'nın, Birinci Haçlı Seferi ile başa çıkmak zorunda kalan babası İmparator Aleksios'un hükümdarlık dönemine ilişkin olarak yazdıklarını okuduğumuzda da o duyguları anlarız. Yazarın, Ortabatılı Amerikalı turist dalgasının Paris'i işgalini anlatan kültürlü bir yirminci yüzyıl Fransız kadını olduğunu düşünebiliriz –en azından yazar Batılıların (her zaman yanılmış olmalarına rağmen) açıklanamaz bir şekilde "teknik bilgisini" keşfettikleri o ölümcül yeni silahı yani kurmalı yayı tarif edene kadar. Keşke bu silah, kaderleri her zaman haklı çıkmak olan Bizanslılar tarafından keşfedilmiş olsaydı! Anna Komena'nın yazdıklarının bu bölümü, 1947 yılındaki bir Rus'un Amerika'nın atom bombası tekeline ilişkin şikayetini andırmaktadır.

Bizans Konstantinopolis'i neden yıkıma uğradı? Ve diğer yandan Bizans Moskova'sı neden ayakta kaldı? Bu iki tarihi bilmecenin de cevabı Bizans'ın totaliter devlet kurumunda yatmaktadır.

Bir zamanlar savaşlarla dolup taşmış olan dünyaya yüzyıllar boyunca barış bahşeden Roma ya da Çin gibi imparatorluklar, tebaalarının duyguları ve hayal güçleri üzerinde öylesine güçlü bir etki yaratır ki tebaaları o imparatorluklar olmadan yaşamayı hayal bile edemezler ve sonuç olarak bu sözde vazgeçilmez kurumların varlıklarının gerçekten sona erebileceğine inanamazlar. Roma İmparatorluğu yok olduğunda, ne çağdaşları ne de sonraki kuşaklar onun ölümünü kabul ettiler ve gerçeklerle yüzleşmeyi reddettikleri için ilk fırsatta Roma İmparatorluğu'nu yeniden var ederek o gerçekleri kendi hayallerine uygun hâle getirmeye çalıştılar. Hristiyanlık döneminin sekizinci yüzyılında, hem Doğu'da hem de Batı'da Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak konusunda kararlı girişimlerde bulunuldu. Batı'da Şarlman'ın girişimi neyse ki başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak iki nesil önce Suriyeli Leon tarafından Konstantinopolis'te yapılan girişim ölümcül bir başarıydı.

Bizans uygarlığının ana vatanında bir Orta Çağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun başarıyla kurulmasının en önemli sonucu, Doğu Ortodoks Kilisesi'nin yeniden devlete tabi hâle gelmesiydi.

Pagan Greko-Romen dünyasında din, seküler kamusal yaşamın bir parçasıydı. Roma İmparatorluğu'nun izni olmadan ortaya çıkan Hristiyanlık, özgürlüğünü yasa dışı ilan edilme ve zulüm görme pahasına savundu. Kilise ile anlaşmaya varan İmparatorluk Hükûmeti şu beklenti içerisindeydi: Tıpkı daha öncesindeki resmî paganizm gibi Hristiyanlığın da Roma Devleti karşısında bağımlı ve ikincil bir konuma düşmesi. Nitekim Konstantin'in din değiştirmesinden sonraki yaklaşık üç yüzyıl boyunca imparatorluğun Yunan merkezinde bu beklenti az çok gerçekleşti –Aziz İoannis Hrisostomos'un İmparatoriçe Eudoksia ile ters düştüğünde ve Papa Vigilius'un da İmparator Justinianus'un hoşnutsuzluğuna maruz kaldığında başlarına gelenler buna örnektir. Ancak neyse ki Kilise, İmparatorluğun çöküşüyle birlikte resmî kafesinden kurtuldu. Konstantinopolis'te

bile, Ekümenik Patrik Sergios yedinci yüzyılın en büyük krizinde İmparator Herakleios'la eşit şartlarda mücadele etti. İmparatorluğun iki yüz yıl öncesinde çöküp asla başarılı bir şekilde yeniden kurulamamış olduğu Batı'da, Kilise özgürlüğünü sadece geri kazanmakla kalmadı, aynı zamanda onu muhafaza etti. Batı dünyamızda Kilise devletten bağımsızlığını çoğunlukla korumuş ve hatta bazen devlet üzerinde bir üstünlük kurmuştur. Protestan ülkelerdeki modern özgür kiliseler ve Orta Çağdaki henüz bölünmemiş Batı Hristiyan âleminin Katolik Kilisesi, Batı geleneğinin ana çizgisini oluşturur. Protestan ülkelerdeki modern resmî devlet kiliseleri, genel olarak, Batı tarihinde istisnai bir şey olmuştur. Dahası, Kilise'nin Batılı bir devlette laik güce yeniden tabi olduğu yerlerde bile, Kilise ve Devlet arasındaki bu Batılı olmayan ilişki, Batı Hristiyan âleminde genel olarak yaygın olan dinî bağımsızlık iklimi tarafından yumuşatılmıştır. Öte yandan Bizans dünyasında, İmparatorluğun sekizinci yüzyılda başarılı bir şekilde yeniden kurulması, Doğu Ortodoks Kilisesi'ni yeniden kazanmış olduğu özgürlükten mahrum bırakmıştır. Doğu Ortodoks Kilisesi hapishaneye yeniden girmemek için büyük bir mücadele verdi. Yaklaşık iki yüz yıl süren bu mücadeleye rağmen nihayetinde Kilise Orta Çağ Doğu Roma devletinin âdeta bir departmanı hâline geldi. Devlet, Kilise'yi bu konuma indirgemek suretiyle, kendisini "totaliter" hâle getirmiştir –eğer günümüzdeki "totaliter devlet" terimi, tebaasının yaşamının her alanı üzerinde kontrol kuran bir devlet anlamına geliyorsa.

Roma İmparatorluğu'nun Konstantinopolis'te başarılı bir şekilde yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkan Orta Çağ Bizans totaliter devleti, Bizans uygarlığının gelişimi üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu devlet, kendisini ortaya çıkaran toplumu gölgede bırakan, ezen ve güdükleştiren bir karabasan olmuştur. Bizans uygarlığının zengin potansiyeli Bizans devleti tarafından en başından engellendi. Bu potansiyel, Doğu Roma İmparatorluğu'nun güç alanının ötesinde kalan bölgelerde ya da İmparatorluğun çöküşünden sonraki yüzyıllarda patlak veren özgünlük parıltılarında kendisini gösterir. Onuncu yüzyılda Hristiyan Yunan mültecilerle

Calabria'da yeni bir Büyük Yunanistan yaratan Sicilyalı keşiş Aziz Nilus'un ruhani dehası ya da on altıncı yüzyılda yaşayan ve Batı tarafından "El Greco" olarak tanınıp hayranlık duyulan Giritli ressam Teotokopulos'un sanatsal dehası. Bizans toplumunun "kendine özgü kurumu" bu parlak yaratıcı kapasiteyi köreltmekle kalmadı, Bizans dünyasının genişlemesinin ancak Bizans kültürünün Yunan havarileri ile onların Yunan olmayan başlıca dindaşları arasında ölümüne bir savaşın gerçekleşmesi yoluyla mümkün olmasına da neden oldu. Böylece Orta Çağ Bizans uygarlığı bahsetmiş olduğumuz o erken çöküşe sürüklendi.

Konstantinopolis Ekümenik Patriği'nin Doğu Roma İmparatoru'na tabi olması, putperest bir prensin Doğu Ortodoks Hristiyanlığını benimsemesi durumunda çözülemez bir ikilem yaratıyordu. Eğer din değiştiren kişi Ekümenik Patrik'in dinî tebaası hâline gelirse, Doğu Roma İmparatoru'nun siyasi egemenliğini de tanımış olacaktı ki bu da din değiştiren kişi için tahammül edilemez bir sonuç olacaktı. Öte yandan, kendine tabi olan bir Patriklik kurarak siyasi bağımsızlığını devam ettirme yolunu seçmesi durumunda ise ima yoluyla Doğu Roma İmparatoru'nun akranı olduğunu iddia etmiş olacaktı. Bu da İmparator için tahammül edilemez bir sonuç olurdu. Bu ikilem Doğu Hristiyanlığını benimseyen Rus prensi Vladimir'i ve haleflerini endişelendirmiyordu çünkü Rusya'nın Konstantinopolis'ten uzak oluşu sayesinde Doğu Roma İmparatoru'nun teorik siyasi derebeyliği orada fiilen zararsızdı. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'nun Avrupa eşiğinde bulunan Bulgaristan'daki prensler ise bu konuda endişelilerdi. Bulgaristan bir süre Roma ile flört ettikten sonra nihayetinde Bizans'ı tercih ettiğinde şu sonuç ortaya çıktı: Aynı Bizans dünyası içerisinde hem Yunan Ortodoks Hristiyan Doğu Roma İmparatorluğu'na hem de Slav Ortodoks Hristiyan Bulgaristan'a yer yoktu. Dolayısıyla yüz yıl boyunca devam edecek olan bir Yunan-Bulgar savaşı patlak verdi ve 1019'da Bulgaristan Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yok edildi. Ancak bu savaşta ölümcül yaralar alan Doğu Roma İmparatorluğu on birinci yüzyıl bitmeden Frank ve Türk saldırılarına yenik düştü. O

günün Bizans dünyasında sadece Rusya, uzaklığı sayesinde bu felaketin içinde kalmaktan kurtuldu ve böylece Bizans Hristiyanlığına en son geçenler Vaade Göre Mirasçı olmak üzere hayatta kaldılar –Bizanslıların inandığı gibi, bu kader Batılıların doğuştan hakkı değil, Bizanslıların doğuştan hakkıdır.

Ancak Rusya'nın hayatı genel olarak kolay olmamıştır. Orta Çağın başlarında hayatta kalmasını şanslı bir coğrafi konuma borçlu olsa da, gördüğümüz gibi o zamandan beri kendini kurtarmak için yoğun çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Tıpkı on birinci yüzyılda Bizans uygarlığının Yunan ana vatanının Türkler ve Haçlılar tarafından saldırıya uğraması gibi, Rusya da on üçüncü yüzyılda Tatarlar ve Litvanyalılar tarafından iki cepheden saldırıya uğradı. Rusya nihayetinde doğudaki düşmanlarına karşı üstünlük sağlamış olsa da, Batı dünyasının sürekli ilerlemekte olan teknolojik "teknik bilgisine" karşı zorlu yarışını hâlâ sürdürmek zorundadır.

Bağımsızlıklarını korumak için verdikleri bu uzun ve acımasız mücadelede Ruslar, kurtuluşu Orta Çağ Bizans dünyasının felaketi olan siyasi kurumda aramışlardır. Hayatta kalmak için tek umutlarının acımasız bir siyasi güç yoğunlaşmasında yattığını düşündüler ve kendileri için Bizans totaliter devletinin bir Rus versiyonunu tasarladılar. Moskova Büyük Dükalığı bu siyasi deneyin laboratuvarıydı ve Moskova'nın yönetimi altında bir dizi zayıf prenslik birleşerek tek bir büyük güç hâline geldi. Oluşan bu siyasi yapıya önce Büyük Petro ve sonra da Lenin tarafından yeni birer çehre kazandırıldı. Ama yapının özü değişmeden kaldı. Günümüzün Sovyetler Birliği, on dördüncü yüzyıldaki Moskova Büyük Dükalığı gibi, Orta Çağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun belirgin özelliklerini yeniden üretmektedir.

Bu Bizans totaliter devletinde kilise, laik hükûmetin aracı olmayı kabul ettiği sürece Hristiyan ya da Marksist olabilir. Sovyetler Birliği'ni Komünist dünya devrimi davasını ilerletmek için bir araç hâline getirmek isteyen Troçki ile Komünizmi Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını ilerletmek için bir araç hâline getirmek isteyen Stalin arasındaki mesele aslında eski bir meseledir: Bir zamanlar Aziz İoannis Hrisostomos ile İmparatoriçe Eudoksia arasında ve Studioslu

Theodoros ile İmparator VI. Konstantinos arasında yaşanmış meselelerin aynısıdır. Orta Çağ'da olduğu gibi modern Bizans dünyasında da zafer laik gücün savunucusunun olmuştur. Tarihin Batı'daki akışı ise ters yöndeydi: VII. Gregorius ile IV. Henry ve IV. Innocentius ile II. Friedrich arasındaki güç mücadelelerinde kazanan taraf hep kilise olmuştur.

Bizans uygarlığının ana vatanındaki Orta Çağ Yunanları ve Bulgarlar arasında ölümüne bir savaşa yol açmış olan Bizans'ın totaliter devlet kurumu şu ana kadar Rus Ortodoks Hristiyanlığı için aynı ölümcül sonuçları doğurmadı. Ancak Batı dünyasında yerini almak ile Batı'dan uzak durup kendi Batı karşıtı dünyasını kurmaya çalışmak arasında önemli bir seçim yapmak zorunda olan Rusya'nın talihi üzerinde bu totaliter devlet kurumunun nasıl bir etkisi olacağını bilmiyoruz. Rusya'nın nihai kararının, Bizans geçmişinden de miras aldığı ortodoksluk ve kader duygusundan derinden etkileneceğini tahmin edebiliriz. Çekiç ve Orak altında, Haç altında olduğu gibi, Rusya hâlâ "Kutsal Rusya" ve Moskova hâlâ "Üçüncü Roma"dır. *Tamen usque recurret*.

10

İSLAM, BATI VE GELECEK

GEÇMİŞTE, İSLAM VE BİZİM BATI TOPLUMUMUZ, FARKLI durumlarda ve değişen rollerde, art arda birkaç kez birbirlerine karşı hareket etmiş ve tepki göstermişlerdir.

Aralarındaki ilk karşılaşma, Batı toplumunun henüz emekleme döneminde olduğu ve İslam'ın Arapların kahramanlık çağındaki ayırt edici dini olduğu dönemde meydana geldi. Araplar Ortadoğu'nun eski uygarlıklarının topraklarını henüz fethedip yeniden birleştirmişlerdi ve bu imparatorluğu bir dünya devletine dönüştürmeye çalışıyorlardı. Bu ilk karşılaşmada, Müslümanlar Batı toplumunun başlangıçtaki alanının neredeyse yarısını ele geçirdiler ve tümünü ele geçirme noktasına da çok yaklaştılar. Kuzeybatı Afrika'yı, İber Yarımadası'nı ve Galyalıların "Gotya"sını (Pireneler ile Rhône ağzı arasındaki Languedoc kıyılarını) ele geçirip ellerinde tuttular. Bir buçuk yüzyıl sonra, yeni doğmakta olan Batı uygarlığımız Karolenj İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bir gerileme yaşadığında, Müslümanlar Afrika'daki bir harekat üssünden tekrar saldırıya geçtiler ve bu kez de İtalya'nın efendileri hâline gelme noktasına çok yaklaştılar. Daha sonra, Batı uygarlığı erken bir döneminde yaşadığı bu yok olma tehlikesini atlatıp güçlü bir büyüme sürecine girdiğinde, müstakbel İslam dünya devleti çöküşe doğru gerilemeye yüz tuttu ve böylece işler tersine döndü. Batılılar, İber Yarımadası'ndan Sicilya'ya ve oradan da Levant'a kadar Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna uzanan bir cephe boyunca saldırıya geçtiler. Tıpkı birkaç

yüzyıl öncesinde Kuzey Avrupa barbarları ve Araplar tarafından iki cephede eş zamanlı saldırılarla yüzleşmek zorunda kalmış olan Hristiyanlık gibi, İslam da aynı anda bir yandan Haçlılar, diğer yandan Orta Asya Göçebeleri tarafından saldırıya uğradı ve körfeze sürüldü.

Bu ölüm kalım mücadelesinde, kendisinden önceki Hristiyanlık gibi İslam da zaferle hayatta kaldı. Orta Asyalı istilacılar din değiştirdi; Frank istilacılar kovuldu; bölgesel anlamda Haçlı Seferleri'nin tek kalıcı sonucu Sicilya ve Endülüs gibi iki İslam bölgesinin Batı dünyasına dâhil edilmesi oldu. Elbette Haçlıların İslam'a karşı elde ettiği bu geçici siyasi kazanımların kalıcı olan ekonomik ve kültürel sonuçları çok daha önemliydi. Ekonomik ve kültürel açıdan fethedilen İslam, vahşi fatihini esir aldı ve Latin Hristiyan âleminin kırsal yaşamını uygarlık sanatıyla tanıştırdı. Mimari gibi bazı faaliyet alanlarında, bu İslami etki tüm Batı dünyasını "Orta Çağ" olarak adlandırılan çağında sardı. Sicilya ve Endülüs gibi kalıcı olarak fethedilen iki bölgede, Arap İmparatorluğu'nun yerel Batılı "halef devletleri" üzerindeki İslami etki doğal olarak çok daha geniş ve derin oldu. Yine de bu, oyunun son perdesi değildi çünkü tıpkı Arap imparatorluk kurucularının yeni doğmakta olan Batı uygarlığının beşiğini ele geçirme girişiminin daha önce başarısız olmuş olması gibi Orta Çağ Batı'sının da İslam'ı yok etme girişimi başarısız oldu. Ve bir kez daha, başarısız saldırı bir karşı saldırıyı kışkırttı.

Bu kez İslam, din değiştirmiş olan Orta Asyalı göçebelerin Osmanlı torunları tarafından temsil ediliyordu: Ortodoks Hristiyan âleminin topraklarını fetih yoluyla yeniden birleştiren ve kurdukları bu imparatorluğu Arap ve Roma modelinde bir dünya devletine dönüştürmeye çalışan Osmanoğulları. Haçlı Seferleri'nin nihai başarısızlığından sonra Batı Hristiyanlığı, Batı tarihinin geç dönem Orta Çağı ve erken dönem modern çağları boyunca bu Osmanlı saldırısına karşı savunmada kaldı. Osmanlı saldırısı sadece Akdeniz'deki eski deniz cephesinde değil, Tuna Havzası'ndaki yeni bir kıta cephesinde de gerçekleşti. Ancak bu saldırı karşısındaki savunma taktikleri bir zayıflık göstergesi olmaktan ziyade büyük ölçekteki yarı bilinçli bir stratejinin ustaca bir parçasıydı çünkü Batılılar enerjilerinin sadece

küçük bir kısmını kullanarak Osmanlı saldırısını durdurmayı başardılar. İslam'ın enerjisinin yarısı bu yerel sınır savaşında emilirken, Batılılar kendilerini okyanusun efendisi ve dolayısıyla dünyanın potansiyel efendisi yapmak üzere güçlerini ortaya koyuyorlardı. Böylece sadece Amerika'nın keşfi ve işgalinde Müslümanlardan önce davranmakla kalmadılar, aynı zamanda Müslümanların Endonezya, Hindistan ve tropikal Afrika'daki müstakbel mirasına da el koydular. Nihayetinde, İslam dünyasını kuşatıp sıkıca sardıktan sonra, eski düşmanlarına onların kendi inlerinde saldırmaya başladılar.

Modern Batı'nın İslam dünyasına yönelik bu eş merkezli saldırısı, iki uygarlık arasındaki mevcut karşılaşmanın başlangıcı oldu. Bu karşılaşmanın Batı uygarlığının daha büyük ve daha hırslı olan bir hareketinin parçası olduğu görülecektir: Batı uygarlığının tek amacı tüm insanlığı tek bir büyük topluma dâhil etmek ve modern tekniği aracılığıyla yeryüzündeki, havadaki ve denizdeki her şeyi kontrol etmektir. Batı şu anda İslam'a ne yapıyorsa, aynı anda varlıklarını sürdürmekte olan diğer uygarlıklara –Ortodoks Hristiyan, Hindu ve Uzak Doğu dünyaları– ve şu anda tropikal Afrika'da varlıklarını sürdüren ilkel toplumlara da aynı şeyi yapmaktadır. Dolayısıyla İslam ve Batı arasındaki çağdaş karşılaşma, geçmişteki temaslarının herhangi bir aşamasından daha aktif ve daha samimi olmanın yanı sıra aynı zamanda Batılı insanın dünyayı "Batılılaştırma" girişimi kapsamındaki bir olay olmasıyla da ayırt edici bir özellik taşımaktadır. Bu "Batılılaştırma" girişimi, iki dünya savaşı yaşamış bir neslin tarihinde bile muhtemelen en önemli ve neredeyse kesinlikle en ilginç özellik olarak yer alacak nitelikte bir girişimdir.

Böylece İslam bir kez daha sırtı duvara dönük olarak Batı'yla karşı karşıyadır. Ancak bu kez İslam, Haçlı Seferleri'nin en kritik anından bile daha zor olan bir durumdadır. Modern Batı sadece sahip olduğu silahları açısından değil, aynı zamanda askerî bilimin nihai olarak bağlı olduğu ekonomik yaşam tekniği ve hepsinden daha önemli olan manevi kültür –uygarlık denen şeyin dışsal tezahürlerini tek başına yaratan ve sürdüren içsel güç– açısından İslam'dan daha üstündür.

Ne zaman uygar bir toplum kendisini bir diğeri karşısında bu tehlikeli durumda bulsa, bu meydan okumaya yanıt vermenin iki alternatif yolundan birine başvurur. Bugün İslam'ın Batı baskısına verdiği tepkide bu iki tür yanıtın da bariz örneklerini görebiliriz. Bir zamanlar Yunanistan ve Suriye'nin eski uygarlıkları arasındaki karşılaşmada benzer bir durum ortaya çıktığında icat edilen bazı terimleri bu mevcut duruma uygulamak meşru olduğu kadar elverişlidir de. Hristiyanlık döneminin başlamasından hemen önceki ve sonraki yüzyıllarda Helenizmin etkisi altında kalan Yahudiler (ve buna İranlılar ve Mısırlıları da ekleyebiliriz) iki gruba ayrıldılar. Bazıları "Zelot", diğerleri ise "Hirodes yanlısı" oldu.

"Zelot" bilinmeyenden çekinip tanıdık olana sığınan adamdır. Üstün taktikler uygulayan ve son moda müthiş silahlar kullanan bir yabancıyla savaşa girip de bu çarpışmanın aleyhine sonuçlanması olasılığının çok yüksek olduğunu gördüğünde kendi geleneksel savaş sanatını anormal derecede yüksek bir titizlikle uygulamaya devam eder. "Zelotluk" aslında dış baskının uyandırdığı arkaizm olarak tanımlanabilir. Bunların çağdaş İslam dünyasındaki en göze çarpan temsilcileri Kuzey Afrikalı Senusiler ve Orta Arabistanlı Vehhabiler gibi "püritenlerdir".

Bu İslami "Zelotlar" hakkında dikkat edilmesi gereken ilk nokta, kalelerinin kıraç ve seyrek nüfuslu bölgelerde yer alıyor olmasıdır. Bu bölgeler modern dünyanın ana uluslararası caddelerinin uzağındadır ve petrol çağının son şafağına kadar Batılı girişimler için cazip olmamış olan yerlerdir. Bu kuralın istisnası, 1883'ten 1898'e kadar Doğu Sudan'a hâkim olan Mehdici Harekettir. Sudanlı Mehdi Muhammed Ahmed, Batılı girişimin "Afrika'yı kapışmaya" başlamasından sonra Yukarı Nil'in su yoluna yerleşti. Bu garip coğrafi konumda Sudanlı Mehdi'nin Halifesi Batılı bir güçle çarpıştı ve –arkaik silahlarla modern silahların karşı karşıya gelmesinin sonucunda– tamamen devrildi. Mehdi'nin kariyerini, Romalılar Seleukos iktidarını yıktıktan hemen sonra Yahudilerin Helenizm baskısından kurtuldukları o kısa süreli rahatlama döneminde Makkabilerin kazandığı geçici zaferle karşılaştırabiliriz. Romalıların

Hristiyanlık döneminin birinci ve ikinci yüzyıllarında Yahudi "Zelotları" devirdiği gibi, günümüz Batı dünyası içerisindeki büyük bir gücün –örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin– de Vehhabilerin "Zelotluğunun" gerçek bir baş belası hâline gelmesi durumunda Vehhabileri anında devirebileceği sonucunu çıkarabiliriz. Örneğin Suudi Arabistan hükûmetinin, fanatik yandaşlarının baskısı altında, petrol imtiyazları için fahiş şartlar talep ettiğini ya da petrol kaynaklarının işletilmesini tamamen yasakladığını varsayalım. Kurak topraklarının altındaki bu gizli zenginliğin yakın zamanda keşfedilmiş olması, Arabistan'ın bağımsızlığı için kesinlikle bir tehdittir çünkü Batı artık kendi teknik icatlarını –demiryollarını, zırhlı arabaları, kum tepeleri üzerinde kırkayak gibi sürünebilen traktörleri ve çöllerin üzerinde akbabalar gibi süzülebilen uçakları– devreye sokarak çölü nasıl fethedeceğini öğrenmiştir. Gerçekten de Batı, iki savaş arası dönemde Fas'ın Rif ve Atlas bölgeleri ile Hindistan'ın kuzeybatı sınırında, çöl sakinlerinden çok daha zorlu olan bir İslami "Zelot" türüne boyun eğdirme becerisini göstermiştir. Fransızlar ve İngilizler bu bölgelerde, Batı'nın modern hafif silahlarını ele geçirip en iyi şekilde kullanmayı öğrenmiş dağlılarla karşılaşmış ve onları mağlup etmişlerdir.

Ama elbette dumansız ve çabuk ateşlenen bir tüfekle silahlanmış olan bir "Zelot" artık saf ve lekesiz bir "Zelot" değildir. Bu "Zelot", Batılının silahını benimsediği ölçüde, kutsal olmayan bir zemine ayak basmış durumdadır. Hiç kuşkusuz, eğer bu konuda düşünürse –ki o bu konuda belki de nadiren düşünür çünkü "Zelot'un davranışı esasen irrasyonel ve içgüdüseldir– bu noktadan daha ileri gitmemesi gerektiğini hisseder: Batı'nın askeri tekniğini herhangi bir saldırgan Batılı gücü kendinden uzak tutmaya yetecek kadar benimsedikten sonra, bu şekilde korumaya almış olduğu özgürlüğünü diğer her açıdan "yasanın dediklerini yerine getirmeye" adayacak ve böylece kendisi ve soyu için Tanrı'nın kutsamasını kazanmaya devam edecektir.

Bu ruh hâli, 1920'li yıllarda San'a'lı Zeydi İmam Yahya ile bir Britanya elçisi arasında geçen bir konuşmayla örneklendirilebilir.

Britanya elçisinin görevi İmam'ı 1914-18 Savaşı sırasında işgal edip sonrasında boşaltmayı reddettiği Britanya'nın Aden Protektorası'nın bir bölümünü barışçıl bir şekilde geri vermeye ikna etmekti. İmam, Osmanlı efendilerinin yenilgisine rağmen bu bölgeyi boşaltmayı reddediyordu. Misyonun amacına ulaşamayacağı belli olduktan sonra, İmam'la yaptığı son görüşmede, Britanyalı elçi konuşmayı başka bir yöne çekmek isteyerek yeni model ordusunun askerî görünümünden dolayı İmam'a iltifat etti. İmam'ın bu iltifatı iyi karşıladığını görünce şöyle devam etti:

"Ve sanırım diğer Batı kurumlarını da benimseyeceksiniz?"

İmam gülümseyerek "Sanmıyorum" dedi.

"Gerçekten mi? Bu çok ilginç. Nedenlerini sorabilir miyim?"

İmam "Diğer Batılı kurumları sevmem gerektiğini sanmıyorum" dedi.

"Gerçekten mi? Örneğin hangi kurumları sevmiyorsunuz?"

"Mesela parlamentoları" dedi İmam. "Ben kendim Hükûmet olmak isterim. Bir parlamentonun olması yorucu olabilir."

"Öyle mi?" dedi İngiliz, "Sizi temin ederim ki sorumlu parlamenter temsili hükûmet Batı uygarlığının vazgeçilmez bir parçası değildir. İtalya'ya bakın. Onlar parlamentodan vazgeçtiler ve şu anda Batı'nın büyük güçlerden biriler."

"Ve ayrıca alkolü de istemem" dedi İmam, "Şu anda alkolün neredeyse hiç bilinmediği ülkeme alkolün girdiğini görmek istemem."

"Çok haklısınız" dedi İngiliz; "Ama iş o noktaya gelirse, sizi temin ederim ki alkol de Batı uygarlığının vazgeçilmez bir parçası değildir. Amerika'ya bakın. Alkolü bıraktılar ve onlar da Batı'nın büyük güçlerinden biriler."

"Her neyse" dedi İmam, görüşmeyi sona erdirmek istediğini ima eden bir gülümsemeyle, "Parlamentolardan, alkolden *ve bu tür şeylerden* hoşlanmam."

İngiliz, "ve bu tür şeylerden" derken gülümseyen İmam'ın herhangi bir mizah imasında bulunup bulunmadığını anlayamadı;

ama ne olursa olsun, bu sözcükler meselenin özünü ifade ediyor ve San'a'daki olası yeni Batı yeniliklerine ilişkin bu soruların oldukça yerinde olduğunu gösteriyordu. Bu sözcükler aslında İmam'ın Batı uygarlığına çok uzaklardan baktığını, o uzak perspektifte Batı uygarlığını tek ve bölünmez bir şey olarak gördüğünü ve Batı uygarlığının bir Batılının gözüne birbiriyle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünen bazı özelliklerini İmam'ın bölünmez bir bütünün organik olarak ilişkili parçaları olarak algıladığını gösteriyordu. Böylece İmam, kendi zımni itirafıyla, Batı'nın askerî tekniğinin esaslarını benimsemek suretiyle, yoğun ve pekişmiş bir hâlde olan geleneksel İslam uygarlığını kaçınılmaz bir şekilde zamanla parçalayacak olan bir kamanın ince ucunu kendi halkının yaşamına sokmuştu. İmam bir kültürel devrim başlatmıştı. Bu kültürel devrim sonunda Yemenlilere çıplaklıklarını Batılı giysilerden oluşan hazır bir kıyafetle örtmekten başka bir alternatif bırakmayacaktı. İmam, Hindu çağdaşı Bay Gandhi ile tanışsa, Bay Gandhi de ona aynen bunları söylerdi. Bu türdeki bir kehaneti, birkaç nesil öncesinde kendilerini sinsi "Batılılaşma" sürecine maruz bırakmış olan diğer İslam halklarının başına gelenler de destekliyordu.

Yine bu durum, Batı diplomasisinin "Doğu sorunundaki" daimi krizlerinden birinin arifesinde, Mısır'ın 1839 yılındaki durumu ile ilgili olarak Dr. John Bowring tarafından Lord Palmerston için hazırlanan rapordaki bir pasajla örneklendirilebilir. Otuz beş yıldır Mısır'ı yönetmekte ve Mısır sakinlerinin yaşamını sistematik olarak "Batılılaştırmakta" olan Osmanlı devlet adamı Mehmed Ali'nin 1839 yılında artık kariyerinin sonlarına yaklaşmıştı. Dr. Bowring raporunda, o zamanlar Mısır'da Müslüman kadınlar için var olan tek doğum hastanesinin Mehmed Ali'nin İskenderiye'deki donanma cephaneliğinin sınırları içinde bulunuyor olmasının ilk bakışta olağanüstü görünen bir durum olduğunu kaydeder ve bunun nedenini irdelemeye koyulur. Mehmed Ali uluslararası ilişkilerde bağımsız bir rol oynamak istiyordu. Bunun ilk şartı etkili bir ordu ve donanmaydı. Etkili bir donanma, o günkü Batı modeline göre inşa edilmiş bir donanma anlamına geliyordu. Batılı deniz mimarisi

tekniği ancak Batılı ülkelerden ithal edilen uzmanlar tarafından uygulanabilir ve öğretilebilirdi. Ancak bu uzmanlar, dolgun ücretler alacak olsalar bile, ailelerinin ve astlarının refahı için Batı'daki evlerinde alışmış oldukları yaşam standartları sağlanmadıkça Mısır Paşası'nın hizmetine girmeye isteksizdiler. Onların anladığı şekliyle bu yaşam standartlarının temel koşullarından biri, hastalanmaları durumunda eğitimli Batılı pratisyen hekimler tarafından tedavi edilebilme imkânıydı. Buna göre, hastane yoksa donanma cephaneliği de yoktu. Bu nedenle cephaneliğe en başından itibaren Batılı personeli olan bir hastane eklendi. Ancak cephanelikteki Batılı topluluğun sayısı azdı. Hastane personeli, Tanrı'nın Frenklere laneti olan o yiyip bitirici enerjiyle doluydu. Mısır'ın yerlileri sayıca çoktu ve doğum vakaları tıbbın olağan uygulamaları arasında en yaygın olanıydı. Batılı uzmanlar tarafından yönetilen bir donanma cephaneliğinin sınırları içinde Mısırlı kadınlar için bir doğum hastanesinin nasıl geliştiği böylece açıklığa kavuşuyordu.

Bu da bizi yabancı bir uygarlıktan gelen baskıya karşı verilen alternatif tepkinin değerlendirilmesine götürür. Zira San'a'lı İmam Yahya modern İslam'da "Zelotluğun" (en azından her şeye hazırlıklı olunması gerektiği inancıyla yumuşatılmış bir "Zelotluğun') temsilcisi idiyse, Mehmed Ali de dehasıyla Hirodes'in kendisinin yanında yer almaya hak kazanan bir "Hirodes yanlılığı" temsilcisiydi. Mehmed Ali aslında İslam'da ortaya çıkan ilk "Hirodes yanlısı" değildi. Ancak Mehmed Ali, kendisinden önce "Hirodes yanlısı" olmuş olan talihsiz Müslüman devlet adamı Osmanlı Sultanı III. Selim'in ölümünden sonra, "Hirodes yanlılığı" rotasında ilerleyip bunun cezasını çekmek durumunda kalmayan ilk kişiydi. Mehmed Ali aynı zamanda, çağdaşı ve Konstantiniyye'deki efendisi Sultan II. Mahmud'un çalkantılı kariyerinin aksine, "Hirodes yanlılığı" rotasını istikrarlı bir şekilde ve önemli başarılarla sürdüren ilk kişiydi.

"Hirodes yanlısı", bilinmeyenin tehlikesine karşı korunmanın en etkili yolunun onun sırrına hâkim olmak olduğu ilkesiyle hareket eden kişidir. Kendisini daha yetenekli ve daha iyi silahlanmış bir rakiple karşı karşıya kalma çıkmazında bulduğunda, geleneksel

savaş sanatını bir kenara bırakır ve düşmanıyla o düşmanın kendi taktikleri ve kendi silahlarıyla savaşmayı öğrenir. Eğer "Zelotluk" dış baskı tarafından ortaya çıkarılan bir arkaizm biçimiyse, "Hirodes yanlılığı" da aynı dış etken tarafından ortaya çıkarılan bir kozmopolitizm biçimidir. Modern İslami "Zelotluğun" kaleleri Necid ve Sahra'nın yaşanmaz bozkırları ve vahalarında yer alırken –aynı güçler tarafından yaklaşık aynı zamanda, bir buçuk asırdan daha uzun bir süre önce üretilmiş olan– modern İslami "Hirodes yanlılığının" III. Selim ve Mehmed Ali zamanından beri Konstantiniyye ve Kahire'de odaklanmış olması tesadüf değildir. Coğrafi olarak Konstantiniyye ve Kahire, modern İslam alanında, Vehhabilerin Necid bozkırlarındaki başkenti Riyad'ın ve Senusilerin el-Kufra'daki kalesinin karşı ucunu temsil etmektedir. İslami "Zelotluğun" karargâhları olan vahalar dikkat çekici bir şekilde erişilmezdir. İslami "Hirodes yanlılığının" fidanlıkları olan şehirler ise Karadeniz Boğazları ve Süveyş Kıstağı gibi büyük doğal uluslararası yolların üzerinde ya da yakınında yer almaktadır. Bu nedenle ve başkentleri oldukları iki ülkenin stratejik önemi ve ekonomik zenginliği nedeniyle, Kahire ve Konstantiniyye, modern Batı'nın kendi ağıyla İslam'ın kalesinin etrafını sarmalamaya başlamasından bu yana her türden Batılı girişim için en güçlü cazibeyi oluşturmuştur.

"Hirodes yanlılığının", üstün güce sahip yabancı bir gücün etkisiyle savunmaya çekilen bir toplumda ortaya çıkabilecek iki alternatif tepkiden açık ara daha etkili olanı olduğu aşikârdır. "Zelot", peşindekilerden saklanmak için başını kuma gömen bir devekuşu gibi geçmişe sığınmaya çalışır. "Hirodes yanlısı" ise cesaretle bugünle yüzleşir ve geleceği araştırır. "Zelot" içgüdüleriyle, "Hirodes yanlısı" ise mantığıyla hareket eder. "Zelot" ve "Hirodes yanlısının" karşı karşıya kaldığı bu meydan okumaya yönelik olarak insan doğasının normal ve spontane olan ilk tepkisi "Zelotun" o dürtüsüdür. Bu yüzden "Hirodes yanlısı" o dürtünün üstesinden gelmek için aslında hem akıl hem de iradeyi birlikte barındıran bir çabayı göstermek zorundadır. "Hirodes yanlısı" olmak başlı başına bir karakter göstergesidir (her ne kadar bu ille de sevimli bir karakter olmasa

da). Modern Batı'nın meydan okuduğu tüm Batılı olmayan halklar arasında belki de bugüne kadar dünyada "Hirodes yanlılığının" en başarılı temsilcileri olan Japonların, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar "Zelotluğun" en etkili temsilcileri olmaları dikkate değerdir. Güçlü karakterli insanlar olan Japonlar, "Zelot" tepkisi ile gerçekleştirilebilecek şeylerin en iyisini gerçekleştirdiler. Ancak karşı karşıya kaldıkları acı gerçekler onları bu tepkide ısrar etmenin felakete sürüklenmek anlamına geldiği konusunda ikna ettiğinde, kasıtlı olarak yön değiştirdiler ve gemilerini "Hirodes yanlısı" bir rotada ilerletmeye koyuldular.

"Hirodes yanlılığı" tüm çağdaş dünyayı karşı karşıya getiren amansız "Batı sorununa" yönelik olarak "Zelotlukla" kıyas kabul etmeyecek derecede etkili olan bir yanıttır. Ama yine de "Hirodes yanlılığının" da gerçek bir çözüm sunduğu söylenemez. Bir kere "Hirodes yanlılığı" tehlikeli bir oyundur. Dere geçerken at değiştirmektir. Yeni atın eyerine oturmayı başaramayan binici akıntıya kapılır ve mızrak ve kalkanıyla makineli tüfeğe saldıran "Zelotu" bekleyen ölüm kadar kesin olan bir ölüme sürüklenir. Dereyi geçmek tehlikelidir ve bu uğurda ölen çok olur. Örneğin Mısır ve Türkiye'de –yani "Hirodes yanlılığının" İslam dünyasındaki öncüleri için birer deney alanı olan iki ülkede– müritlerin "yaşlı devlet adamları" tarafından kendilerine miras bırakılan o olağanüstü zor görev için yetersiz oldukları ortaya çıktı. Sonuç olarak her iki ülkede de "Hirodes yanlılığı" hareketi, başladıktan sonra daha yüz yıl bile geçmeden, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde dara düştü. Bu gerilemenin ket vurucu ve geciktirici olan etkisinin olumsuz sonuçları her iki ülkenin de yaşamında farklı biçimlerde hâlâ görülebilmektedir.

"Hirodes yanlılığının" daha da ciddi olan iki zayıflığı vardır. Bunların ciddi zayıflıklar olmalarının nedeni "Hirodes yanlılığının" doğasından kaynaklanıyor olmalarıdır. Dikkatimizi bugünkü Türkiye'ye çevirdiğimizde bu zayıflıkları fark edebiliriz. Türkiye'deki "Hirodes yanlısı" liderler, II. Abdülhamid döneminin engellerini kahramanca bir güç gösterisiyle aştıktan sonra, yedinci ve on dokuzuncu yüzyılların o iki klasik Japon devrimini bile gölgede bırakan

bir devrimle "Hirodes yanlılığını" mantıksal sonucuna ulaştırdılar. Türkiye'deki bu devrim, Batı'nın birbirini izleyen ekonomik, siyasi, estetik ve dinî devrimleri gibi kendini tek bir düzlemle sınırlamamış, tüm bu düzlemlerde eş zamanlı olarak gerçekleşmiş ve böylece toplumsal deneyim ve faaliyet açısından Türk halkının tüm yaşamını tepeden tırnağa sarsmıştır.

Türkler sadece anayasalarını değiştirmekle kalmadılar; deneyimsiz Türk Cumhuriyeti, İslam Dininin Müdafisini görevden aldı ve onun makamı olan Halifeliği kaldırdı; dinî örgütlenmeyi haklarından mahrum edip tekkeleri, zaviyeleri ve türbeleri kapattı; peçenin ima ettiği her şeyi reddederek kadınların yüzlerinden peçeyi kaldırdı; erkekleri fötr şapkalar giymeye zorlayarak onların alınlarını secdeye değdirmelerini ve geleneksel İslam namazını gereği gibi kılmalarını imkânsız hâle getirdi ve böylece onları kafirlerin arasına karışmaya zorladı; İsviçre medeni kanunu ile İtalyan ceza kanununu motamot bir şekilde Türkçeye çevirip Millet Meclisi'nin oylamasıyla yürürlüğe koyarak İslam hukukunu silip süpürdü; Arap alfabesini Latin alfabesiyle değiştirdi ve böylece Osmanlı edebî mirasının büyük bölümünü bir kenara attı. En kayda değer ve en cüretkâr olan değişiklik ise şuydu: Türkiye'deki bu "Hirodes yanlısı" devrimciler Türk halkının önüne yeni bir toplumsal ideal koydular; Türkleri artık eskisi gibi çiftçi, savaşçı ve kamu yöneticisi olmaya değil, tüccar ve sanayici olmaya teşvik ettiler. Onları daha önce geleneksel olarak hakir görmüş oldukları bu faaliyetlerde hem Batılılarla hem de Batılılaşmış olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle rekabet edebileceklerini kanıtlamaya özendirdiler.

Türkiye'deki "Hirodes yanlısı" bu devrim öylesine büyük bir azimle, öylesine ciddi handikaplarla başa çıkarak ve öylesine zor işlerin altından kalkılarak gerçekleştirilmiştir ki vicdanının sesini dinleyen her gözlemci bu devrimin yaptığı hataları ve hatta işlediği suçları hoş görecek ve onun bu zorlu görevinde başarılı olmasını dileyecektir. Meşhur Latince ilahide dendiği gibi, "Bu kadar emek ziyan edilmemeli" (*Tantus labor non sit cassus)*. Özellikle de Batılı bir gözlemcinin bu çabayı küçümsemesi ya da onunla alay etmesi

nezaketsizlik olur çünkü ne de olsa bu Türk "Hirodes yanlılarının" halklarını ve ülkelerini dönüştürmeye çalıştıkları şey onların doğasında olmadığı için biz onları İslam ve Batı'nın ilk karşılaşmasından bu yana hep kınadık: Onlar Türkiye'de Batılı bir ulusun ve Batılı bir devletin kopyalarını üretmeye çalışıyorlar. Ancak ulaşılmak istenen bu hedefi net bir şekilde anladığımız anda, o hedefe ulaşmak için harcanan tüm bu emek ve zahmete gerçekten değip değmediğini merak etmekten kendimizi alamayız.

Öbür insanlara benzemediği için her gün Tanrı'ya şükreden bir Ferisi duruşuyla bizi aşağılayan o eski moda Türk "Zelotundan" kesinlikle hoşlanmıyorduk. O "Tanrı'nın öz halkı" olmakla övündüğü sürece, biz de onun bu özelliğini iğrenç olarak nitelendirerek onun gururunu kırmaya çalıştık. Ona "Ağza Alınmaz Türk" diyerek onun psikolojik zırhını deldik ve şimdi onun gözlerimizin önünde gerçekleştirmekte olduğu "Hirodes yanlısı" bu devrime onu biz teşvik ettik. Ancak şimdi onun bizim kınamamızın etkisiyle tavrını değiştirmesi ve kendisini çevresindeki uluslardan ayırt edilemez hâle getirmenin her yolunu aramaya başlamasıyla birlikte biz de mahcup olduk ve hatta ona darılmaya meylettik –tıpkı İsrailliler bir kralları olmasını arzu etme nedenlerinin bayağılığını itiraf ettiklerinde Samuel'in verdiği tepki gibi.

Bu koşullar altında, Türk'e yönelik bu yeni şikâyetimiz en hafif tabirle nezaketsizliktir. Kınamamızın kurbanı olan Türk, ne yaparsa yapsın bizim gözümüze giremediğini söyleyip bize bizim Kutsal Yazılarımızdan alıntı yaparak cevap verebilir: "Size kaval çaldık, oynamadınız; ağıt yaktık, dövünmediniz." Yine de bu, nezaketsiz olan bu eleştirimizin müşkülpesent olmaktan ibaret olduğu ya da tamamen konu dışı olduğu anlamına gelmez. Sonuçta, Türk'ün bu emeğinin boşa gitmediği kanıtlanırsa ve bu titiz Türk "Hirodes yanlıları" amaçlarına mümkün olan en geniş ölçüde ulaşırlarsa, uygarlık mirasına ne eklenecektir?

İşte bu noktada "Hirodes yanlılığının" doğasında var olan iki zayıflık kendini göstermektedir. Bunlardan ilki, "Hirodes yanlılığının", hipoteze göre, taklitçi olması ve yaratıcı olmamasıdır. Dolayısıyla,

başarılı olsa bile, insanların ruhlarında yeni yaratıcı enerjiler açığa çıkarmak yerine, taklit edilen toplumun makine yapımı ürünlerinin miktarını artırmaya meyillidir. İkinci zayıflık ise, "Hirodes yanlılığının" sunabileceği en iyi şey olan bu sönük başarının, "Hirodes yanlısı" yolu benimseyen herhangi bir topluluğun yalnızca küçük bir azınlığına kurtuluş getirebilmesidir. Ve hatta bu sadece dünyevi bir kurtuluş olacak, manevi bir kurtuluş olmayacaktır. O topluluk içerisinde çoğunluğu oluşturan kişiler, taklit edilen uygarlığın yönetici sınıfının pasif üyeleri bile olamayacaklardır. Onların kaderi, taklit edilen uygarlığın proletaryasının saflarını sıklaştırmaktır. Mussolini bir keresinde tıpkı proleter sınıflar ve proleter bireyler gibi proleter ulusların da var olduğunu keskin bir şekilde ifade etmişti. Çağdaş dünyanın Batılı olmayan halkları, "Hirodes yanlısı" bir güç gösterisiyle ülkelerini Batı modelinde egemen bağımsız ulusal devletlere dönüştürmeyi başarıp kapsayıcı bir uluslararası toplumun görünüşte özgür ve eşit olan üyeleri olarak Batılı kardeşleriyle birleşseler bile proleter ulus kategorisine girmeleri muhtemeldir.

Dolayısıyla, bu makalenin konusunu –İslam ve Batı arasındaki mevcut karşılaşmanın insanlığın geleceği üzerinde yaratması olası olan etkiyi– değerlendirirken, hem İslami "Zelotu" hem de İslami "Hirodes yanlısını", onlar kendi tepkilerini ihtimal dâhilindeki en yüksek başarı ölçüsüne kadar ilerlettikleri sürece görmezden gelebiliriz çünkü onların mümkün olan en yüksek başarısı maddi varlıklarını sürdürmelerine ilişkin negatif kazanımlarıdır. Yok edilmekten kurtulmayı düşük bir ihtimalle de olsa başarabilen "Zelot" yaşayan bir güç olma niteliğini kaybederek yok olmuş olan bir uygarlığın fosili hâline gelir. Su altında kalmaktan kurtulma ihtimali daha yüksek olan "Hirodes yanlısı" ise benimsediği o yaşayan uygarlığın bir taklidi hâline gelir. Ne "Zelot" ne de "Hirodes yanlısı" o yaşayan uygarlığın daha da büyümesine herhangi bir yaratıcı katkıda bulunacak konumda değildir.

Bu arada, İslam'ın Batı ile bu çağdaki karşılaşmasında, "Hirodes yanlısı" tepki ile "Zelot" tepkisinin birkaç kez birbirleriyle çarpıştığını ve bir dereceye kadar birbirlerinin etkisini yok ettiğini

görmekteyiz. Mehmed Ali "Batılılaşmış" olan yeni ordusunu ilk olarak Vehhabilere saldırmak ve onların ilk gayretinin önüne ket vurmak için kullandı. İki nesil sonra, Mehdi'nin Doğu Sudan'daki Mısır rejimine karşı ayaklanması, Mısır'ı "modern dünyanın yorucu koşulları altında" siyasi olarak kendi ayakları üzerinde durabilen bir güç hâline getirmeye yönelik olan "Hirodes yanlısı" ilk çabaya darbe vurdu çünkü bu ayaklanma Britanya'nın 1882'deki askerî işgaline ve bu işgalin o zamandan beri yol açmış olduğu tüm siyasi sonuçlara teyit verdi.

Yine günümüzde, Afganistan'ın son kralının 1838-42'deki ilk İngiliz-Afgan Savaşı'ndan bu yana Afgan politikasının temelini oluşturan "Zelotluk" geleneğinden ayrılma kararı, muhtemelen Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki "Zelot" aşiretlerin kaderini belirlemiştir. Her ne kadar Kral Emanullah'ın sabırsızlığı kısa sürede tahtına mal olmuş ve eski tebaası arasında bir "Zelot" tepkisine yol açmış olsa da, onun haleflerinin de aynı "Hirodes yanlısı" yolda –daha yavaş ama daha emin adımlarla– ilerleyeceği kehanetinde bulunmak yersiz olmayacaktır. Ve Hirodes yanlılığının Afganistan'daki ilerleyişi aşiret mensuplarının sonunu getirecektir. Bu aşiret mensuplarının arkasında, Batı'nın baskısına karşı onların içgüdüsel olarak benimsemiş oldukları tepkiyi bir politika olarak geliştirmekte olan bir Afganistan olması durumunda onlar da "Zelotluk" yolunda ilerlemeye devam edebilir ve bunun için cezalandırılmazlardı. Ancak şimdi iki ateş arasında –yani eski düşmanları Hindistan ile "Hirodes yanlısı" yolda ilk adımları atmaya başlamış olan Afganistan arasında– kaldıkları için bu aşiret mensupları er ya da geç uyum sağlama ya da imha edilme arasında bir tercih yapmak zorunda kalacaklar gibi görünüyor. Bu konu açılmışken şunu da belirtmemiz gerekir: "Hirodes yanlısı" kendi toplumu içerisinde bulunan bir "Zelot" ile karşı karşıya geldiğinde, ona Batılının bile cesaret edemeyeceği bir acımasızlıkla hamle yapma eğiliminde olur. Batılı, İslami "Zelotu" kırbaçla cezalandırır; İslami "Hirodes yanlısı" ise o "Zelotu" onun üzerine akrepleri atarak cezalandırır. Kral Emanullah'ın 1924'teki Peştun isyanını ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün

1925'teki Kürt isyanını bastırma yöntemlerinin "korkunçluğu" ile o zamanlar bir Britanya mandası olan Irak'taki diğer itaatsiz Kürtlerin ve Britanya Hindistanı'nın kuzeybatı eyaletindeki diğer Peştunların Britanyalılar tarafından daha insancıl yöntemlerle dize getirilmesi arasında çarpıcı bir tezat vardır.

Bu araştırma bizi hangi sonuca götürmektedir? Amacımız doğrultusunda hem başarılı İslami "Hirodes yanlısı" hem de başarılı İslami "Zelot" göz ardı edileceği için, İslam ve Batı arasındaki mevcut karşılaşmanın insanlığın geleceği üzerinde hiçbir etkisi olmayacağı sonucuna mı varacağız? Kesinlikle hayır çünkü başarılı "Hirodes yanlısını" ve "Zelotu" göz ardı ederek, İslam toplumunun üyeleri içerisindeki sadece küçük bir azınlığı bertaraf etmiş oluruz. Çoğunluğun kaderi, yukarıda da belirtildiği gibi, ne yok edilmek, ne fosilleşmek ne de asimile olmaktır. Çoğunluğun kaderi dünyanın "Batılılaşmasının" en uğursuz yan ürünlerinden biri olan o geniş, kozmopolit, her yerde bulunan proletaryaya dâhil edilerek sular altında kalmaktır.

İlk bakışta, "Batılılaşmış" bir dünyadaki Müslümanların çoğunluğunun geleceğini bu şekilde tasavvur ederek, sorumuzun cevabını tamamlamışız gibi görünebilir. Ama peki "Hirodes yanlısı" Müslümanı ve "Zelot" Müslümanı kültürel kısırlıkları dolayısıyla suçlu buluyorsak, "proleter" Müslümanı da aynı ölümcül kusurdan dolayı suçlu bulmamız gerekmez mi? Gerçekten de, bu karara ilk bakışta karşı çıkılması mümkün müdür? Merhum Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk gibi baş "Hirodes yanlılarının" ve Muhammed ibn Ali es-Senusi gibi baş "Zelotların', merhum Lord Cromer veya General Lyautey gibi birer aydın olan Batılı koloni yöneticileriyle aynı fikirde birleşerek şöyle haykırdıklarını hayal edebiliriz: "Mısırlı bir fellahın veya Konstantiniyyeli bir hamalın geleceğin uygarlığına herhangi bir yaratıcı katkıda bulunmasını bekleyebilir miyiz?" Aynı şekilde, Hristiyanlık döneminin ilk yıllarında, Suriye Yunanistan'ın baskısını hissederken, Hirodes Antipa, Gamaliel ve Gamaliel'in aktardığına göre kılıçtan geçirilmiş olan o azimli Tevdas ile Yehuda, Gadaralı Meleagros gibi doğu bölgesinden olan bir Yunan şairle ya

da Gallio gibi bir Romalı eyalet valisiyle hemfikir olup hep birlikte şu soruyu sorarlardı: "Nasıra'dan iyi bir şey çıkabilir mi?" Şimdi soru bu tarihi bağlam içinde sorulduğunda, cevabının ne olacağı konusunda hiçbir şüphemiz yoktur çünkü Yunan ve Suriye uygarlıklarının her ikisi de yoluna devam etmiştir ve ilişkilerinin hikâyesi bizler tarafından başından sonuna kadar bilinmektedir. Cevap artık o kadar tanıdıktır ki, tarihin bu özel hükmünün, sorunun ilk sorulduğu neslin zeki Yunanları, Romalıları, İdumeyalıları ve Yahudileri için ne kadar şaşırtıcı ve hatta şok edici olduğunu anlamamız için özel bir hayal gücü çabası göstermemiz gerekir. Bu Yunanlar, Romalılar, İdumeyalılar ve Yahudiler son derece farklı bakış açılarına sahip olsalar da, hemen hemen hiçbir konuda hemfikir olmasalar da, bu özel soruya kesin ve aşağılayıcı bir şekilde "Hayır" cevabını verme konusunda neredeyse kesinlikle hemfikir olurlardı.

Tarihin ışığında, iyiliğin ölçütü olarak yaratıcı gücün tezahürünü alırsak, onların verdikleri bu cevabın gülünç derecede yanlış olacağını anlarız. Yunan uygarlığının Suriye, İran, Mısır, Babil ve Hindistan uygarlıklarına nüfuz etmesiyle ortaya çıkan bu panmikside, melezliğin meşhur kısırlığı, Helen toplumunun egemen sınıfının yanı sıra, alternatif "Hirodes yanlısı" ve "Zelot" yollarını sonuna kadar izleyen Doğuluların da üzerine çökmüş gibi görünmektedir. Bu Greko-Oryantal kozmopolit toplumun kuşkusuz bu yoldan muaf tutulduğu tek alan, Nasıra'nın sembolize ettiği Doğu proletaryasının yeraltı dünyasıydı. Bu yeraltı dünyasından, görünüşte olumsuz olan bu koşullar altında, insan ruhunun şimdiye kadar en güçlü bir şekilde yaratmış olduğu şeylerden bazıları ortaya çıktı: Bir yüksek dinler kümesi. Bu yüksek dinlerin sesleri tüm diyarlara yayıldı ve hâlâ kulaklarımızda yankılanmaktadır. Onların isimleri güç isimleridir: Hristiyanlık, Mitraizm ve Maniheizm; Kibele-İsis ve Attis-Osiris gibi alternatif adlar altında Ana'ya ve onun ölen ve dirilen kocasına-oğluna tapınma; göksel cisimlere tapınma. Ve seyahati esnasında İran ve Suriye etkisiyle bir felsefeden bir dine dönüşen Budizm'in Mahayana Okulu da Yunan ilhamının yeni bir sanatında somutlaşan Hint düşüncesiyle Uzak Doğu'ya ışık saçtı.

Eğer bu örneklerin bizim için bir önemi varsa –ki bunlar bizim kendi geleceğimizi örten karanlığa tutabileceğimiz tek ışık huzmeleridir– İslam'ın günümüzdeki Batı uygarlığının proleter yeraltı dünyasına girmek suretiyle, geleceği bizim anlayışımızı aşacak şekillerde etkileme ödülüne erişmek için Hindistan, Uzak Doğu ve Rusya ile eninde sonunda rekabet edebileceğine işaret etmektedirler.

Gerçekten de, Batı'nın etkisi altında, İslam'ın büyük derinlikleri şimdiden kıpırdanmaya başlamıştır ve bu ilk günlerde bile, yeni yüksek dinlerin embriyoları hâline gelebilecek bazı ruhani hareketleri fark edebiliriz. Örneğin Akka ve Lahor'dan Avrupa ve Amerika'ya misyonerlerini göndermeye başlayan Bahâîlik ve Ahmedîlik hareketleri bunlardan ikisidir. Ancak kehanetin bu noktasında, Herakles Sütunlarına ulaşmış oluruz: İhtiyatlı araştırmacı bu çizgiyi aşıp gelecek zaman okyanusuna yelken açmaktan kaçınır çünkü en genel kerterizlerden daha fazlasına sahip değildir. Gelecekte olacak şeylerin genel şekli hakkında ne kadar spekülasyon yaparsak yapalım, yaklaşmakta olan belirli olayların kesin gölgelerini onlar ancak bize çok yaklaşmış oldukları zaman görebilmeye başlarız. Yol gösterici ışıklar olarak bize hizmet eden tarihî emsaller şunu bildirmektedir: Uygarlıklar çatıştığı zaman ortaya çıkan dinlerin olgunlaşması yüzyıllar alır ve bu kadar uzun süren bir yarışta, kazanan genellikle karanlık bir attır.

Konstantin'in Hristiyanlığı himayesi altına aldığı yıl ile Büyük İskender'in Hellespontos'u geçtiği yıl arasında altı buçuk asır; Bihar'daki Budist Kutsal Topraklarına giden ilk Çinli hacıların çağı ile Hint Budist bilgelerine "Hakikat nedir?" sorusunu yönelten Hindistan'ın Yunan hükümdarı Menandros'un çağı arasında beş buçuk asır vardır. Yüz elli yıldan biraz daha uzun bir süre önce baskısını hissettirmeye başlayan Batı'nın İslam üzerindeki mevcut etkisinin, bu analojilere dayanarak, kesin öngörü gücümüzün kapsamına giren herhangi bir süre içinde karşılaştırılabilir etkiler yaratması pek olası değildir. Bu nedenle, bu tür olası etkileri tahmin etmeye yönelik herhangi bir girişim, hayal gücünün fayda getirmeyecek bir şekilde zorlanması olabilecektir.

Bununla birlikte, yeni kozmopolit proletaryanın toplumsal yaşamına uygulandığı takdirde, yakın bir gelecekte "büyük toplum" üzerinde önemli yararlı etkileri olabilecek bazı İslami ilkelerin varlığını tespit edebiliriz. Bu kozmopolit proletaryanın modern Batı toplumumuzdaki baskın unsurla mevcut ilişkilerinde biri psikolojik diğeri maddi olmak üzere iki belirgin tehlike kaynağı ırk bilinci ve alkoldür. Bu kötülüklerin her biriyle mücadelede İslami ruh yüksek ahlaki ve sosyal değere sahip bir hizmette bulunabilir.

Müslümanlar arasında ırk bilincinin yok edilmesi, İslam'ın olağanüstü ahlaki başarılarından biridir. Çağdaş dünyada bu İslami erdemin yayılmasına şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır çünkü her ne kadar insan türünün tarihine ilişkin kayıtlar insanların birbiriyle çiftleşmesini belirleyen unsurlar arasında ırk bilincinin kural değil istisna olduğunu gösteriyor gibi görünse de, bu bilincin, son dört yüzyılda çeşitli Batılı güçler arasındaki rekabette –en azından şimdilik– Dünya mirasından aslan payını kazanan halklarda güçlü bir şekilde mevcut olması şu an içinde bulunduğumuz durumun bir kaderidir.

Diğer bazı açılardan İngilizce konuşan halkların zaferi insanlık için bir lütuf olarak değerlendirilebilse de, bu tehlikeli ırk duygusu meselesinin bir talihsizlik olduğu inkâr edilemez. Okyanus ötesindeki Yeni Dünya'da kendilerini kabul ettiren İngilizce konuşan uluslar, genel olarak iyi bir kaynaşma sergileyememişlerdir. Çoğunlukla ilkel seleflerini silip süpürdüler ve ilkel bir nüfusun hayatta kalmasına izin verdikleri Güney Afrika'da ya da başka bir yerden ilkel "insan gücü" ithal ettikleri Kuzey Amerika'da, Hindistan'daki – yüzyıllar içinde gelişip büyümüş olan– felç edici "kast" kurumunun temellerini attılar. Dahası, yok etmenin ya da ayırmacılığın alternatifi dışlama olmuştur. Bu politikayı uygulayan topluluğun yaşamında iç bölünme tehlikesi önlenir. Ancak dışlayan ve dışlanan ırklar arasında tehlikeli bir uluslararası gerilim durumu yaratılmış olur. Bu politikanın Hindular, Çinliler ve Japonlar gibi ilkel olmayıp uygar olan yabancı ırkların temsilcilerine uygulanması hâlinde bu gerilim bilhassa tehlikeli olur. Bu açıdan bakıldığında, İngilizce konuşan

halkların zaferi insanlığa bir "ırk sorunu" dayatmıştır. Örneğin on sekizinci yüzyıldaki Hindistan ve Kuzey Amerika'ya sahip olma mücadelesinde İngilizler değil de Fransızlar galip gelseydi böyle bir sorun pek ortaya çıkmayacaktı ya da en azından bu kadar keskin bir biçimde ve bu kadar geniş bir alanda ortaya çıkmayacaktı.

Şu anda, ırksal hoşgörüsüzlüğün savunucuları yükseliştedir ve onların "ırk sorununa" yönelik bu tutumları nihayetinde genel bir felakete neden olabilir. Yine de, şu anda insanlık için muazzam öneme sahip manevi bir mücadelede kaybediyormuş gibi görünen ırksal hoşgörü güçleri, ırk bilincine engel olan ve şimdiye kadar yedekte tutulan herhangi bir güçlü etkinin teraziye koyulması durumunda, yeniden üstünlük kazanabilirler. İslam'ın ruhunun, bu meseleyi hoşgörü ve barış lehine karara bağlayacak bir takviye olabileceği düşünülebilir.

Alkol kötülüğüne gelince, Batılı girişimler tarafından "açılan" tropikal bölgelerdeki ilkel halklar arasında bu kötülük kendisini en olumsuz bir şekilde göstermektedir. Batı kamuoyunun daha aydın olan kesiminin uzun zamandır bu kötülüğün bilincinde olmasına ve onunla mücadele etmek için çaba gösteriyor olmasına rağmen, etkili eylem gücü oldukça sınırlıdır. Batı kamuoyu böyle bir konuda ancak Batılı güçlerin tropik müstemlekelerindeki Batılı idareciler üzerindeki etkisini kullanarak harekete geçebilir. Her ne kadar bu alandaki yardımsever idari faaliyetler uluslararası sözleşmelerle güçlendirilmiş ve şimdi Birleşmiş Milletler himayesinde pekiştirilip genişletiliyor olsa da, gerçek şu ki, dış otorite tarafından dayatılan ve devlet adamlığına en çok yakışan önleyici tedbirler bile, söz konusu insanların kalplerinde bir kurtuluş arzusu ve bu arzuyu gönüllü eyleme dönüştürme isteği uyanmadıkça, bir toplumu sosyal bir ahlaksızlıktan kurtaramaz. Şimdi Batılı yöneticiler, en azından "Anglosakson" kökenli olanlar, ırk bilinçlerinin oluşturduğu fiziksel "renk çıtası" nedeniyle gözetimleri altındaki "yerlilerden" ruhsal olarak izole edilmiş durumdadırlar. Yerlilerin ruhlarının dönüştürülmesi işi bu yöneticilerin yetkinliklerinin kapsamı dâhilinde değildir. İşte bu noktada İslam bir rol oynayabilir.

Yakın zamanda ve büyük bir hızla "açılmış" olan bu tropik bölgelerde, Batı uygarlığı ekonomik ve siyasi bir zenginlik ve aynı zamanda sosyal ve manevi bir boşluk yaratmıştır. Eskiden bu topraklarda güvende olan ilkel toplumların narin geleneksel kurumları, hantal Batı makinesinin etkisiyle paramparça olmuş ve geleneksel sosyal çevrelerinden aniden mahrum kalan milyonlarca "yerli" erkek, kadın ve çocuk ruhen çıplak ve mahcup kalmıştır. Batılı yöneticilerin daha liberal görüşlü ve zeki olanları, Batı'nın nüfuz etme sürecinin istemeden de olsa kaçınılmaz olarak yol açtığı psikolojik yıkımın boyutlarını son zamanlarda fark etmişlerdir ve şimdi "yerli" toplumsal mirasın enkazından hâlâ kurtarılabilecek olanları kurtarmak ve hatta çoktan yıkılmış olan bazı değerli "yerli" kurumları daha sağlam temeller üzerinde yapay olarak yeniden inşa etmek için anlayışlı çabalar sarf etmektedirler. Yine de "yerlinin" ruhundaki manevi boşluk büyük bir uçuruma dönüşmüş durumdadır. "Doğa boşluktan nefret eder" önermesi maddi dünyada olduğu kadar manevi dünyada da doğrudur. Bu manevi boşluğu kendisi doldurmayı başaramayan Batı uygarlığı, sahaya inmeyi seçebilecek diğer manevi güçlerin emrine eşsiz bir maddi iletişim araçları sistemi vermiştir.

Bu tropik bölgelerden ikisinde, Orta Afrika ve Endonezya'da, maddi uygarlığın Batılı öncüleri tarafından manevi düzlemde açılmış olan fırsattan yararlanan manevi güç İslam olmuştur. Eğer bu bölgelerin "yerlileri" kendi ruhlarını sahiplenebilmelerini sağlayacak manevi bir duruma yeniden kavuşmayı başarırlarsa, boşluğa yeni bir şekil verenin İslam ruhu olduğu kanıtlanabilir. Bu ruhun pek çok pratik yolla kendini göstermesi beklenebilir ve bu tezahürlerden biri de alkolden kurtuluş olabilir: Yabancı bir yasanın dış yaptırımıyla asla uygulanamayacak olan bir şeyin dinî inançtan ilham alınarak başarılması.

O hâlde bu noktada, ağını dünyanın etrafına sarmış ve tüm insanlığı kucaklamış bir Batı toplumunun kozmopolit proletaryası üzerinde İslam'ın yakın gelecekte yaratabileceği iki değerli etki söz konusudur. Daha uzak bir gelecekte ise dinin yeni bir tezahürüne yönelik olarak İslam'ın katkılarda bulunabileceğini düşünebiliriz.

Ancak bu çeşitli olasılıkların hepsi, insanlığın bugün içinde bulunduğu durumun mutlu bir şekilde sonuçlanmasına bağlıdır. Bu olasılıklar, Batı'nın dünyayı fethetmesiyle ortaya çıkan uyumsuz panmiksinin yavaş yavaş ve barışçıl bir şekilde uyumlu bir senteze dönüşeceğini varsaymaktadır. Bu sentezden, yeni yaratıcı varyasyonlar yüzyıllar içerisinde yine yavaş yavaş ve barışçıl bir şekilde ortaya çıkabilecektir. Ancak bu önvarsayım doğrulanamaz bir sanıdan ibarettir: Olay tarafından gerekçelendirilebilir ya da gerekçelendirilemeyebilir. Bir panmiksi bir sentezle sonuçlanabilir, ama aynı şekilde bir patlamayla da sonuçlanabilir. Ve böyle bir felakette, kozmopolit yeraltı dünyasının Batılı efendilerine karşı şiddetli tepkisinin aktif bir bileşeni olarak İslam'ın oynayacağı oldukça farklı bir rol olabilir.

Şu anda bu yıkıcı ihtimalin yakın görünmediği doğrudur. Zira Sultan Abdülhamid'in politikasıyla ilk kez gündeme geldiğinden beri Batılı koloni yöneticilerinin baş belası olan etkileyici "Pan-İslamizm" kelimesi, son zamanlarda Müslümanların zihinleri üzerindeki etkisini kaybetmektedir. "Pan-İslamist" bir hareket yürütmenin doğasında var olan zorluklar gerçekten de açıkça görülmektedir: "Pan-İslamizm", ovada dağınık bir şekilde otlayan bir bizon sürüsünü, menzilde bir düşman belirir belirmez başlarını aşağı eğip boynuzlarını dışarı çıkarak bir falanks oluşturmaya sevk eden içgüdünün bir tezahürüdür. Başka bir deyişle, bu makalede "Zelotluk" olarak adlandırılan, üstün ve yabancı bir rakip karşısında geleneksel taktiklere geri dönüşün bir örneğidir. Bu nedenle psikolojik olarak "Pan-İslamizm", Vehhabiler ya da Senusiler gibi İslami "Zelot"lara mükemmel bir şekilde hitap ediyor olmalıdır. Ancak bu psikolojik yatkınlık teknik bir zorlukla engellenmektedir çünkü İslam gibi Fas'tan Filipinler'e, Volga'dan Zambezi'ye kadar dağılmış bir toplumda dayanışma taktiklerini hayal etmek kolay olsa da uygulamak zordur.

Sürü içgüdüsü kendiliğinden ortaya çıkar. Ancak modern Batı yaratıcılığının ortaya çıkardığı ayrıntılı mekanik iletişim sisteminden (buharlı gemiler, demiryolları, telgraflar, telefonlar, uçaklar,

motorlu arabalar, gazeteler ve diğerleri) yararlanmadan etkili bir eyleme dönüştürülmesi pek mümkün değildir. Şimdi bu araçların kullanımı İslami "Zelot'un yeteneklerinin ötesindedir. Kendisini az çok bu araçların efendisi hâline getirmeyi başaran İslami "Hirodes yanlısı", hipoteze göre, bunları Batı'ya karşı yürütülecek bir cihada liderlik etmek için değil, kendi hayatını Batılı bir modelde yeniden düzenlemek için kullanmayı arzulamaktadır. Çağdaş İslam dünyasındaki en dikkat çekici olgulardan biri, Türkiye Cumhuriyeti'nin İslami dayanışma geleneğini reddettiği vurgusudur. Türkler, "Biz kendi kurtuluşumuzu kendimiz sağlamaya kararlıyız" der gibidirler: "Ve bize göre bu kurtuluş, Batı modelinde ekonomik olarak kendi kendine yeten ve siyasi olarak da bağımsız olan egemen bir devlet duruşu içinde kendi ayaklarımız üzerinde durmayı öğrenmekten geçer. Diğer Müslümanlar kendi kurtuluşlarını kendi başlarına istedikleri gibi sağlasınlar. Biz artık ne onlardan yardım istiyoruz ne de onlara yardım teklif ediyoruz. Her halk kendi başının çaresine baksın. Her koyun kendi bacağından asılır. *Alla franca!*"

Şimdi, 1922'den beri Türkler İslami duyguları hiçe saymak için akla gelebilecek hemen her şeyi yapmış olsalar da, diğer Müslümanlar arasında –hatta Türklerin cüretkâr gidişatını açıkça kınayan bazı Müslümanlar arasında bile– şimdiye kadarki bu cüretkarlıklarının kazandığı başarı sayesinde prestij kaybetmek yerine prestij kazanmışlardır. Bu da Türklerin bugün kararlılıkla yürüdükleri milliyetçilik yolunun yarın diğer Müslüman halklar tarafından da aynı inançla izlenecek olmasını muhtemel kılmaktadır. Araplar ve İranlılar şimdiden harekete geçmiş durumdalar. Şimdiye kadar "Zelot" olmuş olan uzaktaki Afganlar bile bu yola girmişlerdir. Diğer Müslüman halklar da bu yola gireceklerdir. Aslında, İslam halklarının içinde oldukları mevcut oluşum Pan-İslamizm değil, milliyetçiliktir. Müslümanların çoğunluğu için milliyetçiliğin kaçınılmaz olan ama istenmeyen sonucu ise şu olacaktır: Batı dünyasının kozmopolit proletaryası içinde eriyip gideceklerdir.

Pan-İslamizmin mevcut gidişatına ilişkin bu görüşü, Halifeliği yeniden canlandırma girişiminin başarısızlığa uğraması da

doğrulamaktadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Sultanı Abdülhamid, sarayın eski eşya odasında Halife unvanını keşfederek, Pan-İslamist duyguları kendi şahsının etrafında toplamak için bu unvandan faydalanmaya çalışmaya başladı. Ancak 1922'den sonra Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, yeniden canlandırılmış olan bu Halifeliği kendi radikal "Hirodes yanlısı" siyasi fikirleriyle bağdaşmaz bularak, önce Halifeliği "dünyevi" yetkisinden arındırıp onun sadece "ruhani" bir yetkisi olmasını sağlamaya çalışarak tarihe aykırı bir çaba içerisine girdiler ve sonunda bu makamı tamamen ortadan kaldırdılar. Türklerin bu hareketi, tarihî bir Müslüman kurumuna karşı böylesine acımasızca davranılmasından rahatsız olan diğer Müslümanları, bu tarihî Müslüman kurumunu yeni çağın ihtiyaçlarına uyarlamak için bir şeyler yapılıp yapılamayacağını görmek amacıyla 1926 yılında Kahire'de bir Halifelik Konferansı düzenlemeye teşvik etti. Bu konferansın kayıtlarını inceleyen herkes, Halifeliğin öldüğü ve Pan-İslamizmin de uykuda olduğu inancını taşıyacaktır.

Pan-İslamizm uykudadır; ancak "Batılılaşmış" bir dünyanın kozmopolit proletaryası Batı egemenliğine karşı ayaklanır ve Batı karşıtı bir liderlik için haykırırsa uyuyan bu Pan-İslamizmin uyanabileceği ihtimalini de hesaba katmak zorundayız. Böyle bir çağrı, İslam'ın militan ruhunu –Yedi Uyurlar kadar uzun süredir uyuyor olsa bile– uyandırmak suretiyle hesaplanamaz psikolojik etkiler doğurabilir çünkü kahramanca bir çağın yankılarını uyandırabilir. Geçmişte iki tarihî olayda İslam, Doğulu bir toplumun Batılı bir saldırgana karşı muzaffer bir şekilde ayağa kalkışının sağlayıcısı olmuştur. Peygamberden sonraki ilk halifeler döneminde İslam, Suriye ve Mısır'ı yaklaşık bin yıldır üzerlerinde baskı kurmakta olan Helen egemenliğinden kurtarmıştır. I. İmâdüddin Zengî, Nûreddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyubi ve Memlûk Devleti liderliğinde İslam, Haçlıların ve Moğolların saldırılarına karşı kaleyi korudu. Eğer insanlığın mevcut durumu bir "ırk savaşına" yol açacak olursa, İslam tarihî rolünü bir kez daha oynamak için harekete geçebilir. Umarım böyle bir savaş patlak vermez.

11

UYGARLIKLAR ARASI KARŞILAŞMALAR

I

YÜZYILLAR SONRA, YİRMİNCİ YÜZYILIN İLK YARISINA dönüp bakan ve zaman perspektifinin bazen ortaya çıkardığı o adil orantı içinde bu dönemin faaliyetlerini ve deneyimlerini görmeye çalışan geleceğin tarihçilerinin gözlerine en çok hangi olay çarpacaktır? Sanıyorum ki bu olay gazetelerimizin manşetlerini ve zihinlerimizi işgal eden sansasyonel, trajik ya da felaket niteliğindeki siyasi ve ekonomik olaylardan herhangi biri olmayacaktır. Savaşlar, devrimler, katliamlar, sürgünler, kıtlıklar, bolluklar, çöküşler ya da patlamalar da olmayacaktır. Ancak kısmen bilincinde olduğumuz ve manşetlere taşımanın zor olduğu bir şey olacaktır. Manşetlere taşınan şeyler dikkatimizi çekerler çünkü yaşam akışının yüzeyinde yer alırlar ve dikkatimizi yüzeyin altında işleyen ve derinliklere nüfuz eden daha yavaş, anlaşılmaz, düşünülemez olan hareketlerden uzaklaştırırlar. Ama elbette sonunda tarihi inşa eden şey daha derindeki bu daha yavaş hareketlerdir. Geçmişe bakılıp da sansasyonel olaylar gerçek boyutlarıyla görülmeye başlandığında, büyük ölçüde göze çarpan işte daha derindeki bu daha yavaş hareketler olacaktır.

Zihinsel perspektif, optik perspektif gibi, ancak gözlemci kendisi ile nesnesi arasına belirli bir mesafe koyduğunda odak noktasına gelir. Örneğin, Salt Lake City'den Denver'a hava yoluyla seyahat ederken, Rocky Dağlarının en yakın görüntüsü en iyi görüntü değildir. Aslında dağların üzerindeyken, zirveler, sırtlar, çukurlar

ve kayalıklardan oluşan bir labirentten başka bir şey görmezsiniz. Dağları arkanızda bırakıp ovaların üzerinden uçarken onlara dönüp baktığınızda, dağların muhteşem bir düzen içinde, sıra sıra önünüzde yükseldiğini görürsünüz. İşte ancak o zaman Rocky Dağlarının kendisini görebilirsiniz.

Zihnimdeki bu vizyonla, geleceğin tarihçilerinin çağımızı bizden daha iyi görebileceklerine inanıyorum. Peki onlar çağımız hakkında neler söyleyecekler?

Bence geleceğin tarihçileri yirminci yüzyılın en büyük olayının Batı uygarlığının bugünkü dünyanın yaşayan diğer tüm toplumları üzerindeki etkisi olduğunu söyleyeceklerdir. Çok güçlü ve yaygın olan bu etkinin tüm kurbanlarının hayatlarını altüst etmiş olduğunu, tek tek erkeklerin, kadınların ve çocukların davranışlarını, bakış açılarını, duygularını ve inançlarını gerçek anlamda etkilemiş olduğunu, insan ruhu üzerinde en ağır ve en dehşet verici olan dışsal maddi güçlerin bile yaratamadıkları etkileri yaratmış olduğunu söyleyeceklerdir. Eminim ki, MS 2047 gibi yakın bir tarihte bile, günümüze bakan tarihçiler bunu söyleyecektir.

Peki ya MS 3047'nin tarihçileri? Onlar ne diyecekler? Bir yüzyıl önce yaşıyor olsaydık, bu kadar uzak bir tarihte söylenmiş ya da yapılmış olabilecek herhangi bir şey hakkında spekülasyon yapıyormuş gibi davranmanın fantastik kibri nedeniyle özür dilemek zorunda kalırdım. Dünyanın MÖ 4004 yılında yaratıldığına inanan insanlar için on bir yüz yıl çok uzun bir süreydi. Ancak bugün özür dilememe gerek yok çünkü büyük büyükbabalarımızın zamanından bu yana, zaman ölçeğimizde o kadar büyük bir devrim oldu ki, bu sayfalardan birinde, bu gezegenin doğumundan bu yana tarihinin bir çizelgesini ölçeklendirmeye çalışsaydım, on bir yüz yıl gibi kısa bir süreyi çıplak gözle görünür hâle getiremezdim.

O hâlde, MS 3047'nin tarihçileri, MS 2047'nin tarihçilerinden çok daha ilginç şeyler söyleyebilirler çünkü onlar, kendi zamanlarında, bugün belki de oldukça erken bir bölümünde bulunduğumuz hikâyeye ilişkin olarak çok daha fazla şey biliyor olabilirler. MS 3047'nin tarihçileri, inanıyorum ki, esas olarak o zamana kadar

kurbanların saldırganın hayatında yaratmış olacağı o muazzam karşı etkilerle ilgileneceklerdir. Bizim ve Batılı seleflerimizin bildiği –yani Karanlık Çağ'dan çıkışından bu yana geçen bin iki yüz ya da bin üç yüz yıl boyunca sahip olduğu– şekliyle Batı uygarlığımız MS 3047'ye gelindiğinde neredeyse tümüyle tanınmaz hâle gelmiş olabilir. Bizim günümüzde kendi dünyamızın içine çekmekte olduğumuz yabancı dünyalardan –Ortodoks Hristiyanlıktan, İslam'dan, Hinduizm'den ve Uzak Doğu'dan– gelen etkilerin karşı ışınımı Batı uygarlığımızı bütünüyle farklı bir biçime sokmuş olabilir.

MS 4047 yılına gelindiğinde, saldırgan Batı uygarlığı ile onun kurbanları olan diğer uygarlıklar arasında bugün bile büyük bir önem taşıyan ayrım muhtemelen önemsiz görünecektir. Işınımı, etkilerin karşı ışınımı takip ettiğinde, öne çıkacak olan şey, tüm insanlık için ortak olan tek bir büyük deneyim olacaktır: Kişinin yerel sosyal mirasının, diğer uygarlıkların yerel miraslarıyla çarpışarak paramparça olması ve ardından yeni bir yaşam –enkazdan çıkan yeni bir ortak yaşam– bulma deneyimi. MS 4047'nin tarihçileri, Hristiyanlık döneminin ikinci bin yılının ikinci yarısında Batı uygarlığının çağdaşları üzerindeki etkisinin, insanlığın tek bir toplum hâlinde birleşmesine doğru atılan ilk adım olması nedeniyle, o çağın çığır açan olayı olduğunu söyleyeceklerdir. O tarihçilerin zamanına gelindiğinde, insanlığın birliği belki de insan yaşamının temel koşullarından biri –doğanın düzeninin bir parçası– olarak görülmeye başlanmış olacak ve uygarlığın ilk altı bin yılındaki öncülerinin mahalli bakış açısını hatırlayabilmek için büyük bir hayal gücü çabası göstermeleri gerekecektir. Başkentleri ülkelerinin en uzak sınırlarına bir günlük yürüyüş mesafesinden daha uzak olmayan Atinalılar ve ülkelerinin bir kıyısından diğer kıyısına on altı saatte uçarak geçebileceğiniz Amerikalı çağdaşları –ya da sanal çağdaşları– nasıl olur da kendi küçük ülkeleri evrenin bütünüymüş gibi davranabilirlerdi?

Peki ya MS 5047'nin tarihçileri? MS 5047'nin tarihçileri, insanlığın bu sosyal birleşmesinin öneminin teknoloji ve ekonomi ya da savaş ve siyaset alanında değil, din alanında olduğunu söyleyeceklerdir.

II

İçinde bulunduğumuz zamanın tarihinin birkaç bin yıl sonra geriye dönüp bakacak olan insanlara nasıl görüneceğine dair bu kehanetlere neden girişiyorum? Bunun nedeni "uygarlıklar" olarak adlandırdığımız türden insan topluluklarının ilk ortaya çıkışından bu yana geçen yaklaşık 6.000 yıllık tarihimizi şu an yargılayabiliyor olmamızdır.

Altı bin yıl, insan ırkının, memelilerin, yeryüzündeki yaşamın, güneşimizin etrafındaki gezegen sisteminin, güneşin kendisinin ve güneşimizin pek de göze çarpmayan bir üyesi olduğu yıldız kümesinin yaşıyla kıyaslandığında neredeyse sonsuz derecede kısa bir süredir. Yine de, şimdiki amacımız açısından, bu son 6.000 yıl –her ne kadar kısa olsa da– bize incelemekte olduğumuz olgunun başka örneklerini –farklı uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların örneklerini– sunmaktadır. Bu örneklerden bazılarıyla ilgili olarak, günümüzde bizler, MS 3047 ya da 4047'de yaşayan tarihçilerin bize dönüp baktıklarında sahip olacakları, hikâyenin tamamını bilme avantajına şimdiden sahibiz. Bu geçmiş karşılaşmalardan bazılarını aklımda tutarak, kendi çağdaşlarımızla karşılaşmamızın nasıl sonuçlanabileceği konusunda tahminlerde bulunabilirim.

Atalarımızdan biri olan Greko-Romen uygarlığının tarihini ele alalım ve şu anda görebildiğimiz oldukça uzak bir perspektiften bunun bize nasıl göründüğünü düşünelim:

Büyük İskender'in ve Romalıların fetihlerinin bir sonucu olarak, Greko-Romen uygarlığı Eski Dünya'nın çoğuna –Hindistan'a, Britanya Adaları'na ve hatta Çin ve İskandinavya'ya kadar– yayıldı. O günün uygarlıklarından sadece Orta Amerika ve Peru uygarlıkları bu etkiden nasibini almamıştı; dolayısıyla Greko-Romen uygarlığının yayılma alanı ve gücü bizim uygarlığımızın yayılma alanı ve gücüyle kıyaslanabilir durumdaydı. MÖ son dört yüzyıl boyunca Greko-Romen dünyasının tarihine baktığımızda gözümüze çarpan şey bu büyük yayılma ve nüfuz etme hareketidir. Bu yüzyıllar boyunca Greko-Romen tarihinin yüzeyini karıştıran ve kendileriyle başa çıkmaya çalışan erkeklerin ve kadınların dikkatini çok fazla meşgul eden savaşlar, devrimler ve ekonomik krizler, Küçük Asya,

Suriye, Mısır, Babil, İran, Hindistan ve Çin'i istila eden Yunan kültürel etkisinin o büyük dalgasıyla karşılaştırıldığında, şimdi bizim için çok fazla bir şey ifade etmiyor.

Peki bu diğer uygarlıklar üzerindeki Greko-Romen etkisi bizim için neden şimdi önemli? Bunun önemli olmasının nedeni, bu diğer uygarlıkların Greko-Romen dünyasına yönelik olarak karşı saldırılarda bulunmuş olmalarıdır.

Bu karşı saldırı kısmen ilk Greko-Romen saldırısıyla aynı tarzda, yani silah zoruyla yapıldı. Ancak Filistin'de Yunan ve Roma emperyalizmine karşı silahlı direniş gösteren Yahudilerin ümitsiz girişimi, Partların ve onların Fırat'ın doğusundaki Pers halefleri olan Sasani Hanedanlığının başarılı karşı saldırısı ya da Hristiyanlık döneminin yedinci yüzyılında, tıpkı bin yıl öncesinin Büyük İskender fetihleri gibi kısa bir sürede, Orta Doğu'yu Greko-Romen egemenliğinden kurtaran ilk Müslüman Arapların sansasyonel zaferleri bugün bizi pek ilgilendirmiyor.

Ancak başka bir karşı saldırı daha vardı. Bu, şiddet içermeyen ve manevi nitelikteki bir saldırıydı. Kalelere ve vilayetlere değil, kalplere ve zihinlere hücum eden ve onları fetheden bir saldırıydı. Bu saldırı, Greko-Romen uygarlığının fethedip sular altında bıraktığı dünyalarda ortaya çıkan yeni dinlerin misyonerleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu misyonerlerin başında, Antakya'dan yola çıkıp Makedonya, Yunanistan ve Roma'ya doğru ilerleyerek, Kral Büyük Antiohos'un bir zamanlar başarısızlıkla sonuçlanmış olan girişimini gerçekleştiren Aziz Pavlus geliyordu. Bu dinler Greko-Romen dünyasının yerel dinlerinden farklıydı. Greko-Romen paganizminin tanrıları belirli toplulukların topraklarında kök salmıştı; yerel ve siyasi idiler: Pallas Athena, Fortuna Praenestina, Dea Roma. Yunanların ve Romalıların kalplerine ve zihinlerine yönelik olarak şiddet içermeyen bu karşı saldırıyı yapan yeni dinlerin tanrıları, orijinal yerel kökenlerinin üzerine çıkmıştı. Hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar, hem İskitler hem de Yunanlar, yani tüm insanlık için bir kurtuluş mesajı taşıyan evrensel tanrılar hâline gelmişlerdi. Ya da bu büyük tarihî olayı dinî açıdan ifade edecek olursak, Tek Gerçek Tanrı'nın, eski yerel geleneklerin çarpışması ve çöküşü yoluyla insanların zihinlerini

açma fırsatını yakaladığını söyleyebiliriz; O, anlık olarak açılmış ve idrak kabiliyeti artmış olan bu zihinleri, Kendi doğası ve amacına ilişkin olarak daha eksiksiz ve daha gerçek olan bir vizyonla aydınlatmak için bu acı verici deneyimden yararlanmıştır.

Bizim için çok önemli olan ve iki ya da üç bin yıl sonra insanlık için hâlâ önemli olacağı kehanetinde bulunabileceğimiz iki sözcüğü, "İsa Mesih"i ele alalım. "İsa Mesih"in İngilizce dilindeki karşılığı "Jesus Christ"tır. Bu iki sözcük, Greko-Romen uygarlığı ile Hristiyanlığın doğduğu Suriye uygarlığı arasındaki karşılaşmanın tanıklarıdır. "Jesus" yani "İsa" Sami dilindeki bir fiilin üçüncü tekil şahsıdır; "Mesih" anlamına gelen "Christ" sözcüğü ise Yunanca bir fiilin edilgen ortacıdır. Bu çifte isim, Hristiyanlığın bu iki kültürün evliliğinden dünyaya geldiğine tanıklık etmektedir.

Bugün dünyada var olan, dünya çapında bir misyona sahip dört yüksek dini düşünelim: Hristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Uzak Doğu'da hüküm süren Budizm'in Mahayana formu. Dördü de tarihsel olarak Greko-Romen uygarlığı ile çağdaşları arasındaki karşılaşmanın ürünleridir. Hristiyanlık ve İslam, Suriye dünyasının Greko-Romen nüfuzuna verdiği alternatif tepkiler olarak ortaya çıkmıştır: Hristiyanlık şiddet içermeyen bir yanıt, İslam ise şiddet içeren bir yanıttır. Mahayana Budizmi ve Hinduizm, Hindu dünyasının aynı Greko-Romen meydan okumasına verdiği yanıtlardır: Mahayana Budizmi şiddet içermeyen bir yanıt, Hinduizm ise şiddet içeren bir yanıttır.

Greko-Romen uygarlığının yok olduğu tarihten yaklaşık bin üç yüz yıl sonra, bugün Greko-Romen tarihine baktığımızda, bu perspektifte, Greko-Romen dünyasının tarihindeki en önemli şeyin diğer uygarlıklarla karşılaşması olduğunu görebiliriz. Ve bu karşılaşmalar, anlık siyasi ve ekonomik sonuçları açısından değil, uzun vadeli dinî sonuçları açısından önemlidir. Tüm hikâyesini bildiğimiz bu Greko-Romen örneği, bize uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların zaman aralığı hakkında da bir fikir verir. Greko-Romen dünyasının çağdaşı olan diğer uygarlıklar üzerindeki etkisi, ki bu modern Batı dünyasının on beşinci ve on altıncı yüzyılların başından beri kendi çağdaşları üzerindeki etkisine tekabül eder, MÖ dördüncü yüzyılda Büyük İskender'in fetihleriyle başlamıştır. Ve Orta Doğu dünyası, Orta Doğu'nun

Hristiyanlık döneminin yedinci yüzyılında ilk Müslüman Araplar tarafından Greko-Romen egemenliğinden kurtarılmasından yaklaşık beş ya da altı yüzyıl sonra hâlâ Yunan felsefesi ve biliminin klasik eserlerini tercüme ediyordu. Greko-Romen uygarlığı ile çağdaşları arasında MÖ dördüncü yüzyılda başlayan karşılaşmanın tamamlanması Hristiyanlık döneminin on üçüncü yüzyılını bulmuştur.

Şimdi bu 1.600 yıllık süreyi göz önüne alarak, modern Batı uygarlığımız ile çağdaşları arasındaki karşılaşmanın bugüne kadar geçen süresini ölçelim. Bu karşılaşmanın, Osmanlıların Batı uygarlığının ana vatanına saldırmasıyla ve Hristiyanlık döneminin on beşinci ve on altıncı yüzyıllarının başında Batı'nın gerçekleştirdiği büyük keşif yolculuklarıyla başladığı söylenebilir. Bu da günümüze kadar sadece dört buçuk yüzyıl geçtiği anlamına gelir.

İsterseniz bugünlerde insanların kalplerinin ve zihinlerinin daha hızlı hareket ettiğini varsayalım (gerçi insan ruhunun bilinçdışı kısmının hızını büyük ölçüde değiştirdiğine dair hiçbir kanıta rastlamış değilim) –öyle bile olsa, Meksika ve Peru uygarlıklarıyla, Ortodoks Hristiyanlıkla, İslam'la, Hindu dünyasıyla ve Uzak Doğu'yla karşılaşmamızın hikâyesinin henüz ilk bölümlerindeymişiz gibi görünüyor. Eylemlerimizin onlar üzerindeki bazı etkilerini yeni yeni görmeye başlıyoruz, ancak onların bizim üzerimizdeki karşı eylemlerinin –kesinlikle muazzam olacak olan– etkilerini henüz görmeye başlamadık.

Sadece bizim neslimizde bu karşı saldırının ilk hamlelerinden birini gördük ve bunu çok rahatsız edici bulduk; hoşumuza gitse de gitmese de bunun çok önemli olduğunu hissettik. Elbette Ortodoks Hristiyanlığın Rusya'daki uzantısı tarafından yapılan hamleyi kastediyorum. Bu hareketin önemli ve rahatsız edici olmasının nedeni arkasındaki maddi güç değildir. Ne de olsa Ruslar henüz atom bombasına sahip değiller; ancak Batılı ruhları Batılı olmayan bir "ideolojiye" dönüştürme gücünü çoktan gösterdiler (ve asıl mesele de bu).

Ruslar Batılı seküler bir sosyal felsefe olan Marksizmi benimsediler. Marksizm'e bir Hristiyan sapkınlığı da diyebiliriz: Hristiyanlık kitabından koparılmış olan bu yaprak sanki Kutsal Kitabın tamamıymış gibi görülmüş. Ruslar bu Batılı sapkın dini aldılar, onu kendilerine ait bir şeye dönüştürdüler ve şimdi onu bize geri fırlatıyorlar. Bu,

Batı karşıtı karşı saldırının ilk atışıdır; ancak Komünizm biçimindeki bu Rus karşı atışı, Hindistan ve Çin'in muhtemelen çok daha güçlü olan uygarlıklarının Batılıların meydan okumasına vereceği karşılıkla kıyaslandığında küçük bir mesele gibi görünmeye başlayabilir. Uzun vadede Hindistan ve Çin'in biz Batılıların yaşamı üzerinde Rusya'nın Komünizmiyle yaratmayı umabileceğinden çok daha derin olan etkileri yaratması muhtemel görünüyor. Ancak Meksika'nın nispeten zayıf olan yerli uygarlığı bile tepki vermeye başlıyor. Meksika'nın MS 1910'dan beri içinden geçmekte olduğu devrim, on altıncı yüzyılda Meksika'ya empoze ettiğimiz Batı uygarlığının üst örtüsünü silkelemeye yönelik bir ilk hamle olarak yorumlanabilir. Ve bugün Meksika'da yaşananlar yarın Güney Amerika'nın yerli uygarlığının merkezlerinde, Peru, Bolivya, Ekvador ve Kolombiya'da da yaşanabilir.

III

Makalemi sonlandırmadan önce, bu noktaya kadar sormuş olduğum bir soru hakkında bir şeyler söylemeliyim. Bu soru şudur: "Uygarlık" derken neyi kastediyoruz? Belli ki bir şey kastediyoruz çünkü ne demek istediğimizi tanımlamaya çalışmadan önce bile, insan toplumlarına –Batı uygarlığı, İslam uygarlığı, Uzak Doğu uygarlığı, Hindu uygarlığı vesaire– ilişkin bu sınıflandırma mantıklı görünüyor. Bu isimler zihnimizde din, mimari, ressamlık, görgü ve gelenekler açısından farklı resimler çağrıştırıyor. Yine de, üzerinde bu kadar çok çalıştığımız bir terimle ne demek istediğimizi daha iyi anlamaya çalışmak faydalıdır. Bir uygarlıktan ne kastettiğimi bildiğime inanıyorum; en azından kendi fikrime nasıl ulaştığımı bildiğimden eminim.

Bir uygarlıktan kastım, kişinin kendi ülkesinin tarihini anlamaya çalıştığında ulaştığı en küçük tarihsel çalışma birimidir: Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ya da Birleşik Krallık. Amerika Birleşik Devletleri'nin tarihini sadece Amerika Birleşik Devletleri'ni inceleyerek anlamaya çalışsaydınız, bu imkânsız olurdu: Federal hükûmetin, temsilî hükûmetin, demokrasinin, sanayiciliğin, tek eşliliğin ve Hristiyanlığın Amerikan yaşamında oynadığı rolü anlayabilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin sınırlarının ötesine, Batı Avrupa'ya, Batı

Avrupalılar tarafından kurulan diğer denizaşırı ülkelere, Kolomb ile Cabot'nun Atlantik'i geçişinden önceki yüzyıllarda Batı Avrupa tarihinin nasıl bir seyir izlemiş olduğuna bakmanız gerekir. Ancak Amerikan tarihini ve kurumlarını pratik amaçlarla anlaşılır kılmak için Batı Avrupa'nın ötesine, Doğu Avrupa'ya ya da İslam dünyasına ya da Batı Avrupa uygarlığımızın kökenlerinin gerisine, Greko-Romen uygarlığının gerileme ve çöküşüne bakmanıza gerek yoktur. Bu zaman ve mekân sınırları bize Amerika Birleşik Devletleri'nin, Büyük Britanya'nın, Fransa'nın ya da Hollanda'nın bir parçası olduğu toplumsal yaşamın anlaşılabilir birimini verir: Buna Batı Hristiyanlığı, Batı uygarlığı, Batı toplumu, Batı dünyası diyebiliriz. Benzer şekilde, Yunanistan'dan, Sırbistan'dan ya da Rusya'dan başlar ve onların tarihlerini anlamaya çalışırsanız, Ortodoks Hristiyan âlemine ya da Bizans dünyasına ulaşırsınız. Fas ya da Afganistan'dan başlar ve onların tarihlerini anlamaya çalışırsanız, bir İslam dünyasına ulaşırsınız. Bengal, Maisur ya da Rajputana'dan başlarsanız bir Hindu dünyası bulursunuz. Çin ya da Japonya'dan başlarsanız bir Uzak Doğu dünyası bulursunuz.

Vatandaşı olduğumuz devlet, özellikle içinde bulunduğumuz çağda, bağlılığımız konusunda daha somut ve daha zorlayıcı iddialarda bulunsa da, üyesi olduğumuz uygarlık yaşamlarımızda gerçekten daha fazla önem taşır. Ve üyesi olduğumuz bu uygarlık –tarihinin çoğu aşamasında– kendi devletimiz dışında başka devletlerin vatandaşlarını da içermektedir. Kendi devletimizden daha eskidir: Batı uygarlığı yaklaşık bin üç yüz yaşındayken, İngiltere Krallığı sadece bin yaşında, İngiltere ve İskoçya Birleşik Krallığı iki yüz elli yaşından genç, Amerika Birleşik Devletleri ise neredeyse sadece yüz elli yaşındadır. Devletler kısa ömürlüdürler ve aniden ölebilirler: Sizin ve benim üyesi olduğumuz Batı uygarlığı, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin tıpkı merhum çağdaşları Venedik Cumhuriyeti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi dünyanın siyasi haritasından silinmesinden yüzyıllar sonra bile hayatta kalabilir. Sizden tarihe devletler açısından değil, uygarlıklar açısından bakmanızı ve uygarlıkların içinde ortaya çıkıp yok olan devletleri o uygarlıkların yaşamlarındaki oldukça ikincil ve geçici olan siyasi olgular olarak düşünmenizi istememin nedenlerinden biri de budur.

12

HRİSTİYANLIK VE UYGARLIK

SON BİRKAÇ GÜNDÜR BU MAKALE İÇİN ALDIĞIM NOTLARI yeniden okurken, yaklaşık 1400 yıl önce büyük bir imparatorluğun başkentinde, o başkent savaşla doluyken –cephede değil ama cephe gerisinde bir savaş, kargaşa ve sokak çatışmalarıyla dolu bir savaş– yaşanan bir sahnenin resmi zihnimde canlandı. O imparatorluğun imparatoru, mücadeleye devam edip etmeyeceğine ya da gemiye binip güvenli bir yere yelken açıp açmayacağına karar vermek için konseyi topladı. İmparatorluk konseyinde karısı imparatoriçe de hazır bulunup konuştu ve şöyle dedi: "Sen, Justinianus, istersen yelken açabilirsin; gemi rıhtımda ve deniz hâlâ açık; ama ben kalıp bu işin sonunu göreceğim çünkü İmparatorluk güzel bir kefendir." Bu pasaj aklıma geldi ve meslektaşım Profesör Baynes onu benim için buldu. Ve bu pasaj üzerinde ve aynı zamanda kendi yaşadığım zamanı ve içinde bulunduğum koşulları düşünürken, pasaja bir ekleme yapmaya karar verdim ve ona şu cümleyi ekledim: "Tanrı'nın Egemenliği ise daha güzel bir kefendir" –daha güzeldir çünkü bu kefenin içinde diriliş vardır. Şimdi, o ünlü Yunanca cümlenin bu tefsiri bence Oxford Üniversitesi'nin mottosu olan şu Latince cümleye oldukça yakındır: *Dominus Illuminatio Mea* ("Rab benim ışığımdır") Eğer bu cümleye inanırsak ve ona uygun yaşayabilirsek, önümüzde uzanan geleceğe dehşete kapılmadan bakabiliriz. Maddi gelecek pek de bizim elimizde değildir. O asil ve aziz binayı yerle bir edebilecek ve taş üstünde taş bırakmayacak fırtınalar gelebilir.

Ancak, bu üniversite ve kendimiz hakkındaki gerçek bu üç kelimelik Latince cümle ile ifade ediliyorsa, o zaman taşlar düşse de, içinde yaşadığımız ışığın sönmeyeceğinden emin olabiliriz.

Şimdi çok kolay bir geçişle bu makaledeki konumuz olan Hristiyanlık ve uygarlık arasındaki ilişkiye geleyim. Bu, Hristiyan Kilisesi'nin kuruluşundan bu yana üzerinde her zaman tartışılmış olan bir konudur ve elbette bu konuda bir dizi farklı görüş olagelmiştir.

En eski ve en ısrarcı görüşlerden biri, Hristiyanlığın, çerçevesi içinde büyüdüğü uygarlığın yok edicisi olduğudur. Sanırım bu, Hristiyanlığın varlığına ilişkin olarak sahip olduğu bilgiler ölçüsünde İmparator Marcus'un görüşüydü, onun halefi İmparator Julianus'un görüşüydü ve aynı zamanda çok sonraki bir dönemde Roma İmparatorluğu'nun gerilemesini ve çöküşünü kaydeden İngiliz tarihçi Gibbon'un da görüşüydü. Gibbon'un anlatımının son bölümünde, tüm eserin temasını özetleyen bir cümle vardır. Geriye dönüp bakan Gibbon şöyle der: "Barbarlığın ve dinin zaferini anlattım." Ne demek istediğini anlamak için, yetmiş birinci bölümün ortasından birinci bölümdeki açılış pasajına geri dönmeniz gerekir. Bu açılış pasajında, İsa'dan sonra ikinci yüzyıldaki Antoninler çağında barışın hüküm sürdüğü Roma İmparatorluğu'nun olağanüstü görkemli bir tasviri yer alır. Hikâyeye buradan başlayan Gibbon en sonunda "Barbarlığın ve dinin zaferini anlattım" der. Yani Antoninler'in temsil ettiği uygarlığı deviren barbarlık kadar Hristiyanlık da olmuştur.

İnsan Gibbon'un otoritesini sorgulamakta tereddüt ediyor. Ancak ben onun bu görüşünde, görüşün tamamını geçersiz kılan bir yanlışlık olduğuna inanıyorum. Gibbon, Greko-Romen uygarlığının Antoninler çağında doruğa ulaştığını ve o noktadan sonra Greko-Romen uygarlığın düşüşe geçtiğini varsaymaktadır. Yani bu görüşe göre imparatorluk inişe geçmiş hâldeyken Hristiyanlık yükselmektedir ve Hristiyanlığın yükselişi uygarlığın düşüşü anlamına gelmektedir. Bence Gibbon'un ilk hatası, Greko-Romen dünyasının antik uygarlığının İsa'dan sonra ikinci yüzyılda gerilemeye başladığını ve Antoninler çağının bu uygarlığın en yüksek noktası olduğunu

varsaymasında yatmaktadır. Bence bu uygarlık aslında İsa'dan önce beşinci yüzyılda gerilemeye başladı. Ölüm nedeni cinayet değil, intihardı. Ve bu intihar eylemi MÖ beşinci yüzyıl bitmeden gerçekleştirildi. Antik Greko-Romen uygarlığının ölümünden sorumlu olan şey Hristiyanlıktan önceki felsefeler bile değildi. Felsefeler ortaya çıktı çünkü bu uygarlığın sivil yaşamı, kendisini insanların fahiş bir şekilde tapındığı bir puta dönüştürmek suretiyle zaten kendini yok etmişti. Felsefelerin yükselişi ve ardından Hristiyanlığın hepsinin son halefi olarak ortaya çıktığı dinlerin yükselişi, Greko-Romen uygarlığı kendini çoktan öldürmüş olduktan sonra meydana gelen bir şeydi. Felsefelerin ve bilhassa da dinlerin yükselişi bir neden değil, bir sonuçtu.

Gibbon, eserinin bu açılış pasajında Antoninler çağındaki Roma İmparatorluğu'na bakarken, açıkça söylemese de, kendisinin de uygarlığın bir başka zirvesinde durmakta olduğunu ve bu iki zirve arasında geniş bir barbarlık çukurunun bulunduğunu –eminim ki– düşünmekteydi. Gibbon şöyle düşünüyordu: "İmparator Marcus'un ölümünün ertesi günü Roma İmparatorluğu çöküşe geçti. Ben Gibbon'un ve benim gibilerin önemsediği tüm değerler o zaman alçalmaya başladı. Din ve barbarlık zafer kazanmaya başladı. Bu acınası durum yüzlerce yıl boyunca hüküm sürmeye devam etti. Ve sonra, benim zamanımdan birkaç nesil önce yani on yedinci yüzyılın sonunda rasyonel bir uygarlık yeniden ortaya çıkmaya başladı." Gibbon, on sekizinci yüzyıldaki zirve noktasından, ikinci yüzyıldaki Antoninler zirvesine bakmaktadır ve bence Gibbon'ın eserinde örtük olarak bulunan bu görüş, yirminci yüzyıldaki bir yazar tarafından da çok açık ve keskin bir şekilde ortaya konmuştur. Bu yazardan uzunca bir pasaj alıntılayacağım çünkü bu pasaj, deyim yerindeyse, savunmak istediğim tezin biçimsel antitezidir.

Yunan ve Roma toplumu, bireyin topluma, yurttaşın devlete tabi olması anlayışı üzerine inşa edilmişti. Davranışların en yüce amacı olarak topluluğun güvenliği, ister bu dünyada ister gelecek bir dünyada olsun, bireyin güvenliğinden üstün tutuluyordu. Bebeklikten itibaren bu bencil olmayan idealle eğitilen yurttaşlar

hayatlarını kamu hizmetine adıyorlardı ve kamu yararı için hayatlarını feda etmeye hazırdılar. Bu en yüce fedakârlıktan kaçınacak olsalar bile, kişisel varlıklarını ülkelerinin çıkarlarından üstün tutmak onlara göre düpedüz alçakça bir davranış olurdu ve böyle bir şeye asla girişmezlerdi Bütün bunlar, ruhun Tanrı'yla birleşmesini ve ebedî kurtuluşunu uğruna yaşanacak tek amaç olarak telkin eden Doğu dinlerinin yayılmasıyla değişti. Doğu dinlerindeki bu amaçlarla karşılaştırıldığında, devletin refahı ve hatta varlığı önemsizleşti. Bu bencil ve ahlaksız doktrinin kaçınılmaz sonucu, dindarı kamu hizmetinden giderek daha fazla uzaklaştırmak, onun düşüncelerini kendi ruhani duyguları üzerinde yoğunlaştırmak ve daha iyi ve ebedî bir yaşam için sadece bir deneme olarak gördüğü dünyevi yaşamı küçümsemesini sağlamak oldu. Dünyayı küçümseyen ve cenneti kendinden geçmiş bir şekilde tefekkür eden aziz ve münzevinin bu durumu popülerlik kazanarak insanlığın en yüksek ideali hâline geldi ve kendini unutarak ülkesinin iyiliği için yaşayan ve ölmeye hazır olan eski vatansever ve kahraman idealinin yerini aldı. Dünyevi şehir, cennetin bulutlarının tepesine bakarak Tanrı'nın Şehri'ni gören insanlara fakir ve aşağılık göründü. Böylece, deyim yerindeyse, ağırlık merkezi şimdiki yaşamdan gelecekteki yaşama kaydırıldı ve diğer dünya ne kadar çok şey kazanmış olursa olsun, bu dünyanın bu değişimle çok şey kaybettiğine şüphe yoktur. Siyasi teşekkülde genel bir parçalanma başladı. Devletin ve ailenin bağları gevşedi: Toplumun yapısı çözülme göstererek bireysel unsurlara ayrılma ve böylece barbarlığa geri dönme eğilimi gösterdi çünkü uygarlık ancak yurttaşların aktif iş birlikleri ve özel çıkarlarını ortak iyiliğe tabi kılma istekleriyle mümkündür. İnsanlar ülkelerini savunmayı ve hatta soylarını devam ettirmeyi reddettiler. Kendi ruhlarını ve başkalarının ruhlarını kurtarma kaygısıyla, kötülükle özdeşleştirdikleri maddi dünyanın yok olmaya yüz tutmasına razı oldular. Bu saplantı bin yıl boyunca sürdü. Roma hukukunun, Aristoteles felsefesinin, antik sanat ve edebiyatın Orta Çağ'ın sonlarında yeniden canlanması, Avrupa'nın yerel yaşam ve davranış ideallerine, daha aklı başında, daha erkeksi dünya görüşlerine dönüşünü işaret ediyordu. Uygarlık

yürüyüşündeki uzun duraklama sona ermişti. Doğu istilasının dalgası nihayet tersine dönmüştü. Bu dalga hâlâ çekilmektedir.

Gerçekten de çekilmektedir! İlk kez 1906 yılında yayınlanan bu pasajın yazarının, eserini bugün dördüncü baskı için gözden geçiriyor olsaydı ne yazacağı konusunda spekülasyon yapılabilir. Bu makaleyi okuyan pek çok kişi elbette bu pasaja aşinadır. Yazarın adını henüz zikretmedim; ama bilmeyenler için Alfred Rosenberg değil, Sör James Frazer olduğunu söyleyebilirim.[1] Bu nazik bilim adamının, Avrupa'nın "yerel yaşam ve davranış ideallerine" dönüşünün aldığı son biçim hakkında ne düşündüğünü merak ediyorum.

Şimdi Frazer'ın bu pasajındaki en ilginç tezin, kişinin ruhunu kurtarmaya çalışmasının, komşusuna karşı görevini yerine getirmeye çalışmasına aykırı ve onunla bağdaşmayan bir şey olduğu iddiası olduğunu görmüşsünüzdür. Bu makalenin devamında bu teze karşı çıkacağım; şu anda sadece Frazer'ın aynı zamanda Gibbon'ın tezini ortaya koyduğunu ve onu açık bir üslupla ifade ettiğini belirtmek istiyorum ve bu noktada Gibbon'a verme cesaretinde bulunmuş olduğum cevabı Frazer'a da vereceğim: Hristiyanlık eski Yunan uygarlığının yok edicisi değildi çünkü o uygarlık Hristiyanlık ortaya çıkmadan önce zaten kendi iç kusurlarından dolayı çürümüş hâldeydi. Ancak ben Frazer ile aynı fikirdeyim ve sizden de benimle aynı fikirde olmanızı rica ediyorum: Hristiyanlık dalgası çekilmektedir ve ortaya çıkan Hristiyanlık sonrası Batılı seküler uygarlığımız, Hristiyanlık öncesi Greko-Romen uygarlığı ile aynı düzende bir uygarlıktır. Bu gözlem, Hristiyanlık ve uygarlık arasındaki ilişkiye dair ikinci bir olası görüşün önünü açmaktadır. Bu görüş, Gibbon ve Frazer'ın Hristiyanlığın uygarlığın yok edicisi olduğu şeklindeki görüşlerinin aksine, Hristiyanlığın uygarlığın alçakgönüllü bir hizmetkârı olma rolünü üstlenmiş olduğunu savunur.

Bu ikinci olası görüşe göre Hristiyanlık, kelebek ile kelebek arasındaki yumurta, kurtçuk ve krizalittir. Hristiyanlık bir uygarlık ile diğeri arasındaki boşluğu dolduran bir geçiş unsurudur ve

1 Frazer, Sir J. G., *The Golden Bough*, Bölüm IV: "Adonis, Attis, Osiris," cilt I, s. 300-301 (üçüncü baskı, Londra 1914, Macmillan, Ocak 1914 tarihli önsöz).

itiraf etmeliyim ki oldukça tepeden bakan bu görüşü ben de uzun yıllar boyunca benimsedim. Bu görüşe göre Hristiyan Kilisesi'nin tarihsel işlevine uygarlıkların yeniden üretim süreci açısından bakılır. Uygarlık kendini yeniden üretmeye çalışan bir varlık türüdür ve Hristiyanlık, selefinin ölümünden sonra iki yeni seküler uygarlığın doğmasında yararlı ama ikincil bir role sahip olmuştur. Milattan sonra ikinci yüzyılın sonlarından itibaren antik Greko-Romen uygarlığının düşüşe geçtiği görülür. Bir süre sonra da –belki Bizans'ta dokuzuncu yüzyıl kadar erken bir tarihte, Batı'da ise on üçüncü yüzyılda *Stupor Mundi* (Dünya Harikası) II. Friedrich'in şahsında– Greko-Romen selefinin yıkıntıları arasından yeni bir seküler uygarlığın doğduğunu görürsünüz. Hristiyanlığın bu aralıktaki rolüne bakılır ve onun, yaşamın gizli mikroorganizmalarını, onlar yeni bir seküler uygarlığa dönüşene kadar tutan ve koruyan bir tür koza olduğu sonucuna varılır. Bu, Hristiyanlığın antik Greko-Romen uygarlığının yok edicisi olduğu teorisine alternatif olan bir görüştür ve eğer uygarlıklar tarihi boyunca dışarıya bakılırsa, aynı modele uygun görünen başka vakalar da görülebilir.

Günümüz dünyasında Hristiyanlıkla yan yana yaşamaya devam eden diğer yüksek dinleri ele alalım: İslam, Hinduizm ve şu anda Uzak Doğu'da hüküm süren Budizm'in Mahayana formu. İslam'ın, İsrail ve İran'ın kadim uygarlığı ile Yakın ve Orta Doğu'nun modern İslam uygarlığı arasında bir koza rolü oynadığı görülebilir. Yine Hinduizm, Hindistan'daki uygarlık tarihinde modern Hindu kültürü ile Aryanların kadim kültürü arasındaki boşluğu dolduruyor gibi görünmektedir. Ve Budizm de aynı şekilde Uzak Doğu'nun modern tarihi ile kadim Çin tarihi arasında bir arabulucu olarak aynı rolü oynuyor gibi görünmektedir. Bu resimde Hristiyan Kilisesi, işlevleri uygarlıkların üremesini sağlamak ve böylece seküler toplum türünü korumak için krizalit olarak hizmet etmek olan bir dizi kiliseden sadece biridir.

Şimdi, Hristiyan Kilisesi'nin yapısında belki de krizalit benzeri bir unsur –daha sonra ele alacağım kurumsal bir unsur– olduğunu düşünüyorum ki bu uygarlıkların üremelerine yardımcı olmaktan

oldukça farklı bir amaca sahip olabilir. Ancak, Hristiyanlığın ve yaşayan diğer yüksek dinlerin toplumsal tarihteki yeri ve rolü hakkında, bu dinleri uygarlıkların üremeleri sürecine yardımcı olan birer araç olarak gösteren bir açıklamayı kabul etmeden önce, uygarlıklar arasındaki ebeveyn-çocuk ilişkisinin her örneğinde, ana uygarlık ile yavru uygarlık arasında araya giren bir krizalit-kilise bulup bulmadığımızı inceleyerek hipotezi test etmeye devam edelim. Güneybatı Asya ve Mısır'ın eski uygarlıklarının tarihlerine bakıldığında, orada bir tanrı ve ilgili bir tanrıçaya tapınma şeklinde ilkel bir yüksek din görülür. Buna ilkel diyorum çünkü Tammuz ve İştar'a, Adonis ve Astarte'ye, Attis ve Kibele'ye, Osiris ve İsis'e tapınmakla dünyanın ve meyvelerinin doğasına tapınmaya çok yaklaşılmış olur. Ve bence bu noktada da, bu ilkel yüksek dinin farklı varyantlarının her birinde, seküler uygarlığın sürekliliğinde bir kopuş yaratan boşluğun doldurulması gibi tarihsel bir rol oynandığı görülebilir.

Ancak araştırmamızı tamamladığımızda şunu göreceğizdir: Görünürdeki bu "yasa" her zaman geçerli değildir. Hristiyanlık bu şekilde kendi uygarlığımız ile Greko-Romen uygarlığı arasına girmektedir. Greko-Romen uygarlığının gerisine gidildiğinde, bir Minos uygarlığı bulunur. Ancak Minos ile Greko-Romen uygarlıkları arasında Hristiyanlığa tekabül eden yüksek bir din yoktur. Yine, Ari Hindistan'ın eski uygarlığının gerisine gidildiğinde, son yirmi yıl içinde İndus Vadisi'nde gerçekleştirilmiş kazılarla kalıntıları ortaya çıkarılmış olan bir Ari öncesi uygarlığı bulunur. Ancak bu noktada da bu ikisinin arasında yer alan yüksek bir din yoktur. Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya geçip Orta Amerika'daki Mayalar'ın uygarlığına bakıldığında, ki bu uygarlık da kendisinden doğmuş olan yavru uygarlıklara sahiptir, burada da aradan geçen süre içinde Hristiyanlık, İslam, Hinduizm ya da Mahayana Budizmi ile aynı türden herhangi bir yüksek din ya da kilisenin izine rastlanmaz. İlkel toplumlardan bilinen en eski uygarlıklara –uygarlıkların ilk kuşağı diyebileceğimiz şeylere– geçişi sağlayan bir kozanın olduğuna dair herhangi bir kanıt da yoktur. Böylece, şu anda kısa bir özet geçerek yaptığımız gibi, tüm uygarlıklar alanına bakışımızı tamamladığımızda, yüksek dinler

ve uygarlıklar arasındaki ilişkinin, ele aldığımız uygarlığın kuşağına göre farklılık gösterdiğini görürüz. İlkel toplumlar ile birinci kuşak uygarlıklar arasında hiç yüksek din bulunmadığı, birinci kuşak uygarlıklar ile ikinci kuşak uygarlıklar arasında da ya hiç yüksek din bulunmadığı ya da sadece ilkel dinler bulunduğu görülmektedir. Görünüşe bakılırsa, ikinci ve üçüncü kuşak uygarlıklar arasında yüksek bir dinin müdahalesi ise bir kaidedir.

Uygarlıklar ve yüksek dinler arasındaki ilişkiye dair bu analiz, bu konudaki üçüncü bir olası görüşü akla getirmektedir. Bu üçüncü olası görüş, az önce ortaya koymuş olduğumuz ikinci görüşün tam tersi olacaktır. İkinci görüşe göre din, seküler uygarlıkların yeniden üretiminin bir parçasıdır; bunun tersi ise uygarlıkların birbirini izleyen yükseliş ve düşüşlerinin dinin büyümesinin bir parçası olabileceği görüşüdür.

Uygarlıkların çöküşleri ve dağılmaları dini düzlemde daha yüksek şeylere giden basamaklar olabilir. Ne de olsa, bildiğimiz en derin ruhani yasalardan biri Eshilos tarafından ilan edilen yasadır: "Öğrenmenin yolu acı çekmekten geçer." Bu aynı zamanda Yeni Antlaşma'da da ilan edilmiştir: "Çünkü Rab sevdiğini terbiye eder, oğulluğa kabul ettiği herkesi cezalandırır." Bunu Hristiyanlığın çiçeklenmesiyle doruğa ulaşan yüksek dinlerin yükselişine uygularsanız, Tammuz ve Adonis'in, Attis ve Osiris'in efsanevi çilelerinin Mesih'in Çilesinin habercisi olduğunu ve Mesih'in Çilesinin seküler uygarlık girişiminde birbirini izleyen başarısızlıklarda insan ruhlarının çektiği acıların doruk noktası ve taçlandırıcı deneyimi olduğunu söyleyebilirsiniz. Hristiyan Kilisesi'nin kendisi de Greko-Romen uygarlığının çöküşünün bir sonucu olan ruhani sancıdan doğmuştur. Yine, Hristiyan Kilisesi'nin Yahudi ve Zerdüşt kökleri vardır ve bu kökler daha önceki bir çöküşten, Greko-Romen uygarlığının kardeşi olan bir Suriye uygarlığının çöküşünden kaynaklanmıştır. İsrail ve Yehuda krallıkları, bu eski Suriye dünyasındaki birçok devletten sadece ikisiydi. Ve Yahudilik dinini doğuran ve bu dinin ruhunun Kutsal Kitap'taki peygamber Yeşaya kitabına eklenen Acı Çeken Kul ağıtıyla en yüksek seviyede ifade edilmesine neden olan şey,

bu dünyevi ortaklıkların erkenden ve kalıcı olarak yıkılması ve bağımsız yönetimler olarak var olmalarına bağlanan tüm siyasi umutların da böylece yok olmuş olmasıydı. Yahudilik de aynı şekilde, eski Mısır uygarlığının ikinci mahsulünün kurumasıyla ortaya çıkan ve Musa'ya dayanan bir köke sahiptir. Musa ve İbrahim'in tarihsel olarak gerçekten yaşamış karakterler olup olmadıklarını bilmiyorum, ancak dinî deneyimin tarihsel aşamalarını temsil ettiklerinin kesin olarak kabul edilebileceğini düşünüyorum. Musa'nın atası ve öncüsü olan İbrahim, aydınlanmasını ve vaadini, kadim Sümer ve Akad uygarlığının İsa'dan önce on dokuzuncu ya da on sekizinci yüzyıldaki dağılışı esnasında aldı –bu dağılış, bir uygarlığın yıkıma uğramasına ilişkin olarak bildiğimiz en eski örnektir. Bu kederli adamlar Mesih'in öncüleriydi ve aydınlanmalarını kazanmalarını sağlayan acılar, Çarmıha Gerilişi öngören Haç Yolu Duraklarıydı. Bu kuşkusuz çok eski bir fikirdir, ama ayrıca daima yeni de olan bir fikirdir.

Eğer din bir savaş arabasıysa, cennete doğru ilerlemesini sağlayan tekerlekler yeryüzündeki uygarlıkların periyodik çöküşleri olabilir. Uygarlıkların hareketi döngüsel ve tekrarlayıcı olabilirken, dinin hareketi sürekli yukarı doğru çıkan tek bir çizgi üzerinde gerçekleşiyor olabilir. Uygarlıkların doğum, ölüm, doğum döngüsü etrafındaki döngüsel hareketi dinin sürekli yukarı doğru olan hareketine hizmet edebilir ve onu teşvik edebilir.

Eğer bu sonucu kabul edersek, tarihle ilgili oldukça şaşırtıcı görünen bir görüş ortaya çıkar. Eğer uygarlıklar dinin hizmetçisiyse ve eğer Greko-Romen uygarlığı parçalanmadan önce Hristiyanlığı doğurmak suretiyle Hristiyanlığa iyi bir şekilde hizmet ettiyse, o zaman üçüncü kuşağın uygarlıkları putperestlerin boşu boşuna tekrarlayıp durmalarından ibaret olabilir. Yüksek dinlerin tarihsel işlevi uygarlıkların üremesinin döngüsel sürecine krizalitler olarak hizmet etmek değilse ve uygarlıkların tarihsel işlevi de çöküşleriyle daha derindeki bir dinî kavrayışın açığa çıkmasına ve bu kavrayış için daha fazla lütuf bahşedilmesine yönelik olarak ilerleyen bir sürece basamak taşları olarak hizmet etmekse, o zaman uygarlık adı verilen türün toplumları bir kez olgun bir yüksek din doğurmaları durumunda

işlevlerini yerine getirmiş olacaklardır. Bu açıdan bakıldığında, bizim Hristiyanlık sonrası Batılı seküler uygarlığımız en iyi ihtimalle Hristiyanlık öncesi Greko-Romen uygarlığının gereksiz bir tekrarı, en kötü ihtimalle de ruhani ilerleme yolundan tehlikeli bir şekilde geri kayma anlamına gelebilir. Günümüz Batı dünyasında, Livyatan'a tapınma –kabilenin kendine tapınması– hepimizin bir ölçüde bağlılık gösterdiği bir dindir ve bu kabile dini elbette düpedüz putperestliktir. Günümüz dinlerinden bir diğeri olan komünizm, bence Hristiyanlık kitabından koparılmış ve yanlış okunmuş bir yapraktır. Korkarım ki demokrasi de Hristiyanlık kitabından koparılmış bir başka yapraktır ve belki yanlış okunmamış olsa da, Hristiyanlık bağlamından koparılarak ve sekülerleştirilerek kesinlikle anlamının yarısı boşaltılmıştır. Ve belli ki geçmiş birkaç nesil boyunca manevi sermayeyle, yani Hristiyan inancına sahip olmadan Hristiyan uygulamalarına tutunarak yaşadık ve bu nesilde aniden keşfettiğimiz gibi, inançla desteklenmeyen uygulama boşa harcanan bir varlıktır.

Eğer bu özeleştiri haklıysa, o zaman mevcut modern tarih anlayışımızın tamamını gözden geçirmeliyiz. Eğer bu kökleşmiş ve tanıdık anlayışı düşünmek için irade ve hayal gücü çabası gösterebilirsek, tarihsel geçmişin çok farklı bir resmine ulaşacağız. Modern tarihe ilişkin mevcut görüşümüz, dikkatleri dünyadaki en son büyük yeni olay olarak Batı'daki modern seküler uygarlığımızın yükselişine odaklamaktadır. Bu yükselişi, Hohenstaufen Hanedanından olan II. Friedrich'in dehasındaki ilk belirtiden Rönesans'a, demokrasinin, bilimin ve modern bilimsel tekniğin patlamasına kadar takip ederken, tüm bunların dünyada dikkatimizi çeken ve hayranlığımızı kazanan büyük yeni olay olduğunu düşünüyoruz. Bunun yerine onun putperestlerin boş tekrarlarından biri –bizden önce Yunanların ve Romalıların fevkalade iyi bir şekilde yapmış oldukları bir şeyin neredeyse anlamsız olan bir tekrarı– olduğunu düşünmeye kendimizi ikna edebilirsek o zaman insanlık tarihindeki en büyük yeni olayın çok farklı bir olay olduğu görülecektir. O zaman en büyük yeni olay, bu son yüzyıllar boyunca Hristiyan Kilisesi'nin bağrından bir başka seküler uygarlığın tekdüze yükselişi olmayacaktır; o

hâlâ Çarmıha Geriliş ve onun ruhani sonuçları olacaktır. Muazzam modern bilimsel keşiflerimizin ilginç bir sonucu var ve sanırım bu çoğu zaman göz ardı ediliyor. Astronomlarımızın ve jeologlarımızın bize sundukları ve büyük ölçüde değişmiş olan o zaman ölçeğinde, Hristiyanlık çağının başlangıcı son derece yeni bir tarihtir. 1.900 yılın bir göz kırpmasından daha fazlası olmadığı bir zaman ölçeğinde, Hristiyanlık çağının başlangıcı sadece dündür. Dünyanın yaratılışının ve gezegendeki yaşamın başlangıcının en fazla 6.000 yıl önce gerçekleştiğinin kabul edildiği eski moda zaman ölçeğinde, 1.900 yıllık bir süre uzun bir zaman dilimi gibi görünmekte ve bu nedenle Hristiyan çağının başlangıcı çok uzak bir olay gibi görünmektedir. Aslında bu çok yeni bir olaydır –belki de tarihteki en yeni önemli olaydır– ve bu da bizi yeryüzündeki insanlığın gelecek tarihindeki Hristiyanlığa ilişkin beklentileri değerlendirmeye götürmektedir.

Dinler ve uygarlıklar tarihine ilişkin bu görüşe göre, Hristiyan Kilisesi'nin tarihsel işlevi sadece Greko-Romen uygarlığı ile Bizans ve Batı'daki yavru uygarlıklar arasında bir koza görevi görmek olmamıştır. Eski Greko-Romen uygarlığından türeyen bu iki uygarlığın, ana uygarlıklarının boş bir tekrarından başka bir şey olmadığı varsayılırsa, o zaman Hristiyanlığın kendisinin, mevcut Batı uygarlığının ölümü ile çocuklarının doğumu arasında bir koza görevi görecek belirgin, ayrı ve farklı bir yüksek din tarafından ortadan kaldırılacağını düşünmek için hiçbir neden kalmayacaktır. Dinin uygarlığa tabi olduğu teorisine göre, bir uygarlık ile diğeri arasındaki boşluğu doldurma amacına hizmet etmek için her seferinde yeni bir yüksek dinin ortaya çıkması beklenir. Eğer gerçek tam tersi ise, yani araç olan uygarlık ve amaç olan din ise, o zaman bir kez daha, bir uygarlık yıkılabilir ve parçalanabilir, ancak bir yüksek dinin yerine bir başkasının geçmesi zorunlu bir sonuç olmayacaktır. Öyle ki, seküler Batı uygarlığımız yok olursa, Hristiyanlığın yalnızca varlığını sürdürmesi değil, aynı zamanda yeni bir seküler felaket deneyiminin sonucu olarak bilgelik ve itibar kazanması da beklenebilir.

Hristiyanlık sonrası seküler uygarlığımızın, oldukça yüzeysel olmasına rağmen bu bağlamda belirli bir öneme sahip olan eşi benzeri

görülmemiş bir özelliği vardır. Modern Batı seküler uygarlığımız genişleme sürecinde kelimenin tam anlamıyla küresel bir hâle gelmiş ve ilkel toplumların yanı sıra varlığını sürdürmekte olan diğer tüm uygarlıkları da ağına çekmiştir. Hristiyanlık ilk ortaya çıktığında, Greko-Romen uygarlığı Hristiyanlığa evrensel bir devlet sağladı: Roma İmparatorluğu güvenlikli yolları ve nakliye rotalarıyla Hristiyanlığın Akdeniz kıyılarında yayılmasına yardımcı oldu. Modern Batılı seküler uygarlığımız da, Hristiyanlığa Roma İmparatorluğu'nun görmüş olduğu işlevin tamamen küresel olan bir tekrarını sağlayarak tarihsel amacına hizmet edebilir. Biz henüz kendi Roma İmparatorluğumuza tam olarak ulaşmış değiliz, ancak bu savaşın galibi onun kurucusu olabilir. Ancak, bir dünya siyasi olarak birleşmeden çok önce, ekonomik olarak ve diğer maddi yollarla birleşir ve şimdiki dünyamızın birleşmesi, bir zamanlar *Pax Romana*'nın himayesi altında Asi Nehrinden Tiber Nehrine seyahat etmiş olan Aziz Pavlus'un Tiber Nehrinden Mississippi Nehrine ve Mississippi Nehrinden Yangtze Nehrine seyahat etmesinin yolunu uzun zaman önce açmıştır. Tıpkı İskenderiye'deki Klement ve Origenes'in Yunan felsefesini Hristiyanlığa aşılama çalışmalarında bulunmuş olmaları gibi, Uzak Doğu'nun bir şehrinde de Çin felsefesinin Hristiyanlığa aşılanması çalışmaları gerçekleştirilebilir. Aslına bakılırsa bu entelektüel uğraş kısmen yürütülmüştür. Modern misyonerlerin ve modern bilim insanlarının en büyüklerinden biri olan Matteo Ricci, hem Cizvit bir peder hem de Çin literatürüyle haşır neşir olan biri olarak, Hristiyanlık döneminin on altıncı yüzyılının sonlarında bu göreve el atmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın diğer Doğu dinlerinden onların en iyi yanlarının özünü miras almış olması gibi, Hindistan'ın mevcut dinlerinin ve bugün Uzak Doğu'da uygulanan Budizm biçiminin de gelecek günlerde Hristiyanlığa yeni unsurlar aşılayacak olması mümkündür. Ve sonra Sezar'ın imparatorluğu çöktüğünde olacak olan şeyler dört gözle beklenebilir –çünkü Sezar'ın imparatorluğu birkaç yüz yıl sürdükten sonra her zaman çöker. Olabilecek olan şeyler şudur: Hristiyanlık, Tammuz ve İştar'a tapınan Sümer sonrası ilkel dinlerden, MS 1948'de hâlâ

Hristiyanlıkla yan yana varlıklarını sürdürmekte olanlara kadar tüm diğer yüksek dinlerin ve Akhenaton'dan Hegel'e kadar tüm felsefelerin ruhani mirasçısı olarak kalabilir; bir kurum olarak Hristiyan Kilisesi ise tüm diğer kiliselerin ve tüm uygarlıkların sosyal mirasçısı olarak kalabilir.

Resmin bu tarafı insanı hem her zaman eski hem de her zaman yeni olan bir başka konuya götürür: Hristiyan Kilisesi'nin Göklerin Egemenliği'yle ilişkisi konusu. Bu dünyada birbirini takip eden bir dizi farklı toplum türü görüyor gibiyiz. İlkel toplum türünün son altı bin yıllık kısa bir süre içinde yerini uygarlıklar olarak bilinen ikinci bir türe bırakması gibi, yerel ve geçici toplumlardan oluşan bu ikinci tür de yerini belki de Hristiyan Kilisesi şeklinde dünya çapında ve kalıcı olan tek bir temsilcide somutlaşan üçüncü bir türe bırakabilir. Eğer bunu dört gözle bekliyorsak, kendimize şu soruyu sormamız gerekir: Bunun gerçekleştiğini varsayarsak, bu Göklerin Egemenliği'nin Dünya üzerinde kurulmuş olacağı anlamına gelir mi?

Bu sorunun günümüzde çok yerinde bir soru olduğunu düşünüyorum çünkü mevcut seküler ideolojilerin çoğunun hedefi bir tür dünyevi cennettir. Bana göre bu sorunun cevabı, şimdi size sunmak için elimden geleni yapacağım çeşitli nedenlerden dolayı kesinlikle "Hayır"dır.

Bunun çok açık ve iyi bilinen bir nedeni toplumun ve insanın doğasında yatmaktadır. Toplum, her şeyden önce, bir dizi kişiliğin eylem alanları arasındaki ortak zemindir ve insan kişiliği, en azından bu dünyada bildiğimiz şekliyle, iyilik için olduğu kadar kötülük için de doğuştan gelen bir kapasiteye sahiptir. Eğer bu iki ifade doğruysa, ki öyle olduğuna inanıyorum, o zaman yeryüzündeki herhangi bir toplumda, insan doğasının kendisi karakterinde esaslı bir değişiklik yaratacak ahlaki bir mutasyon geçirmediği sürece, iyilik kadar kötülük olasılığı da her çocukla birlikte dünyaya yeniden gelecek ve o çocuk hayatta kaldığı sürece asla tamamen yok olmayacaktır. Bu, çok sayıda uygarlığın yerini evrensel bir kilisenin almasının insan doğasını asli günahtan arındırmayacağını söylemek anlamına gelir ve bu da başka bir düşünceye yol açar: Asli günah insan doğasında bir unsur

olarak kaldığı sürece, Sezar'ın her zaman yapacak işleri olacaktır ve bu dünyada Sezar'a ait olup Sezar'a verilmesi ve Tanrı'ya ait olup Tanrı'ya verilmesi gereken şeyler olacaktır. Yeryüzündeki insan toplumu, yaptırımı yalnızca bireyin aktif iradesi olmayan, kısmen alışkanlık ve kısmen de zorlama olan kurumlardan tamamen vazgeçemeyecektir. Bu kusurlu kurumların, dinî otoriteye tabi kılınabilecek ancak böylece ortadan kaldırılamayacak olan seküler bir güç tarafından yönetilmesi gerekecektir. Sezar'ı sadece Kiliseye tabi kılmakla kalmayıp onu tamamen ortadan kaldırsak bile, onun yerine geçecek olan şeyin yapısında Sezar'a ait bir şeyler kalmaya devam edecektir çünkü kurumsal unsur, tarihsel olarak, geleneksel Katolik biçimiyle Kilise'nin yaşamında bugüne kadar baskın olmuştur ve uzun tarihsel bakış açısına göre Kilise'ye bu biçimiyle bakılması gerekir.

Kilise'nin bu Katolik biçiminde, iki temel kurum görüyorum: Ayin Kurbanı ve Hiyerarşi. Bu iki kurum, rahibin tanımı gereği ayini gerçekleştirme yetkisine sahip kişi olması gerçeğiyle ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlanmıştır. Ayin denen şeyi tarih ya da antropoloji açısından tanımlamamız durumunda, Ayin Kurbanını da temelleri toprağı ilk işleyen insanların toprağın bereketine ve meyvelerine tapınmasına dayanan çok eski bir dinî ayinin olgunlaşmış hâli olarak tanımlayabiliriz. (Burada ayinin sadece dünyevi kökeninden bahsetmekteyim.) Geleneksel biçimiyle Kilise'nin hiyerarşisine gelince, bilindiği gibi bu, daha yeni ve daha az hayranlık uyandıran ama yine de en güçlü kurum olan Roma İmparatorluğu'ndaki kamu hizmetini model almaktadır. Geleneksel biçimiyle Kilise böylece Ayin mızrağı, Hiyerarşi kalkanı ve Papalık miğferiyle silahlanmış olarak öne çıkmaktadır ve belki de Kilise'nin büründüğü bu ağır kurumlar teçhizatının bilinçaltı amacı –ya da kendi tabiriyle ilahi niyeti– tüm uygarlıklar da dâhil olmak üzere bu dünyanın en zorlu seküler kurumlarından daha uzun ömürlü olmaktır. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz gelmiş geçmiş tüm kurumları incelediğimizde, Hristiyanlık tarafından yaratılan ya da benimsenen ve uyarlanan kurumların en sağlam ve en kalıcı olan kurumlar olduklarını ve tüm diğer kurumlardan daha uzun ömürlü olmaları ihtimalinin de

yüksek olduğunu düşünüyorum. Protestanlığın tarihine baktığımızda, Protestanların dört yüz yıl önceki bu zırhı çıkarma eyleminin fazla erken olduğunu görürüz. Ancak bu, ille de bir hata anlamına gelmez. Ve ne olursa olsun, yaşayan tüm Hristiyanların geleneksel Katolik biçiminin kurumsal unsuru, paha biçilmez ve vazgeçilmez bir hayatta kalma aracı olduğunu kanıtlasa bile, yaşayan tüm Hristiyanların yaşamını Göklerin Egemenliği'ndeki yaşamdan farklı kılan sıradan bir özelliktir. Göklerin Egemenliği'nde ne evlenirler ne de evlendirilirler, Tanrı'nın melekleri gibi olurlar ve her bir ruh Tanrı'nın ruhunu O'nunla doğrudan paydaşlık içerisine girerek yakalar –Platon'un Yedinci Mektup'ta ifade ettiği şekliyle "sıçrayan bir alevden yakalanan ışık gibi". Dolayısıyla, Kilise dünya çapında tam bir bağlılık kazanmış ve son uygarlıkların ve diğer tüm yüksek dinlerin mirasına konmuş olsa bile, yeryüzündeki Kilise Göklerin Egemenliği'nin yeryüzündeki mükemmel bir uygulaması olmayacaktır. Yeryüzündeki Kilise'nin hem mücadele etmesi hem de "acı çekerek öğrenme" ilkesi doğrultusunda bir lütuf aracı olarak faydalanması gereken günah ve kederler olacaktır ve hayatta kalmak için verdiği dünyevi mücadelede ihtiyaç duyduğu muazzam toplumsal metaneti sağlamak için uzun bir süre daha kurumlar teçhizatına bürünmüş hâlde kalmak zorunda kalacaktır. Ancak bunun kaçınılmaz bedeli Kilise'nin ruhen ağırlaşması olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, yeryüzünde yaşayan tüm bu muzaffer Hristiyanlar Göklerin Egemenliği'nin bir vilayetini oluşturacaktır; ancak bu vilayetteki cennetsel topluluğun mensupları kendilerine yabancı olan bir atmosferde yaşamak, nefes almak ve çalışmak zorunda kalacaklardır.

Bu durumda Kilise'nin kendini içinde bulacağı konum, Platon'un *Phaidon* adlı eserindeki yeryüzünün gerçek yüzeyine ilişkin tasavvurunda çok iyi ifade edilmiştir. Platon, büyük ama yerel bir çukurda yaşadığımızı ve hava sandığımız şeyin aslında bir sis tortusu olduğunu öne sürer. Eğer bir gün dünyanın yüzeyinin üst seviyelerine çıkabilirsek, orada saf eteri soluyacak ve Güneş'in ve yıldızların ışığını doğrudan göreceğiz. Ve o zaman, çukurdaki görüşümüzün ne kadar sönük ve bulanık olduğunu fark edeceğiz: Soluduğumuz

bulanık atmosferin içinden gök cisimlerini görüşümüz balıkların yüzdükleri suyun içinden gök cisimlerini görüşleri kadar kusurludur. Platon'un bu tasavvuru, yaşayan tüm Hristiyanların dünyadaki yaşamlarına ilişkin olarak iyi bir benzetmedir; ancak hakikati en iyi ifade etmiş olan kişi Aziz Augustinus olmuştur.

> Kabil'in bir devlet kurduğu yazılıdır; ama Habil –bir seyyah ve konuk olarak– böyle bir şey yapmamıştır. Bunun nedeni Azizler Topluluğunun bu dünyadan olmamasıdır. Ancak Azizler Topluluğu burada vatandaşları doğurur ve egemenliğinin zamanı –tüm vatandaşlarını bir araya toplayacağı zaman– gelene kadar o vatandaşlarla hac yolculuğunu gerçekleştirir.[2]

Bu da beni sonuç olarak değineceğim son konuya, Hristiyanlık ve ilerleme arasındaki ilişkiye getiriyor.

Eğer benim düşündüğüm gibi, yeryüzündeki Kilise'nin hiçbir zaman Göklerin Egemenliği'nin mükemmel bir örneği olamayacağı doğruysa, Babamız duasının şu sözleriyle neyi kastetmekteyizdir: "Egemenliğin gelsin, gökte olduğu gibi yeryüzünde de senin istediğin olsun." Uygarlıkların yükseliş ve düşüşlerinin döngüsel hareketinin aksine, yeryüzündeki din tarihinin tek bir kesintisiz yükseliş çizgisinde hareket ettiği sonucuna varmakta haklı mıyızdır? Tarihsel zamanlarda sürekli bir dinî ilerlemenin yaşandığı konular nelerdir? Ve bu ilerlemenin sonsuza kadar devam edeceğini düşünmek için herhangi bir nedenimiz var mıdır? Uygarlık olarak adlandırılan toplumlar türü, yerini tarihsel olarak daha genç ve belki de ruhsal açıdan daha yüksek bir türe bıraksa ve Hristiyan Kilisesi gibi küresel ve kalıcı olan tek bir temsilcide somutlaşsa bile, Hristiyanlık ve asli günah arasındaki çekişmenin ruhsal güçlerin durağan bir dengesine oturacağı bir zaman gelemez mi?

Bu sorulara yanıt olarak birkaç hususu belirtmeme izin verin.

Her şeyden önce, dinî ilerleme ruhani ilerleme anlamına gelir ve ruh da kişilik demektir. Bu nedenle dinî ilerleme kişiliklerin ruhani yaşamlarında gerçekleşmelidir –ruhani olarak daha yüksek

2 Aziz Augustinus: *Tanrı'nın Şehri*, XV. Kitap, bölüm i.

bir duruma yükselmelerinde ve ruhani olarak daha halis olan bir faaliyeti başarmalarında kendini göstermelidir.

Şimdi, bu bireysel ilerlemenin ruhani ilerleme anlamına geldiğini varsayarak, Frazer'ın yüksek dinlerin esasen ve iflah olmaz bir şekilde anti-sosyal olduğu şeklindeki tezini kabul etmiş mi oluyoruz? İnsan ilgisinin ve enerjisinin uygarlıklarda hedeflenen değerleri yaratmaya çalışmaktan yüksek dinlerde hedeflenen değerleri yaratmaya çalışmaya kayması, uygarlıkların savunduğu değerlerin zarar göreceği anlamına mı gelmektedir? Manevi ve toplumsal değerler birbirinin karşıtı ve tersi midir? Bireysel ruhun kurtuluşunun yaşamın en yüce amacı olarak kabul edilmesi hâlinde uygarlık dokusunun zayıflayacağı doğru mudur?

Frazer bu soruların tümüne "Evet" yanıtını verir. Eğer onun bu yanıtı doğru olsaydı, bu insan hayatının katarsisi olmayan bir trajedi olduğu anlamına gelirdi. Ancak ben şahsen Frazer'ın yanıtının doğru olmadığına inanıyorum çünkü onun bu yanıtının ruhların ya da kişiliklerin doğasının ne olduğuna dair temel bir yanlış anlamaya dayandığını düşünüyorum. Kişiliklerin ruhsal faaliyetin aracıları olmamaları düşünülemez ve ruhsal faaliyete ilişkin olarak düşünülebilecek tek alan ruhların kendi aralarındaki ilişkilerde yatar. Ruh ruhsal ilişkileri ima ettiği içindir ki Hristiyan teolojisi Tanrı'nın Birliği şeklindeki Yahudi doktrinini Hristiyan Teslis doktrini ile tamamlamıştır. Teslis doktrini Tanrı'nın bir ruh olduğu şeklindeki vahyi ifade etmenin teolojik yoludur. Kurtuluş doktrini ise Tanrı'nın Sevgi olduğu şeklindeki vahyi ifade etmenin teolojik yoludur. Eğer insan Tanrı'nın suretinde yaratılmışsa ve eğer insanın gerçek amacı bu benzerliğin giderek artmasını sağlamaksa, o zaman Aristoteles'in "insan sosyal bir hayvandır" sözü insanın en yüksek potansiyeli ve amacı olan Tanrı'yla daha yakın bir birlikteliğe girme çabası için de geçerlidir. Tanrı'yı aramanın kendisi sosyal bir eylemdir. Ve eğer Tanrı'nın sevgisi Mesih'in insanlığı kurtarması yoluyla bu dünyada eyleme geçtiyse, o zaman insanın kendisini Tanrı'ya benzetme çabaları, hemcinslerinin kurtuluşu için kendisini feda eden Mesih'in örneğini takip etme çabalarını da içermelidir. Tanrı'yı bu şekilde, yani

Tanrı'nın yolunda aramak ve izlemek, yeryüzündeki bir insan ruhunun kurtuluş arayışının tek gerçek yoludur. Bu nedenle, kişinin Tanrı'yı arayarak ve izleyerek kendi ruhunu kurtarmaya çalışması, o kişinin komşusuna karşı görevini yerine getirmeye çalışmasının kesinlikle bir antitezi değildir. Bu iki faaliyet birbirinden ayrılmaz. Karınca benzeri bir Spartalı ya da arı benzeri bir Komünist ne kadar sosyal bir varlıksa, gerçekten kendini kurtarmaya çalışan insan ruhu da o kadar sosyal bir varlıktır. Ancak yeryüzündeki bu Hristiyan ruh, Sparta ya da Livyatan'dan çok farklı olan bir toplumun üyesidir. O, Tanrı'nın Egemenliği'nin bir vatandaşıdır ve bu nedenle en önemli ve her şeyi kapsayan amacı Tanrı'nın Kendisiyle en yüksek derecede birlikteliğe ve benzerliğe ulaşmaktır. Hemcinsleriyle olan ilişkileri Tanrı'yla olan ilişkisinin doğal bir sonucudur. Komşusunu kendisi gibi sevdiği için, kendisinin elde etmeye çalıştığı şeyi –yani Tanrı'yla daha yakın bir birlikteliğe girip daha Tanrısal olmayı– komşusunun da elde edebilmesi amacıyla ona yardım etmeye çalışacaktır.

Eğer bir ruhun kendisi ve yeryüzündeki yaşayan tüm Hristiyanların ruhları için kabul edilmiş olan amacı buysa, o zaman gökte olduğu gibi yeryüzünde de Tanrı'nın istediğinin, Hristiyan bir yönetim altında, seküler dünyevi bir toplumda olduğundan çok çok daha büyük bir derecede *olacağı* açıktır. Aynı zamanda, yeryüzündeki yaşayan tüm Hristiyanların dünyevi toplumların iyi sosyal amaçlarını doğrudan bu amaçları hedefleyen ve daha yüksek hiçbir şeyi hedeflemeyen o dünyevi toplumlardan çok daha başarılı bir şekilde elde edecekleri de açıktır. Başka bir deyişle, bireysel ruhların bu yaşamdaki ruhani ilerlemeleri aslında maksimum toplumsal ilerlemeyi de beraberinde getirecektir. Hayatın paradoksal ama son derece doğru ve önemli olan bir ilkesi şudur: Bir hedefe ulaşmanın en olası yolu o hedefin kendisine değil, onun ötesindeki daha iddialı bir hedefe yönelmektir. Eski Antlaşma'daki Süleyman'ın Kararı hikâyesinin ve Yeni Antlaşma'daki kişinin canını yitirmesi ve kurtarmasıyla ilgili sözün anlamı budur.

Bu nedenle, dünyevi uygarlıkların yerini yeryüzündeki yaşayan tüm Hristiyanların dünya çapındaki ve kalıcı hükümdarlığının

alması, uygarlıkların son altı bin yıldır iyileştirmeye çalıştıkları dünyevi sosyal koşullarda bugün mucizevi bir gelişme gibi görünen bir şeyi yaratacak olsa da, yeryüzünde gerçek bir Hristiyan yönetimi altında ilerlemenin amacı dünyevi sosyal yaşam alanına ilişkin bir amaç olmayacaktır; amaç bireysel ruhların bu dünyaya gelişleri ve bu dünyadan göçüşleri arasındaki dünyevi yaşamları süresince sürdürdükleri ruhsal yaşamlarına ilişkin olacaktır.

Ancak bu dünyadaki ruhani ilerleme bireysel insan ruhlarının bu dünyaya gelişleri ve diğer dünyaya geçişleri arasındaki dünyevi yaşamları süresince elde ettikleri ilerleme anlamına geliyorsa, Tammuz'a tapınmanın yükselişinden ve İbrahim'in neslinden Hristiyanlık dönemine kadar yüksek dinlerin tarihsel gelişimi gibi yeryüzündeki bireysel yaşamlardan çok daha uzun olan ve binlerce yıla yayılan bir zaman aralığında ruhani ilerleme hangi anlamda gerçekleşebilir?

Yeryüzündeki insan yaşamı devam ettiği sürece ıslah edilmemiş insan doğasında herhangi bir değişiklik beklemek için bir neden olmadığı yönündeki geleneksel Hristiyan görüşüne olan bağlılığımı önceki sayfalarda dile getirmiştim. Bu Dünya insan tarafından fiziksel olarak yaşanabilir olmaktan çıkana kadar, tek tek insanların asli günahla ve doğal iyilikle donatılışlarının ortalama olarak aynı seviyede olmaya devam edeceğini bekleyebiliriz. Bildiğimiz en ilkel toplumlar, şimdiye kadar var olmuş en yüksek uygarlıklar ya da dinî toplumlarla aynı seviyede doğal iyilik ve kötülük örnekleri sunmaktadır. Geçmişe baktığımızda insan doğasına ilişkin ortalama örneklerde hissedilebilir bir değişikliğin olmamış olduğunu görürüz. Tarihin sağladığı kanıtlar ışığında, gelecekte de bu konuda iyi ya da kötü yönde büyük bir değişiklik olmasını beklememiz için hiçbir neden yoktur.

Yeryüzündeki yaşamın birbirini izleyen birçok nesline yayılan bir zaman dilimindeki ruhsal ilerleme insanın günahkar olan doğasının değişmesi ile ilgili değildir; ruhların bu dünyadan geçişleri esnasında acı çekerek öğrenme yoluyla Tanrı'yla daha yakın bir birlikteliğe girme ve O'na daha çok benzemeye başlama fırsatına sahip olmaları ile ilgilidir.

Mesih'in, kendisinden önceki Peygamberler ve kendisinden sonraki Azizlerle birlikte Kilise'ye miras bıraktığı ve Kilise'nin, kıyaslanamayacak kadar etkili bir kurum hâline getirilmiş olması sayesinde, biriktirmeyi, korumayı ve birbirini izleyen Hristiyan nesillere iletmeyi başardığı şey, artan bir aydınlanma ve lütuf kaynağıdır –bu noktada "aydınlanma" ile Tanrı'nın gerçek doğası ile insanın bu dünyadaki ve ahiretteki gerçek sonunun keşfi, ifşası ya da açığa çıkarılması, "lütuf" ile ise Tanrı ile daha yakın bir birlikteliğe girmeyi ve O'na daha çok benzemeyi amaçlayan irade, ilham ya da ilhamlı irade kastedilmektedir. Ruhlara dünyadaki yaşamları boyunca sunulan ruhani fırsatların artışı bakımından, bu dünyadaki ilerlemeye ilişkin imkânların bitmez tükenmez olduğu kesindir.

Hristiyanlığın ya da Hristiyanlığın öncüleri olan ve Hristiyanlığın yeryüzündeki insanlara sunduğu aydınlanma ve lütuf armağanlarını kısmen öngören yüksek dinlerden biri ya da diğerinin sağladığı ruhani fırsat, kurtuluş için vazgeçilmez bir koşul mudur? (Bu noktada "kurtuluş" ile kastedilen şey yeryüzündeki yaşam süresince Tanrı'yı aramanın ve O'nu bulmanın bir ruh üzerindeki ruhani etkisidir.)

Eğer öyle olsaydı, Hristiyanlık ve diğer yüksek dinler tarafından aktarılan aydınlanmaya ve lütfa erişme şansına asla sahip olamayan sayısız insan nesli, insanın gerçek gayesi ve yeryüzündeki yaşamın gerçek amacı olan kurtuluşa erişme fırsatına sahip olmadan doğmuş ve ölmüş olurdu. Yeryüzündeki yaşamın gerçek amacının ruhları başka bir yaşama hazırlamak değil de, bu dünyada mümkün olan en iyi insan toplumunu kurmak olduğuna inansaydık, ki Hristiyan inancına göre bu gerçek amaç değil ancak gerçek amacın peşinde gitmenin neredeyse kesin olan bir yan ürünüdür, bu düşünülebilir olurdu ama yine de rahatsız edici olurdu. Eğer ilerleme bireysel ruhların ruhani ilerlemesi değil de Livyatan'ın toplumsal ilerlemesi olarak kabul edilirse, o zaman toplumsal kütlenin kazancı ve görkemi için önceki sayısız neslin daha düşük bir toplumsal yaşam sürmeye mahkûm edilmiş olduğu ve böylece daha yüksek bir toplumsal yaşamı yaşama fırsatını yakalayan haleflerinin o önceki nesillerin

emeklerine kondukları düşünülebilir. Bu, tek tek insan ruhlarının kendileri ya da Tanrı için değil, toplum için var olduğu varsayımıyla düşünülebilir. Ancak bu inanç, toplumun bu dünyadaki ilerleyişinin değil, bireysel ruhların bu dünyada Tanrı'ya doğru ilerleyişinin en yüce değer olarak belirlendiği din tarihi söz konusu olduğunda sadece rahatsız edici değil, aynı zamanda akıl almazdır. Aydınlanmanın ve lütfun yeryüzündeki insanlara birbirini izleyen taksitler hâlinde verilmiş olduğu ve bunların insan ırkının yeryüzündeki tarihinin oldukça yakın bir döneminde başlayıp nesiller boyunca kademeli olarak gelmiş oldukları şeklindeki tarihsel olarak tartışılmaz olan olgusal gerçeğin, bugüne kadar dünyaya gelmiş olup da bu ruhani fırsata sahip olamamış ruhların oluşturduğu o büyük çoğunluğun ruhani olarak kaybolmuş oldukları sonucunu doğurmuş olabileceğine inanamayız. Bu dünyada acı çekerek öğrenmeye ilişkin olarak Tanrı tarafından sağlanan olanakların, bu dünyada kendisine sunulan ruhani fırsatı en iyi şekilde değerlendirmiş olan her ruh için her zaman yeterli bir kurtuluş yolu sağlamış olduğuna inanmalıyız.

Peki yeryüzündeki insanlar, ahiretteki ebedî saadet durumuna erişmeye hak kazanma fırsatına yeryüzündeki yaşamlarında sahip olmak için Hristiyanlıkla doruğa ulaşan o yüksek dinlerin gelişini beklemek zorunda kalmamışlarsa, yüksek dinlerin ve Hristiyanlığın yeryüzüne gelişi gerçekten ne fark yaratmıştır? Bana göre fark şudur: Hristiyan yönetim altında ruhani fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirip kurtuluşa hak kazanmış bir ruhun yeryüzündeki yaşamı sürecince Tanrı'yla birleşme ve Tanrı'ya benzeme yolunda katettiği ilerleme, yeryüzündeki yolculukları sırasında yüksek dinlerin ışığıyla aydınlatılmamış ruhlar için mümkün olan ilerlemeden daha büyük olacaktır. Putperest bir ruh da tıpkı Hristiyan bir ruh gibi nihai kurtuluşa erişebilir. Ama Hristiyanlığın sunduğu aydınlanma ve lütfa erişme imkânını yakalamış olan bir ruh, bu dünyada yakaladığı daha kısıtlı fırsatı en iyi şekilde değerlendirerek kurtuluşu kazanmış olan putperest bir ruha kıyasla, henüz bu dünyada iken öteki dünyanın ışığıyla daha parlak bir şekilde aydınlanacaktır. Hristiyan ruh henüz yeryüzündeyken, insan için en faydalı olan şeye herhangi bir

pagan ruhun varlığının dünyevi aşamasında erişebileceğinden daha büyük ölçüde erişebilir.

Bu nedenle, yüksek dinlerin yükselişi ve Hristiyanlıkta doruğa ulaşmasıyla kendisini gösteren dinin bu dünyadaki tarihsel ilerleyişi yeryüzündeki insan sosyal yaşamının koşullarında ölçülemez bir iyileşmeyi beraberinde getirecek olsa da, bu ilerleyişin doğrudan etkisi, bilinçli amacı ve gerçek sınavı bu dünyaya geliş ve öteki dünyaya göçüş arasındaki ruhsal ilerleme için bireysel ruhlara sunduğu fırsattır. Dua ederken "Gökte olduğu gibi yeryüzünde de senin istediğin olsun" diyerek bu dünyadaki bu bireysel ruhsal ilerlemeyi kastetmekteyizdir. Dua ederken "Egemenliğin gelsin" diyerek, yeryüzündeki ruhani fırsatları bu fırsatlar kısıtlı bile olsa en iyi şekilde değerlendiren –ister pagan ister Hristiyan olsun, ister ilkel ister uygar olsun– tüm iyi niyetli insanlara kapısı açık olan kurtuluşu kastetmekteyizdir.

13

TARİHİN RUH İÇİN ANLAMI

TARİHSEL TEOLOJİ

BU MAKALEDE TARTIŞILAN KONULAR GEÇMİŞ YÜZYILLAR boyunca teologlar ve filozoflar tarafından hararetle tartışılmıştır. Bu nedenle, bu makalenin yazarı bu konuları ele alırken okuyucularına basit görünebilecek hatalara düşebilir. Yazar kesinlikle okuyucuları için tanıdık ve klişeleşmiş olan bir zeminde ilerliyor olacaktır. Yine de yazar bu eski teolojik konuların bir tarihçi tarafından nasıl ele alındığını görmenin teologların ilgisini çekebileceği umuduyla bu araştırmaya girişmiştir. Her halükârda, teologlar belki de dikkatsiz bir tarihçinin iyi bilinen ve ayrıntılı bir şekilde haritalandırılmış olan teolojik bataklıklardaki debelenişini izleyerek biraz eğlenebileceklerdir.

Araştırmamıza, tarihsel-teolojik yelpazenin zıt uçlarında yer alan, ancak savunulabilir olmaları hâlinde tarihin ruh için anlamı sorununu oldukça basit bir şekilde çözecek olan iki bakış açısını art arda inceleyerek başlayalım. Yazarın görüşüne göre (peşinen söyleyelim) her iki bakış açısı da gerçekte savunulamazdır. Her ikisi de bir hakikat unsuru içeriyor olsa da bu hakikat unsurunu aşırı uçlara iterek abartmak suretiyle geçersiz kılmaktadır.

TAMAMEN DÜNYEVİ BİR GÖRÜŞ

BU İKİ UÇ GÖRÜŞTEN İLKİ, RUHUN VAROLUŞUNA İLİŞKİN tüm anlamın tarihin kapsamında olduğu iddiasındadır.

Bu görüşe göre, birey olarak insan, üyesi olduğu toplumun bir parçasından başka bir şey değildir. Birey toplum için vardır, toplum birey için değil. Dolayısıyla insan hayatında önemli olan ruhların manevi gelişimi değil, toplumların sosyal gelişimidir. Yazarın görüşüne göre, bu tez doğru değildir ve doğru olarak kabul edilip eyleme geçirildiğinde ahlaki rezaletler üretmiştir.

Bireyin sosyal bir bütünün sadece bir parçası olduğu önermesi sosyal böcekler –arılar, karıncalar ve termitler– için doğru olabilir ama hakkında bilgi sahibi olduğumuz hiçbir insan için doğru değildir. Durkheim'ın önde gelen temsilcisi olduğu yirminci yüzyılın başlarındaki antropologlar ekolü, ilkel insanın, bizim sözde rasyonel benliklerimizden neredeyse farklı bir zihinsel ve ruhsal türden olduğunu tasvir eden bir resim çizdi. Kanıtlarını hayatta kalan ilkel toplumların tasvirlerinden alan bu ekol, ilkel insanı bireysel aklın rasyonel işleyişiyle değil, insan sürüsünün kolektif duygularıyla yönetilen bir varlık olarak tarif etmiştir. Ancak "uygarlaşmamış" ve "uygarlaşmış" insan türü arasındaki bu keskin ayrım, Durkheim'ın zamanından bu yana yapılan aydınlatıcı psikolojik keşifler ışığında radikal bir şekilde gözden geçirilmeli ve yumuşatılmalıdır. Psikolojik araştırmalar bize sözde vahşinin, kolektif bilinç dışının duygusal olarak yönetilen yaşamının tekelinde olmadığını göstermiştir. Antropolojik gözlemle ilk olarak ilkel insanın ruhunda açığa çıkarılmış olsa da, psikolojik araştırmalar, nispeten sofistike ruhlarımızda da kolektif bilinç dışının, üzerine binmiş olan bilinci dipsiz ve kıyısız bir okyanusta tehlikeli bir şekilde yüzen küçük bir sandal gibi taşımakta olduğunu ve böylelikle bilincin temelini oluşturduğunu açıkça ortaya koymuştur. İnsan ruhunun, yapısı ne olursa olsun, ilkel insan yaşamı düzeyinden uygarlığın eşiğine tırmanmaya çalışan bizim gibi insanlarda ve Yeni Gine'nin Papualıları ve Orta Afrika'nın Negritoları gibi son birkaç bin yıl içinde uygarlaşma sürecindeki toplumların yayılımıyla istismar edilen sabık ilkellerde büyük ölçüde aynı olduğundan az çok emin olabiliriz. Günümüze ulaşan tüm toplum türlerindeki insanların psişik yapısı büyük ölçüde aynı görünmektedir ve antropologların yaşayan insanlarla kişisel ilişkileri

sayesinde değil, arkeologların ve fizyologların ilk insanların meydana getirmiş oldukları eserlerin ve iskeletlerinin açığa çıkarıcı kanıtlarını deşifre etmeleri sayesinde tanıma imkânını yakaladığımız *homo* cinsinin *sapiens* türünün en eski temsilcilerinde bu psişik yapının farklı olduğuna inanmak için hiçbir nedenimiz yoktur. *Homo sapiens*'in bildiğimiz en ilkel durumunda olduğu kadar en az ilkel durumunda da, bireysel insanın, ruhunu kolektif bilinç dışının sularının seviyesinin üzerine çıkaran bir ölçüde öz-bilinçli bir kişiliğe sahip olduğu sonucuna varabiliriz. Bu, bireysel ruhun toplumun yaşamından farklı, kendine ait gerçek bir yaşama sahip olduğu anlamına gelir. Ayrıca, bireyselliğin büyük ahlaki değere sahip bir inci olduğu sonucuna varabilmemiz için bu incinin bataklıkta çiğnendiğinde ortaya çıkan ahlaki rezaletleri gözlemlememiz yeterli olacaktır.

Bu rezaletler en çok uç örneklerde göze çarpar: Klasik Yunan toplumundaki Spartalı yaşam tarzı, erken dönem modern İslam dünyasındaki Osmanlı Sultanının cariyeleri, günümüzde bir dizi Batılı ya da kısmen Batılılaşmış ülkede zorla kurulan totaliter rejimler. Ancak bu tür uç örnekler sayesinde bu ahlaki rezaletlerin doğasının ne olduğunu bir kez kavradıktan sonra, sıradan klasik Yunan şehir devletinin vatanseverliğindeki Spartalı tonu ve bizim sıradan modern Batı milliyetçiliğimizdeki totaliter tonu tespit etmek daha öğretici olacaktır. Dinî açıdan, bireyin topluluğun sadece bir parçası olarak ele alınması, ruh ile Tanrı arasındaki kişisel ilişkinin inkârıdır ve Tanrı'ya tapınmanın yerine insan topluluğuna tapınmanın geçmesidir –Livyatan, yıkıcı iğrenç şey, olmaması gereken yerde dikilmiştir. Alman Nasyonal-Sosyalist gençlik lideri Baldur von Schirach, bir zamanlar görevinin "her Alman'ın kalbinde Almanya için büyük bir sunak inşa etmek" olduğunu ilan etmişti. Geçici, kusurlu ve çoğu zaman işleyişi tamamen kötü olan insan yapımı bir kuruma tapınmak yanlış olmalıdır ve Livyatan'a tapınmanın özellikle asil –belki de akla gelebilecek en asil– biçiminin ilk Hristiyanlık tarafından inatla reddedildiğini hatırlamakta fayda vardır. Eğer herhangi bir insan topluluğu türü tapınmaya layık olsaydı, bu topluluk, uzun süredir savaş ve devrimle sarsılmış olan bir dünyaya birlik

ve barışın nimetlerini getiren Roma İmparatorluğu gibi bir evrensel devlet olurdu. Yine de ilk Hristiyanlar, kendilerine sevimli bir formaliteden daha uğursuz bir şey olmadığı ikna edici bir şekilde telkin edilen Livyatan tapınmasıyla uzlaşmak yerine, Roma İmparatorluk Hükûmeti'nin görünüşte karşı konulmaz olan gücüne meydan okumayı seçmişlerdir.

Livyatan'a tapınma, en asil ve en yumuşak hâliyle bile ahlaki bir rezalettir. Yine de toplumun insanın amacı olduğu ve bireyin bu amaç için yalnızca bir araç olduğu şeklindeki bu yanlış inancın altında yatan bir hakikat unsuru vardır. Bu temel gerçek, insanın sosyal bir yaratık olduğudur. Doğasının potansiyellerini ancak kendi dışına çıkarak ve diğer ruhani varlıklarla ilişkiye girerek gerçekleştirebilir. Hristiyan, ruhun ilişkilerinin en önemlisinin Tanrı'yla olan birlikteliği olduğunu, ancak aynı zamanda Tanrı'nın diğer çocukları olan hemcinsleriyle de ilişki kurması gerektiğini söyleyecektir.

SALT UHREVİ BİR GÖRÜŞ

ŞİMDİ KARŞI KUTBA DOĞRU BİR SIÇRAMA YAPALIM VE ruhun varoluşuna ilişkin tüm anlamın tarihten bütünüyle bağımsız olduğu şeklindeki zıt görüşü inceleyelim.

Bu görüşe göre, bu dünya tamamen anlamsız ve kötüdür. Ruhun bu dünyadaki görevi bu dünyaya katlanmak, kendini bu dünyadan ayırmak ve bu dünyadan kurtulmaktır. Budist, Stoacı ve Epikürcü felsefe ekollerinin görüşü budur (Buda'nın kendi kişisel bakış açısı ne olursa olsun). Platonculukta da bunun güçlü bir damarı vardır. Ve Hristiyanlığın tarihî yorumlarından biri olmuştur (ama yazarın inancına göre yanlış bir yorumdur).

Aşırı Budist görüşe göre, ruhun kendisi doğal olaylarla ilgili olan dünyanın bir parçasıdır. Dolayısıyla doğal olaylarla ilgili olan dünyadan kurtulmak için ruhun kendisini ortadan kaldırması gerekir. Her halükârda, Hristiyan zihnine göre ruhun varlığı için elzem olan unsurları, örneğin sevgi ve acıma duygularını kendi içinde ortadan kaldırmak zorundadır. Bu, Budizmin Hinayana yorumunda

açık bir şekilde ortadadır. Mahayana ekolünün takipçileri kendi ilkelerinin nihai sonuçları üzerinde durmak konusunda isteksiz olsalar da bu görüş Mahayana yorumunda da üstü kapalı bir şekilde mevcuttur. Mahayana yolunu benimsemiş bir Bodhisattva, diğer hissedebilen varlıklara karşı hissettiği sevgi ve acıma duygusuyla, kendisi için bulmuş olduğu yolu takip etmeleri için diğer hissedebilen varlıklara yardım etmek uğruna kendi Nirvanaya girişini sonsuza dek erteleyebilir. Bu yol kendini ortadan kaldırma yoluyla kurtuluşa götüren ortodoks bir yoldur ve Bodhisattvanın fedakârlığı muazzam olsa da değişmez veya ebedî değildir. Sonunda, zaten eşiğinde durduğu Nirvanaya doğru o son adımı atacak ve bu şekilde, kendisine insanlığın yanıt niteliğindeki sevgisini ve minnettarlığını kazandırmış olan sevgi ve acıma duygularını da kendisiyle birlikte ortadan kaldıracaktır.

Stoacı (belki de çok kaba bir şekilde) inançlarına ilişkin olarak tam bir cesarete sahip olamamış bir Budist özentisi olarak tanımlanabilir. Epikürcüye gelince, o bu dünyayı atomların mekanik etkileşiminin tesadüfî, anlamsız ve uğursuz bir ürünü olarak görür ve –kendisini içinde bulduğu fani dünyanın muhtemel süresi bir insanın yaşam beklentisiyle kıyaslandığında kasvetli bir şekilde uzun olabileceğinden– kendisi için tek çıkış yolu olarak kendi yok oluşunu dört gözle beklemeli veya hızlandırmalıdır.

Aşırı uhrevi olan bir Hristiyanlık ekolünden olan kişi elbette Tanrı'nın var olduğuna ve bu dünyanın O'nun tarafından bir amaç için yaratıldığına inanır; ancak bu amaç, onun gördüğü şekliyle, bu dünya ile olumlu hiçbir ortak yanı olmayan başka bir dünyadaki yaşam için ruhu ızdırap yoluyla eğitmek gibi olumsuz bir amaçtır.

Yazara göre, ruhun varoluşuna ilişkin tüm anlamın tarihten bütünüyle bağımsız olduğu şeklindeki bu görüş, zayıflatılmış Hristiyan versiyonunda bile, Hristiyan bakış açısıyla bakıldığında aşılamaz olan zorluklar sunmaktadır.

Her şeyden önce, böyle bir görüş Tanrı'nın doğasıyla ilgili olarak Hristiyanlığın kendine özgü olan inancıyla kesinlikle bağdaşmaz. Bu inanç şu şekildedir: Tanrı yarattıklarını ve dünyayı sevdiği

için insan ruhlarına yeryüzündeki yaşamları esnasında kurtuluş getirmek amacıyla insan bedenine büründü. Sevgi dolu bir Tanrı'nın bu dünyayı sadece başka bir dünyadaki bir amaca ulaşmak için kullanılan bir araç olarak yarattığını ve o dünyanın mutlu sakinleri için bu dünyanın kabullenilir yanı olmayan bir boş arazi olduğunu düşünmek zordur. O'nun yarattığı bu ıssız ve boş araziyi kasti bir şekilde günah ve ızdırapla doldurduğunu tasavvur etmek daha da zordur: Askerlerini ölümcül tehlikelerle baş edebilmeleri için eğitmek amacıyla ıssız bir araziyi alıp bu araziye mayınlar ekerek, patlamamış el bombaları serperek ve zehirli gaz sıkarak askerleri için bir tatbikat alanı yaratan ve böylece askerlerinin bu eğitim uğruna canlarını ya da uzuvlarını kaybetmelerinin önünü açan bir komutanın soğukkanlı ruhuyla Tanrı'nın sevgisi örtüşebilir mi?

Dahası, ruhun bu dünyadaki diğer ruhlarla olan ilişkisini kendi kurtuluşunun bir aracı olması dışında önem arz etmeyen bir şey olarak görmesinin mümkün olmadığını kesin olarak söyleyebiliriz. Dolayısıyla, insanın hemcinslerine karşı olan tutumunun bu iğrenç acımasızlığı o insanın yüreğini Hristiyan sevgisinin telkinlerine karşı katılaştıracaktır. Bu durum, başka bir dünyadaki Hristiyan mükemmelliğine yönelik olarak kesinlikle iyi bir eğitim olmayacak hatta akla gelebilecek en kötü eğitim olacaktır.

Son olarak, tüm ruhların Tanrı için mutlak değere sahip nesneler olduğuna inanıyorsak, nerede ve ne zaman karşılaşırlarsa karşılaşsınlar birbirleri için de mutlak değere sahip olmaları gerektiğine inanmadan edemeyiz: Öbür dünyanın beklentisiyle bu dünyada mutlak değere sahiptirler.

Ruhun varoluşuna ilişkin tüm anlamın tarihten bütünüyle bağımsız olduğu şeklindeki görüş, incelediğimiz ilk görüşten daha az itici değildir; ancak bu görüşte de, ilk görüşte olduğu gibi, yanlış inancın altında yatan bir hakikat unsuru vardır. İnsanın bu dünyadaki sosyal yaşamının ve insan ilişkilerinin yalnızca kişisel bir ruhani amaca yönelik olan bir araç olduğu doğru olmasa da, bu dünyada acı çekerek öğrendiğimiz, bu dünyadaki yaşamın kendi başına bir amaç olmadığı, daha büyük bir bütünün yalnızca bir parçası olduğu

ve bu daha büyük bütün içinde maneviyatın merkezî ve baskın unsurunun ruhun Tanrı ile olan ilişkisi olduğu temel birer gerçektir.

ÜÇÜNCÜ BİR GÖRÜŞ: DÜNYA TANRI'NIN EGEMENLİĞİNİN BİR VİLAYETİDİR

"RUH İÇİN TARİHİN ANLAMI NEDİR?" ŞEKLİNDEKİ sorumuza yanıt sunan iki görüşü de reddetmiş bulunuyoruz. Ruh için varoluşunun anlamının ya tamamen tarihin kapsamında ya da tarihten bütünüyle bağımsız olduğunu kabul etmeyi reddettik. Ve bu reddediş bizi bir ikilemle karşı karşıya bırakmaktadır.

Ruhun varoluşunun anlamının tamamen tarihin kapsamında olduğu görüşünü reddederek, her bir ruhun Tanrı ile olan ilişkisinin önceliğini –bir olgusal gerçek, bir hak ve bir vazife olarak– aklamış olduk. Ancak her ruh, herhangi bir zamanda ya da yerde ve bu dünyadaki herhangi bir sosyal ya da tarihsel durumda, Tanrı'yı tanıyacak ve sevecek bir konumdaysa –ya da geleneksel teolojik ifadeyle kurtuluşu bulacak bir konumdaysa– tarih önemsiz hâle gelir. Eğer en ilkel insanlar, bu dünyadaki sosyal ve ruhani yaşamın en ilkel koşullarında, insanın Tanrı ile olan ilişkisindeki gerçek amacına ulaşabiliyorlarsa, bu dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmek için çabalamamızın bir anlamı var mıdır? Dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmek ne anlam ifade edecektir? Öte yandan, ruhun varoluşuna ilişkin tüm anlamın tarihten bütünüyle bağımsız olduğu şeklindeki görüşü reddederek, Tanrı'nın yarattıklarıyla olan ilişkisinde O'nun sevgisinin önceliğe sahip olmasını aklamış olduk. Ama eğer Tanrı bu dünyayı seviyorsa ve bu dünyada insan bedenine bürünmüşse o hâlde bu dünya pozitif değere sahiptir. O zaman bu dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmeye yönelik olarak Tanrı'nın ortaya koyduğu girişimler ve bizim O'ndan aldığımız ilhamla ve O'nun adına ortaya koyduğumuz girişimlerimiz bir anlamda haklı ve anlamlı olmalıdır.

Bu bariz çelişkiyi çözebilir miyiz? En azından pratik amaçlar için çözebilmemiz şu soruya bir yanıt bulmamıza bağlıdır: Bu dünyada hangi anlamda ilerleme olabilir?

Burada söz konusu olan ilerleme, toplumsal mirasımızda nesilden nesle sürekli ve kümülatif olarak gerçekleşen bir gelişimdir. İlerleme derken bunu kastediyor olmalıyız çünkü "tarihsel zamanlar" içinde insan doğasının evriminde fiziksel ya da ruhsal herhangi bir ilerleme olduğunu varsaymak için hiçbir gerekçe yoktur. Tarihsel ufkumuzu *homo sapiens*in ilk ortaya çıktığı tarihe kadar geri götürsek bile, bu dönem bu gezegendeki yaşamın evriminin zaman ölçeğinde sonsuz derecede kısadır. Entelektüel güçlerinin ve teknolojik yeteneklerinin bugünkü yüksek seviyesine ulaşmış olan Batılı insan, Adem'in mirası olan asli günahtan kurtulmuş değildir ve bildiğimiz kadarıyla yüz bin yıl önceki *homo aurignacius* da hem fiziksel hem de ruhsal bakımdan bizim özelliklerimizle aynı olan özelliklerle donatılmış olmalıydı. O hâlde ilerleme, eğer "tarihsel zamanlar" içinde fark edilebiliyorsa, insan ırkının gelişimindeki ilerleme değil, toplumsal mirasımızın gelişimindeki ilerleme olmalıdır. Bilimsel bilgi ve bunun teknolojiye uygulanması alanındaki yani insanın kendisi dışındaki doğa üzerinde kurduğu hâkimiyetle ilgili olan her şeydeki toplumsal ilerlemeye ilişkin kanıtlar elbette etkileyicidir. Ancak bu bir yan konudur çünkü bu alandaki ilerlemenin kanıtlarının etkileyiciliği, insanın kendisi dışındaki doğayla başa çıkmada nispeten iyi olduğu gerçeğinin açıklığıyla eşleşmektedir. Ancak insan kendi doğasıyla yani insan doğasıyla başa çıkmada pek de başarılı değildir. Bu nedenle de Tanrı ile doğru ilişkiye girme konusunda gerçekten de çok başarısız olduğunu kanıtlamıştır. İnsan, akıl ve "teknik bilgi" alanında göz kamaştırıcı bir başarıya sahipken, ruhani şeylerde kasvetli bir başarısızlık sergilemiştir. İnsanın insani olmayan alandaki başarıları ile ruhani alandaki başarısızlığı arasındaki bu sansasyonel zıtlık yeryüzündeki insan yaşamının büyük trajedisi olmuştur çünkü insan yaşamının ruhani yönü insanın refahı için (hatta son kertede maddi refahı için) onun kendisi dışındaki doğa üzerinde kurduğu hâkimiyetten çok daha büyük bir öneme sahiptir.

O hâlde, insan için çok önemli olan ve şimdiye kadar fazla bir ilerleme kaydedilememiş olan ruhani yaşam açısından durum nedir? İnsanlığın ruhani yaşamı açısından –ki bu bireysel ruhların

ruhani yaşamı anlamına gelir çünkü insanın Tanrı ile ilişkisi kolektif değil kişiseldir– toplumsal mirasımızın iyileştirilmesinde kümülatif bir ilerleme olabilir mi? Bu ruhani açıdan düşünülebilecek –tarihe anlam kazandıracak ve deyim yerindeyse Tanrı'nın bu dünyaya olan sevgisini ve O'nun bu dünyada insan bedenine bürünmesini haklı çıkaracak– türdeki bir ilerleme bu dünyadaki her bir ruhun elindeki Lütuf araçlarının kümülatif olarak artması olacaktır. Elbette insanın bu dünyadaki ruhsal durumunda, mevcut Lütuf araçlarındaki böyle bir artıştan etkilenmeyecek unsurlar da vardır. Bu durum ne insanın doğuştan gelen asli günah eğilimini ne de bu dünyada kurtuluş elde etme kapasitesini etkileyecektir. Eski ruhani düzende olduğu gibi yeni ruhani düzende de her çocuk asli günahın esareti altında doğacaktır. Ancak yeni düzende doğan çocuk kurtuluşunu elde etmek için öncekilerden çok daha iyi silahlanmış ve desteklenmiş olabilecektir. Yine, hem eski hem de yeni düzende, bu dünyada kurtuluşa erişme fırsatına her ruh sahip olacaktır çünkü her ruh her zaman ve her yerde Tanrı'yı tanıma ve sevme olanağına sahiptir. Bu dünyada insanın elindeki Lütuf araçlarındaki kümülatif artışın gerçek ve anlık etkisi, insan ruhlarının henüz bu dünyadayken Tanrı'yı daha iyi tanımalarını ve O'nu neredeyse O'nun sevgisine yaklaşan bir şekilde sevmelerini mümkün kılmak olacaktır.

Böyle bir görüşe göre, bu dünya Tanrı'nın Egemenliğinin sınırları dışında kalan bir ruhsal egzersiz alanı olmayacaktır; Egemenliğin bir vilayeti olacaktır. Vilayetlerden sadece biri olacaktır ve en önemlisi de olmayacaktır. Ama yine de diğer vilayetlerle aynı mutlak değere sahip olan ve bu nedenle ruhsal eylemin tamamen anlamlı ve değerli olacağı bir vilayet olacaktır. Diğer her şeyin boş olduğu bir dünyada belirgin ve daimi değere sahip olan tek şey olacaktır.

Uygarlık Yargılanıyor, Batı uygarlığının kendisine dair genel kabullerini temelden sarsıyor: Köken aldığını ileri sürdüğü Helen uygarlığı ile ilişkisinin aslını, Greko-Romen uygarlığının yekpare görünümünün altında yatan çok parçalılığı, sarsılmaz görülen yapısının içinden gelişen bilim, milliyetçilik ve yeni ideolojilere karşı ne denli savunmasız olduğunu sebep ve sonuçlarıyla ele alıyor.

Batı'nın tarihsel ufku hem mekân hem de zaman boyutunda muazzam bir şekilde genişlediği halde vizyonu hızla daralmakta ve âdeta at gözlüklerinin arasından bakan bir atın görüş açısı kadar dar bir alana sıkışmıştır. Batı uygarlığının da etkisiyle dünyamızda bugün insani duygular daha önce görülmemiş bir düzeyde gelişmiş; her ulustan, ırktan ve sınıftan insana artık evrensel haklar tanınır olmuştur. Fakat aynı zamanda, yine bu uygarlığın dayattığı kimi değerler nedeniyle insanlık, ekonomik sınıf savaşının, milliyetçiliğin ve ırkçılığın belki de dünya tarihinde şimdiye dek hiç görülmemiş derinliklerine saplanmış durumdadır. Tarihsel çatışma hatlarındaki birçok kriz hâlâ çözülebilmiş değil, yakın zamanda da bir şeyler değişecek gibi durmuyor. Bu evrensel kuşatıcı duygusallık ile grup bölünmüşlüğü arasında kalan insanlığın yarını nasıl olacak?

Uygarlık tarihçisi Arnold J. Toynbee geniş tarihi bir çerçeveden hareketle, insanlığın içerisinde bulunduğu durumu ele alıyor. Meşhur İngiliz tarihçi, Batı uygarlığının geleceğine, bu uygarlığın içerisindeki güç dengelerine, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın nasıl şekilleneceğine, bu dünyada İslam uygarlığının yerine dair ufuk açıcı ve çarpıcı içgörüler sunuyor.

Tarih boyunca uygarlıkların birbirleriyle karşılaşıp çarpışarak yeni uygarlıklar ve büyük kurumsal dinler ürettiğini tespit eden usta tarihçi Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*'da birikimlerini süzerek okura aktarıyor ve geleceğin yine uygarlıklar arası etkileşimle inşa edileceğini savunuyor. Tarihe, bugüne ve geleceğe ilişkin sunduğu fikirler, dünün ürünü olan bugünden yarını inşa etmek adına ortaya değerli bir yol haritası koyuyor.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6925-50-4
9 786256 989504